STUDII ȘI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE

3

TOMUL 18

1967

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ȘI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE

Tomul 18 **Nr. 3** **1967**

SUMAR

S C I V, tomul 18, nr. 3, București, 1967, p. 377—546.

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

Tome 18 **N° 3** **1967**

SOMMAIRE

ÉTUDES

DISCUSSIONS ET NOTES

CHRONIQUE

COMPTES RENDUS

S C I V. tome 18, n°. 3, Bucarest, 1967, p. 377—546.

NECROPOLA PREISTORICĂ DE LA CERNICA ŞI LOCUL EI ÎN NEOLITICUL ROMÂNESC ŞI EUROPEAN (ÎN LUMINA ULTIMELOR DESCOPERIRI ARHEOLOGICE)

DE

GH. CANTACUZINO

Pe malul de vest al lacului Cernica, pe teritoriul comunei Cernica (oraşul Bucureşti), prin săpăturile arheologice executate în anii 1961—1966 de Academia Republicii Socialiste România în colaborare cu Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti, s-au descoperit o aşezare şi o necropolă aparţinînd fazei I a culturii Boian. Necropola de la Cernica, de care ne vom ocupa mai jos, ridică probleme variate şi complexe[1] şi ocupă un loc deosebit de important în cadrul culturilor preistorice din Europa.

Prin întinsa ei suprafaţă, care în situaţia actuală a cercetărilor depăşeşte 12 000 m², şi numărul considerabil de înmormîntări, care pînă la sfîrşitul anului 1966 totalizează 320 de morminte descoperite (fig. 1), această necropolă se numără printre cele mai vaste şi mai cuprinzătoare din Europa şi din lume. Deoarece pînă acum s-a cercetat puţin peste jumătate din suprafaţa totală, necropola întrece prin întinderea şi numărul mormintelor toate cimitirele culturii ceramice liniare şi ale altor culturi neolitice din Europa, putînd fi comparată în această privinţă numai cu unele necropole ale culturii de la Nipru-Doneţ[2] din partea sudică a U.R.S.S., încadrate cronologic între sfîrşitul mileniului al V-lea şi înce-

[1] Unele probleme ale necropolei neolitice de la Cernica au fost examinate de noi în comunicarea prezentată în 1962 la Roma la Congresul al VI-lea internaţional al ştiinţelor preistorice şi editată ulterior în actele acestui congres, vol. II, Florenţa, 1965, p. 238—241 ; alte probleme au fost cercetate în studiile noastre publicate în revista *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 53—89, şi IX, 1965, p. 45—58. În primele două lucrări, descoperirile făcute în aşezarea culturii Boian, faza I, de la Cernica au fost cercetate şi publicate de Sebastian Morintz.

[2] Necropolele culturii de la Nipru şi Doneţ în U.R.S.S. au fost studiate în lucrările lui A. D. Stoliar, în *SA*, XXIII, 1955, p. 16—37 ; D. Ia. Teleghin se ocupă în *SA*, 1961, 4, p. 29—40 de problema culturii neolitice de la Nipru şi Doneţ, tot astfel şi în comunicarea sa încă inedită, prezentată la Congresul al VII-lea internaţional de antropologie şi enografie de la Moscova in 1964 şi intitulată : *On the cultural and historical importance of necropolises of the Dniepro-Donetz type*, Moscova, p. 1—16.

putul mileniului al IV-lea î. e.n., şi cu necropola de la Cernavoda, care este mai recentă, aparţinînd fazelor II—IV ale culturii Hamangia[3].

Stratigrafia promontoriului pe care s-au făcut săpăturile are aspecte deosebite, după cum este cercetată în partea de sus (vest), de mijloc

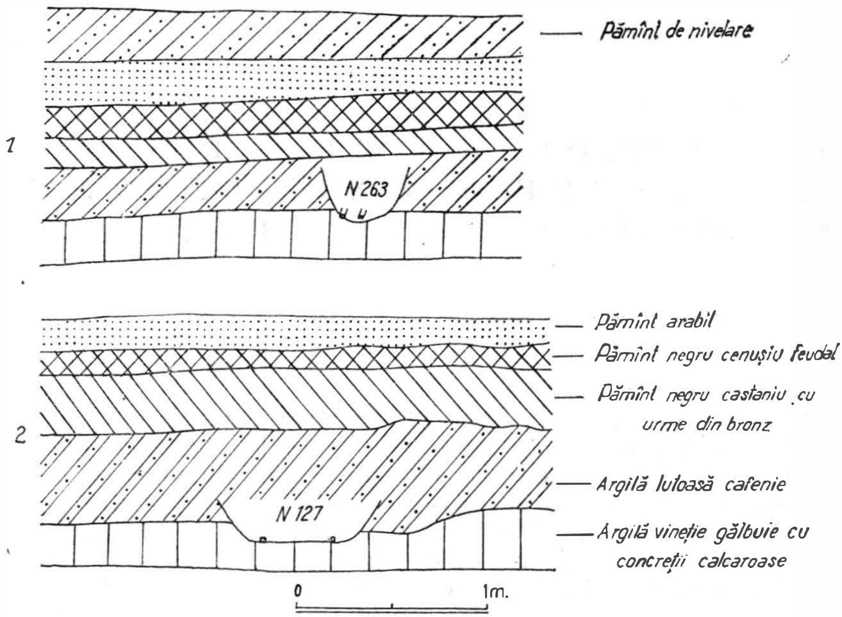

Fig. 2. — Necropola neolitică de la Cernica. *1*, fracţiune din profilul stratigrafic al peretelui de vest al secţiunii XCA cu mormîntul neolitic 263; *2*, fracţiune din profilul stratigrafic al peretelui de vest al secţiunii XXXII A, cu mormîntul neolitic 127.

şi de est sau pe pantele spre lacul Cernica. Pentru descoperirile din cuprinsul necropolei neolitice interesează stratigrafia şanţurilor deschise în părţile de mijloc şi de est ale terenului (fig. 1), zonă în care au putut fi observate 6—7 straturi indicate în succesiunea lor de jos în sus la fig. 2/1—2. Dintre aceste straturi, menţionăm că gropile mormintelor necropolei neolitice au fundul lor săpat fie în argila vineţie-gălbuie (strat 1), fie în loesul galben cu concreţiuni (strat 2), fie în loesul castaniu sau brun (strat 3), care mai conţine pe alocuri, în zona superioară, bucăţi mici de chirpici şi de ceramică neolitică, introduse prin infiltraţie. În privinţa stratului 5 mai amintim că el poate cuprinde, după locuri, o fază (strat 5_a) sau două faze (straturile 5_a şi 5_b), după cum locuirea din epoca feudală a fost sau nu a fost intensă.

Pe pantele spre lacul Cernica mai întîi dispar loesul galben şi cel castaniu, înlocuite prin argila vînătă-gălbuie şi printr-o argilă lutoasă cafenie, apoi chiar argila vînătă-gălbuie dispare şi în locui ei apare mai

[3] Studiile publicate de D. Berciu şi Sebastian Morintz, în *Materiale*, III, 1957, p. 85—89; V, 1959, p. 99—105; VI, 1959, p. 95—99; VII, 1960, p. 49—51; *SCIV*, V, 1955, 1—2, p. 152—157; D. Berciu, în *Nouvelles études d'histoire*, Bucureşti, 1953, p. 37—43, şi *Cultura Hamangia*, Bucureşti, 1966, p. 81—83.

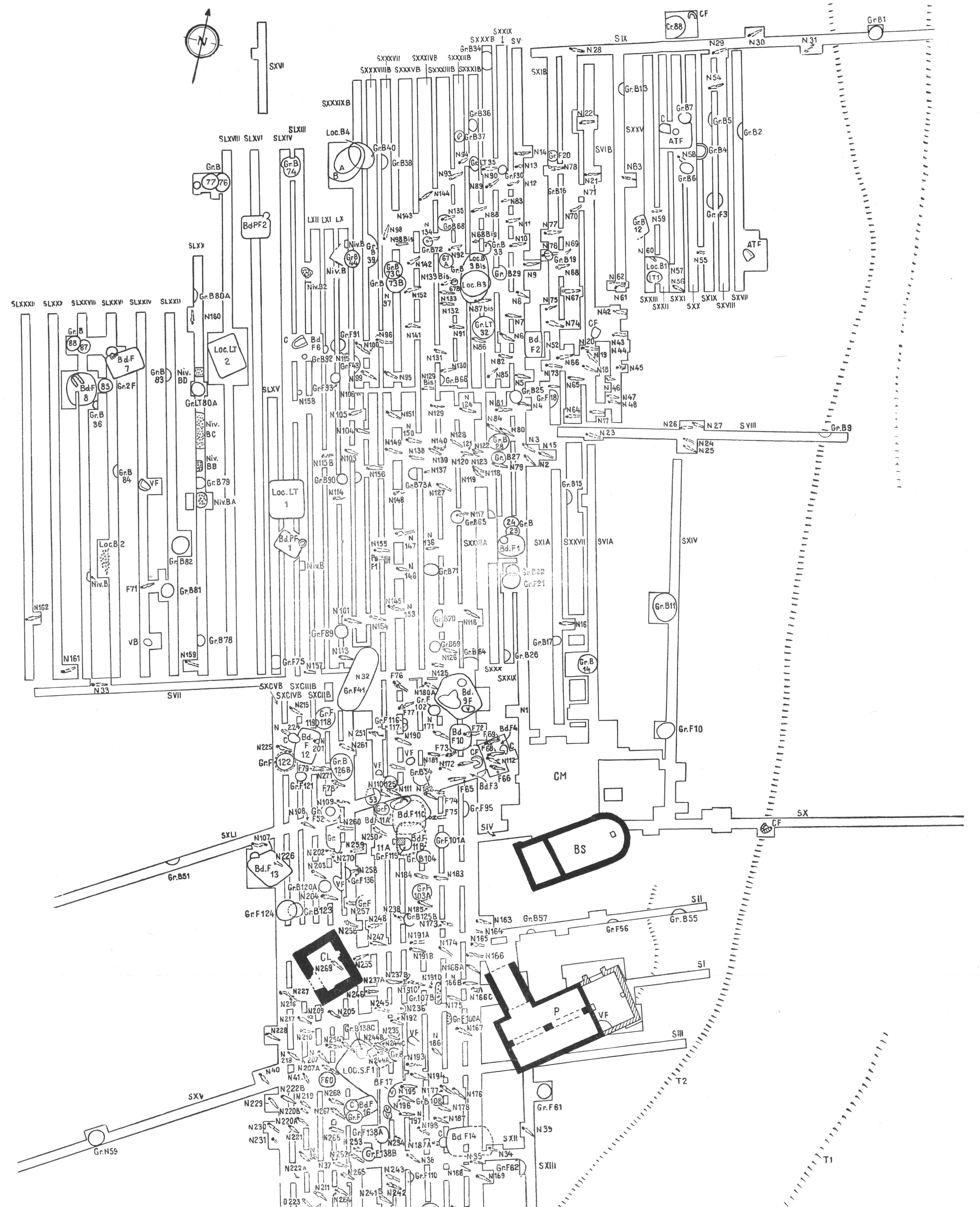

Fig. 1. — Planul cercetărilor şi descoperirilor arheologice din anii 1960—1965 în partea de mijloc şi de est a promontoriului de lîngă lacul Cernica. Legenda: *N 1—273*, morminte neolitice de înhumaţie; *LT*, mormînt de incineraţie din Latène; *F*, mormînt feudal; *GrN*, groapă neolitică; *Gr B*, groapă din epoca bronzului; *Niv B*, nivel de călcare din aceeaşi epocă; *GrF*, groapă din epoca feudală; *VB*, vatră din epoca bronzului; *C*, cuptor feudal; *T*, ţest feudal; *Loc B*, locuinţă din epoca bronzului; *Loc LT*, locuinţă din perioada Latène; *Bd F*, bordei din epoca feudală; *ATF*, bordei-atelier din epoca feudală; *Loc F*, locuinţă feudală de suprafaţă; *BS*, biserica Iezărul; *P*, pivniţa chiliilor mănăstirii Iezărul; *CL*, clopotniţă; *CM*, cimitir feudal; T_1, T_2, terasări din epoca feudală.

întîi argila nisipoasă şi după aceea nisipul cu pietriş şi cu incluziuni de oxid de fier sau de mangan, în sfîrşit nisipul fin fără pietricele (fig. 2/2).

O caracteristică a necropolei de la Cernica este inegala repartizare a mormintelor ei, care formează în centru, la nord şi la sud două sau trei grupuri distincte, despărţite prin spaţii goale şi avînd spre est şi vest morminte izolate (fig. 1). În această necropolă, fiecărui grup de înmormîntări îi corespundea probabil în aşezare un grup social întemeiat pe relaţii de rudenie — clan sau gintă — existente în cadrul comunei primitive, situaţie constatată şi în cimitirele culturii ceramicii liniare din Europa Centrală sau în cele eneolitice din Ungaria[4].

Un aspect principal al necropolei de la Cernica este cel al riturilor ei funerare. Ea conţine exclusiv numai morminte de înhumaţie, plane, fără tumulus, neexistînd nici un mormînt de incineraţie. Gropile mormintelor erau dreptunghiulare, cu o lăţime de circa 0,60—0,80 m şi o lungime ce depăşea cu puţin statura celui mort. Cadavrele erau înmormîntate fără sicrie, învelite foarte probabil în piei sau rogojini.

Cadavrele sînt, în covîrşitoarea majoritate, întinse pe spate, avînd craniul spre vest, privirea şi picioarele orientate spre est, sud-est sau nord-est (fig. 3,5/2); capul este aşezat pe occipital sau înclinat uşor spre dreapta sau spre stînga (fig. 3) şi membrele inferioare sînt întinse. Un număr mic de schelete au fost aşezate pe latura dreaptă ori stîngă, iar unele aveau femurele şi tibiile în oarecare măsură flexionate (fig. 4/3 şi 5/3). Numai trei schelete găsite chircite aparţin fazei II a culturii Boian, care a fost de scurtă durată în complexul de la Cernica.

Orientarea mormintelor de la Cernica variază între 166° sud-sud-vest şi 304° vest-nord-vest, cele mai multe orientări fiind între 224° vest-sud-vest şi 290° vest-nord-vest. Deoarece orientarea este un element esenţial al ritului funerar, am exprimat în două studii anterioare părerea că aceste variaţii în orientarea mormintelor de la Cernica pot fi în relaţie cu mişcarea aparentă a soarelui pe bolta cerească în cursul unui an şi că înmormîntările pot să indice, prin urmare, credinţe vechi, care stabileau legătura între mort şi soarele răsăritor[5]. La rezolvarea acestei probleme au adus o importantă contribuţie investigaţiile privind orientarea mormintelor de la Cernica, făcute de către Ion Sîngeorzan, astronom la Observatorul astronomic din Bucureşti, care, într-un alt studiu, a arătat rezultatele obţinute[6].

Deoarece s-a putut constata prin aceste cercetări că marea majoritate a scheletelor neolitice de la Cernica *au orientări care se referă la sectorul de est al cerului şi au faţa şi trupul îndreptate spre soare, iar poziţia lor este în direcţia răsăritului soarelui, sîntem îndrituiţi a conchide că cre-*

---

[4] Pentru cimitirele culturii ceramicii liniare, D. Kahlke, *Die Bestattungssitten des donauländischen Kulturkreises der jüngeren Steinzeit, Teil I, Linienbandkeramik 1*, Berlin, 1954, p. 115, 117—118 şi 133; *Ausgrabungen und Funde*, III, p. 4—5, 1958, p. 182. Înmormîntări pe grupe în cimitirul eneolitic de la Zengövarkony în Ungaria (J. Dombay, în *Germania*, XXII, p. 215—218; *ArchHung*, XXIII, Budapesta, 1939, p. 49, 74 şi *ArchHung*, N. S., XXXVII, 1960, p. 193—195, 200 şi 230—231).

[5] *Dacia*, N. S., VII, p. 76—77 şi IX, p. 46.

[6] Ion Corvin Sîngeorzan, *Problemele orientării mormintelor neolitice de la Cernica*, studiu care apare în *Actele sesiunii a III-a ştiinţifice a muzeelor*, ţinută în decembrie 1966 în Bucureşti.

dințele populației neolitice de la Cernica admiteau legături între omul mort și soarele răsăritor. Este foarte probabil că razele acestuia, prin căldura și prin lumina pe care le distribuie, erau considerate ca un factor ce întreține la omul mort un anumit mod de viață asemănător sau apropiat de cel de pe pămînt. Orientarea către soarele răsăritor a mormintelor de la Cernica este deci legată, probabil, de credințe religioase și funerare refe-

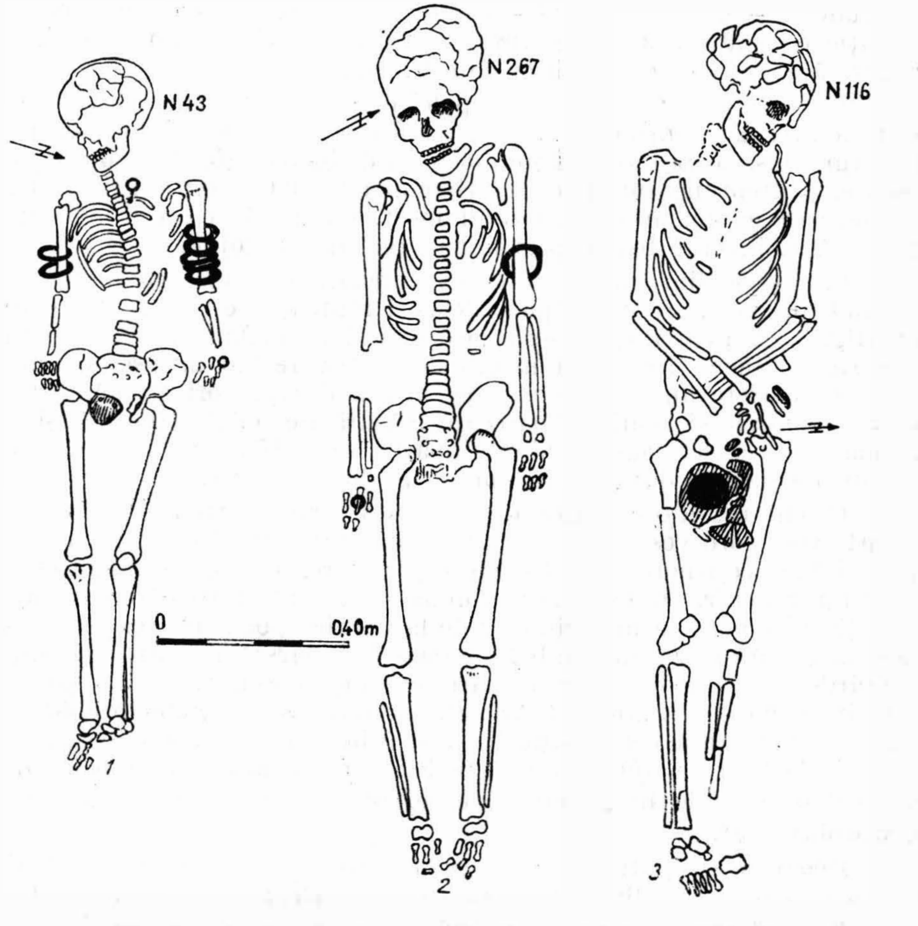

Fig. 3. — *Cernica. 1—3,* morminte ale necropolei neolitice.

ritoare la soare și la sectorul de est al cerului. *Aceste credințe implică față de astrul strălucitor sentimente de venerație și de admirație din care se va dezvolta ulterior cultul soarelui, atestat pe deplin în țara noastră în epoca bronzului.*

Amintim că în cultura Hamangia, ale cărei faze au fost oarecum contemporane cu cultura Boian, pietrele circulare găsite în morminte și idolii din așezări și morminte, avînd gîtul și capul prelung în formă de coloană înălțată, au fost interpretate de D. Berciu ca indicii „ale unei

forme primare, necristalizate definitiv, a cultului soarelui"[7]. Acesta apare dezvoltat în culturile epocii bronzului mijlociu (1600—1300 î.e.n.) de pe teritoriul țării noastre[8].

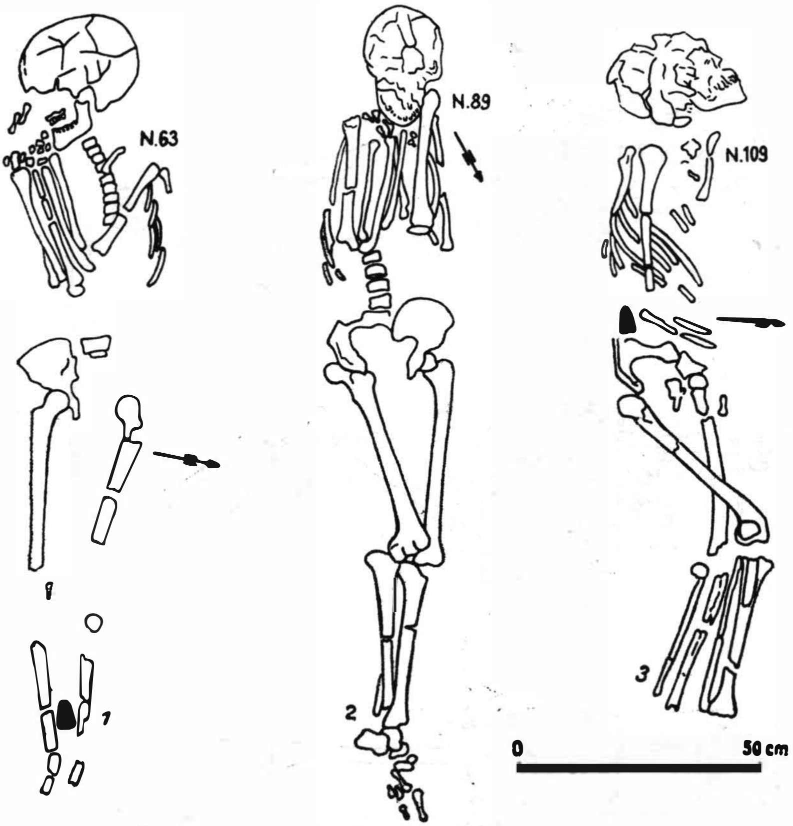

Fig. 4. — *Cernica*. *1—3*, morminte neolitice cu schelete omenești în poziții deosebite.

[7] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 78, 87 și 94.

[8] *Istoria României*, I, București, Edit. Academiei, 1960, p. 102, 105, 125 (Cultura Monteoru); p. 108—110 și 125 (Cultura Gîrla Mare) și p. 112 și 125 (Cultura Wietenberg). Amintim că în necropola eneolitică de la Zengövárkony în R. P. Ungară, în care mormintele avînd scheletele așezate în poziție chircită erau situate pe grupe familiale, 71 de schelete, care aveau figura îndreptată spre est-sud-est și sud-vest și dintre care 13 erau așezate pe latura dreaptă și 58 pe latura stîngă, au fost considerate de Janos Dombay, conducătorul cercetărilor arheologice din acest loc, ca fiind orientate în direcția soarelui răsăritor, ceea ce poate constitui indicii ale unui cult al soarelui, opinie exprimată în lucrarea sa, *The prehistoric settlement and cemetery at Zengövárkony* (*ArchHung*, XXIII, 1939, p. 75). În grupul IV de morminte de la Zengövárkony, acestea erau așezate avînd capul îndreptat spre un spațiu gol, în jurul căruia erau înșirate scheletele, cu figura orientată spre soarele răsăritor. În lucrarea sa mai amplă și definitivă, *Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengövárkony* (*ArchHung*, N. S., XXXVII, 1960, p. 196), același autor nu se mai ocupă de mormintele nr. 1—79 studiate în prima lucrare, nici nu aduce vreo modificare la informațiile și interpretările date în privința lor, ci cercetează restul mormintelor de la nr. 80 la nr. 368, de aceea sîntem îndrituiți a admite că Janos Dombay și-a menținut opinia exprimată privind orientarea unor morți eneolitici de la Zengövárkony spre soarele răsăritor și existența unor forme incipiente de cult solar.

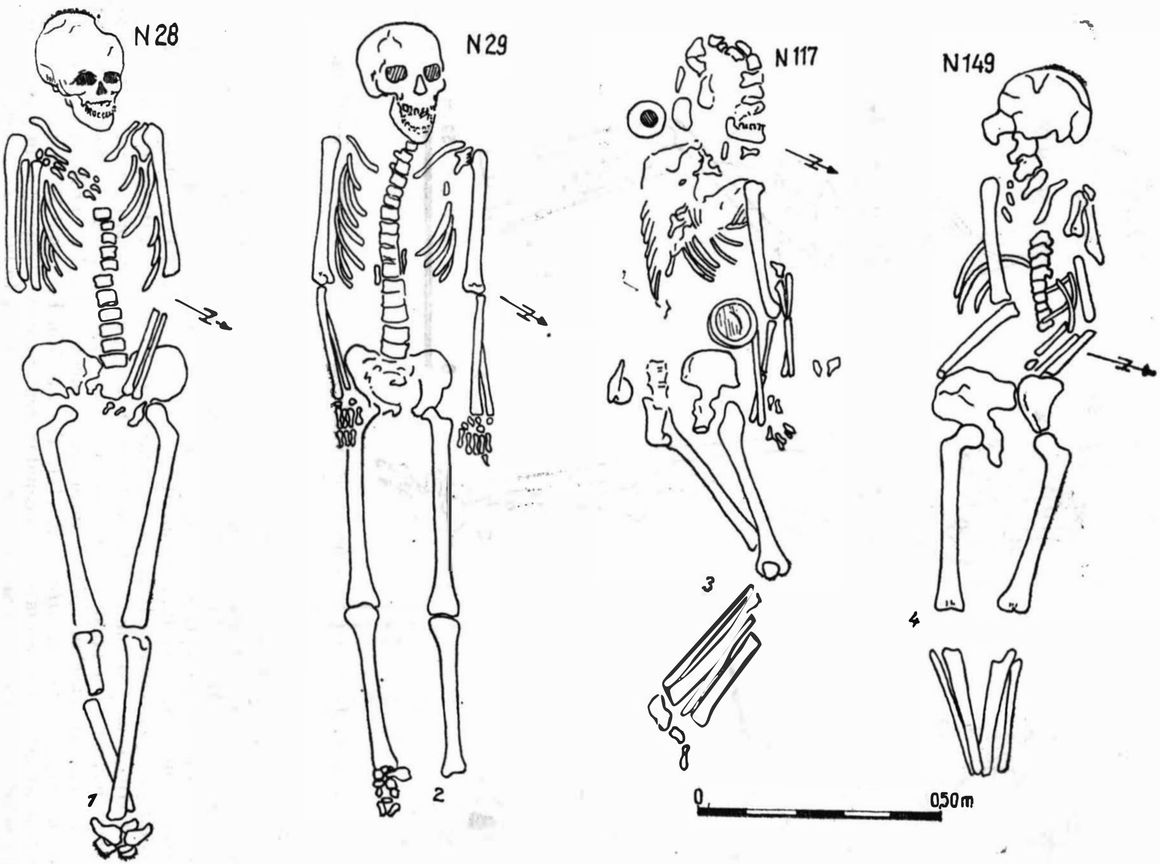

Fig. 5. — *Cernica*, *1–3*, morminte neolitice cu schelete diferite ; *4*, schelet așezat pe burtă.

Mormintele de la Cernica arată că germenii acestui cult au putut exista încă de la sfîrşitul neoliticului vechi şi începutul neoliticului mijlociu, opinie care credem că este just să fie admisă cel puţin ca ipoteză de lucru.

În privinţa relaţiilor dintre oamenii morţi şi soare, interesante informaţii noi au fost aduse de etnografia populaţiilor primitive care trăiesc şi acum la nivelul culturii neoliticului vechi şi locuiesc în partea centrală muntoasă din Noua Guinee[9].

Riturile funerare în legătură cu orientarea mormintelor constatate la triburile actuale din Noua Guinee corespund în parte acelora observate în necropola de la Cernica.

Ca alte particularităţi rituale, în mormintele neolitice de la Cernica s-a constatat o aşezare a antebraţelor şi mîinilor în cinci poziţii deosebite, anume: a) situate de-a lungul trupului (fig. 3/1—2, 5/2); b) îndoite şi depuse pe abdomen (fig. 3/3); c) îndoite şi îndreptate în sus paralel cu braţele, spre omoplaţi (fig. 5/1); d) îndoite şi îndreptate spre cap (fig. 4/2—3); e) fiecare antebraţ avînd simultan una din poziţiile deosebite menţionate mai sus (fig. 5/1).

Importantă este şi poziţia rituală a tibiilor, care aveau uneori extremităţile inferioare împreunate sau încrucişate (fig. 5/1 şi 3), avînd aici o simplă legare (fig. 5/1) sau încă o altă legare lîngă rotule (fig. 4/2 şi 5/3). *Legarea membrelor inferioare a fost efectuată în momentul înmormîntării.* Aceste poziţii variate ale membrelor inferioare şi superioare, precum şi legarea lor, sînt elemente esenţiale din ritualul funerar al epocii neolitice şi sînt în strictă legătură cu credinţele funerare ale culturii Boian şi ale altor culturi din acea vreme. În relaţii strînse cu aceste concepţii este şi aşezarea cadavrului pe torace şi pe burtă cu figura spre sol şi cu spatele vizibil, poziţie rituală, observată pînă acum în singurul mormînt 149 de la Cernica (fig. 5/4). În cîteva alte morminte de la Cernica s-a constatat mutilarea oaselor de la picioare (calcanee, tarse, metatarse). Aceste aspecte ale ritualului funerar sînt atestate în morminte ale culturii ceramicii liniare, precum şi ale altor culturi neolitice din Germania[10], din Iugoslavia[11], din Egipt[12] şi eneolitice din Ungaria[13]. Înhumaţia pe burtă, legarea membrelor inferioare sau superioare, mutilarea capetelor picioarelor erau practici impuse de teama pe care o inspirau unii morţi consideraţi ca răufăcători şi primejdioşi şi aveau ca scop de a reţine pe cel mort, în mormînt, împiedicîndu-l de a ieşi pentru a tulbura pe

[9] *Pe urmele păsărilor paradisului* (în limba daneză), Copenhaga, 1965. Un explorator geograf danez, care a cercetat cultura materială, obiceiurile şi credinţele religioase şi funerare ale populaţiei actuale din Noua Guinee centrală, aminteşte că aceste triburi, după ce expun la aerul cald al ecuatorului cadavrele omeneşti pentru a desăvîrşi disecarea părţilor cărnoase, le transportă apoi într-un loc determinat, unde le îngroapă cu un anumit ritual în momentul răsăritului soarelui, cu figura şi cu trupul orientate în direcţia astrului.

[10] D. Kahlke, *op. cit.*, p. 23, fig. 6, mormînt 7; p. 29, mormînt 14, p. 32, fig. 14, mormînt 17 (înmormîntare pe burtă); p. 122 şi 132 (legarea membrelor); p. 131—132 (legarea şi mutilarea picioarelor).

[11] M. Garašanin, *Die Bestättigungssitten im balkanisch-anatolischen Komplex der jüngeren Steinzeit*, în *Glasnik Hrvatskih Zemalskin Muzeju u Serajevu*, N. S., 1956, vol. XI, p. 235.

[12] Max Ebert, în *PZ*, XIII—XIV, 1921—1923, p. 10.

[13] Numeroase înmormîntări pe burtă şi mutilări parţiale au fost constatate în cimitirele eneolitice de la Zengövárkony, Pusztaistvánháza şi Tiszapolgár-Basatanya în R. P. Ungară. (Referinţe în studiul nostru din *Dacia*, N. S., IX, p. 51, note 15—17.)

cei vii. Credințele funerare care apar în necropola de la Cernica și care au determinat aceste măsuri au fost constatate atît la populațiile preistorice din Europa[14], cît și la triburile primitive din vremea noastră locuind în alte continente[15].

Prin folosirea aproape generală a înhumației cadavrelor în poziție întinsă, necropola de la Cernica are analogii evidente cu cimitirul de la Cernavoda al culturii Hamangia[16] și cu cimitirele de le Hinkelstein din R.F.G. și de la Enzheim și Katzenheim din Alsacia[17], datînd din faza tîrzie a ceramicii liniare, ca și cu numeroase cimitire ale culturii neolitice de la Nipru și Doneț din U.R.S.S.[18], dar se deosebește fundamental de majoritatea cimitirelor din Europa, din Asia și din Africa, care atestă în mod predominant inhumația în poziție chircită, rit funerar mult mai răspîndit în culturile din epoca neolitică[19].

O altă particularitate este poziția necropolei de la Cernica, la o distanță de numai 80—100 m de așezarea neolitică a culturii Boian faza I și *absența oricăror înmormîntări lîngă sau sub locuințele acestei așezări, precum și concentrarea tuturor mormintelor în limitele necropolei.* Această poziție arată că necropola constituia o rezervație a morților, despărțită de zona de locuire a celor vii, ceea ce oglindește o evoluție remarcabilă a concepțiilor și credințelor funerare din epoca neolitică. Amintim că existența simultană în apropiere a unei așezări preistorice și a necropolei sale este atestată în rare cazuri în epoca neolitică, deoarece au fost găsite mai adeseori necropole fără a se cunoaște așezarea și așezări fără a se putea identifica necropola lor.

Scheletele neolitice bine sau relativ bine conservate ori puțin deteriorate descoperite în necropola de la Cernica au fost demontate și trimise pentru studiu laboratorului de morfologie umană și animală a Universității din Iași, condus de prof. Olga Necrasov. Trei schelete, avînd osemintele perfect păstrate și cu podoabele lor, au fost scoase cu platforma lor de pămînt, apoi introduse într-o ladă și transportate la București pentru expunerea în muzee[20].

Datele antropologice[21] culese asupra acestor schelete indică o populație avînd o statură mijlocie (între 1,50 și 1,62 m), cu o repartiție aproape

---

[14] Studiul lui G. Wilke, în *Mannus*, XXIII, 1931, p. 202—206: ritul înmormîntării pe burtă.

[15] Thurnwald, în *Ebert, RL*, XIII, p. 37; G. Wilke, *op. cit.*, p. 410.

[16] Referințele de la nota 3.

[17] D. Kahlke, *op. cit.*, p. 101—102: cimitir de la Enzheim; p. 107: acel de la Katzenheim, ambele cimitire cuprinzînd înmormîntări în poziția întinsă și chircită; p. 118—120, 136 (cimitirul de la Hinkelstein).

[18] Referințele de la nota 2, în special comunicarea lui D. Ia. Teleghin la Congresul al VII-lea internațional de la Moscova. Amintim însă că necropolele culturii de la Nipru—Doneț se deosebesc de necropola de la Cernica prin faptul că unele morminte cuprind înmormîntări colective, că scheletele lor sînt adesea acoperite cu ocru și datele antropologice culese indică o populație care este descendentă directă din locuitorii epocii paleolitice in partea sudică a U.R.S.S.

[19] *Dacia*, N. S., VII, p. 77—78 cu notele 68—72.

[20] Un schelet neolitic (nr. 43) din necropola de la Cernica a fost adus și este conservat la Muzeul național de antichități al Institutului de arheologie; al doilea (nr. 284) este păstrat la Muzeul satului și al treilea (nr. 98) este expus cu podoabele sale la Muzeul de istorie al orașului București.

[21] Studiul antropologic al scheletelor din necropola de la Cernica a fost efectuat de prof. univ. Olga Necrasov și de Maria Cristescu în următoarele lucrări: *Contributions à l'étude anthropologique des squelettes de la culture Boian (Nécropole de Cernica)*, în *Analele științifice ale univer-*

egală între cele două sexe și atestă în privința craniometriei forme dolicocrane și mezocrane predominante și mai rare forme brahicrane; în privința indicelui feței, predominarea formelor leptoprosope cu figura lunguiață și îngustă, deși există în număr mic și alte forme ale figurii; privitor la orbite, avem numeroase forme mezoconce și în privința nasului predomină aspectul mezorhin. În general, oasele sînt gracile și atestă un fond tipologic mediteranoid. Aceste aspecte antropologice constituie indicii pentru originea mediteraneană a purtătorilor culturii Boian din faza I de la Cernica, indicație care este confirmată și de originea mediteraneană a podoabelor de scoică descoperite în mormintele acestei necropole.

Datele antropologice arată o populație de tip mediteranoid care a venit din regiunile mării Mediterane și care s-a așezat în ținuturile de la nord de Dunăre cu mult înainte de înființarea așezării neolitice de la Cernica. Această populație mediteranoidă s-a încrucișat și amestecat cu alte triburi mediteranoide imigrate înainte, precum și cu populația locală protoeuropoidă, creîndu-se astfel un metisaj cu aspecte variate, neomogene, care apar în mormintele de la Cernica.

O altă caracteristică importantă a acestei necropole este numărul mare de obiecte depuse ca ofrande în morminte, ceea ce o apropie de mormintele culturii ceramicii liniare din centrul Europei[22] și o diferențiază total de cimitirele culturii de la Nipru și Doneț, care sînt sărace sau cu totul lipsite de ofrande[23].

Obiectele depozitate în mormintele de la Cernica vor fi menționate aici foarte sumar; neavînd posibilitatea de a se face o cercetare mai amănunțită a lor, vom prezenta unele observații și concluzii.

Se observă în primul rînd o inegală distribuire a ofrandelor în morminte, deoarece mormintele situate în partea de sud, de centru și de nord a necropolei cuprind cele mai multe și cele mai importante obiecte, pe cînd cele situate în părțile de est și de vest nu au deloc obiecte sau conțin foarte puține și neînsemnate, situație care are analogii în cimitirele culturii ceramicii liniare, în cele ale culturilor eneolitice din Europa Centrală[24], ca și în ale altor culturi neolitice la popoarele primitive din vremea noastră[25].

Mormintele de la Cernica conțin următoarele categorii deosebite de obiecte indicate pe scurt aici:

---

sității din Iași, VIII, 1962, fasc. 3; *Étude anthropologique des squelettes de Cernica*, editată în *Actele Congresului al VI-lea de științe preistorice de la Roma în 1962*; *Unele probleme ale populației patriei noastre în neolitic*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, Edit. Academiei, 1965, p. 68, și 70. Pe teren și în laborator lucrările antropologice au fost efectuate de Const. Fedorovici.

[22] D. Kahlke, *op. cit.*, p. 18—44: necropola de la Sondershausen, p. 88—94: necropole de la Bischleben, Arnstadt, Erfurt; p. 95—99: cimitirele de la Wachenheim lingă Worms, de la Flomborn, Bischöffingen și Königschaffhausen, toate situate în Germania; p. 79—81 (morminte din Moravia și Boemia); p. 83—87 (morminte din Austria); p. 123—127.

[23] Lucrările, în special ale lui D. Teleghin, menționate la nota 2, în special comunicarea (inedită) prezentată la Congresul al VII-lea internațional de la Moscova.

[24] D. Kahlke, *op. cit.*, p. 117, 133—134 (în cimitirele culturii ceramicii liniare); J. Dombay, in *ArchHung*, XXIII, 1939, p. 79, și N. S., XXXVII, 1960, p. 200 (cimitirul eneolitic de la Zengövárkony in R. P. Ungară).

[25] E. O. James, *La Religion préhistorique*, Paris, 1959, p. 146—151.

Lîngă cap, bazin sau între femure erau depozitate vase (fig. 3/3; 5/3) găsite întregi sau sparte, avînd forma de pahar mic (fig. 6/3) sau forma bitronconică cu mici pliseuri sub gură şi cu unele proeminenţe pe pîntec (fig. 6/1—3). Unele vase aveau linii incizate, paralele, cu împunsături laterale în formă de ghimpi, caracteristice fazei I a culturii Boian. Ceramica cu acest decor s-a găsit şi în aşezarea de la Cernica a acestei culturi.

Alte materiale depuse în morminte: a) toporaşe şi dăltiţe, din care

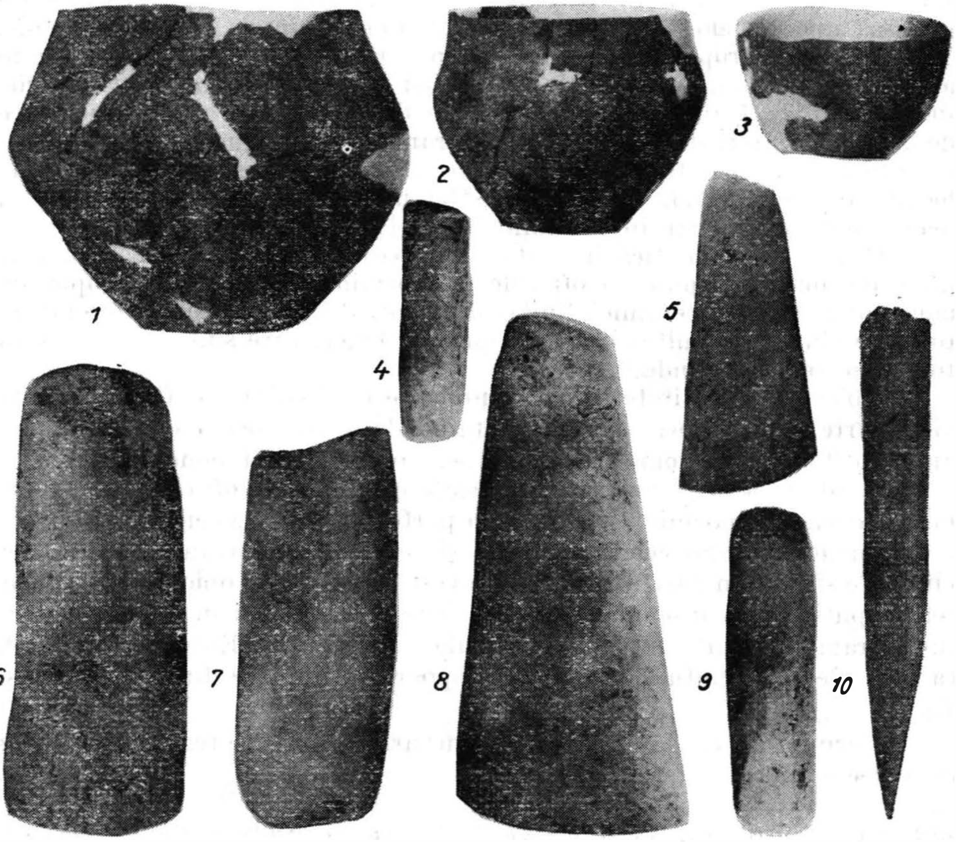

Fig. 6. — Ofrande din necropola de la Cernica. *1, 2*, vase bitronconice; *3*, pahar de lut; *4, 9*, dăltiţe-miniatură din piatră în formă de calapod; *6, 7*, dăltiţe mijlocii de aceeaşi formă; *5, 8*, dăltiţe de piatră plate, trapezoidale; *10*, sulă de os.

unele în formă de calapod (fig. 6/4, 9,6—7) şi altele în formă plată, trapezoidală (fig. 6/5, 8) sau triunghiulară, depuse lîngă craniu, mîini şi picioare; b) diferite unelte de silex: lame, răzuitoare, trapeze, gratoare (fig. 7), precum şi alte piese de silex, găsite pe craniu, torace, bazin, lîngă vertebre sau picioare, multe din acestea fiind microlite; colţi de mistreţi lustruiţi, utilizaţi ca pandantive, depuşi în special în mormintele masculine pe craniu, pe clavicule sau bazin (fig. 8/1, 5); d) instrumente de os şi de corn, ace, sule (fig. 6/10), străpungătoare, şlefuitoare, uneori perfo-

rate, depuse lîngă bazin, omoplate și antebraț; e) oase de animale rămase de la bucăți mari de carne, aduse pentru hrana celor morți și situate lîngă craniu, mîini și picioare.

Deosebit de importantă este figurina feminină lucrată dintr-un os lustruit, găsită lîngă antebrațul drept din mormîntul 101 (fig. 9/1). Statueta reprezintă corpul nud și zvelt al unei femei avînd pîntecul proeminent din cauza gravidității, talia largă cu puțină steatopigie, pe cînd

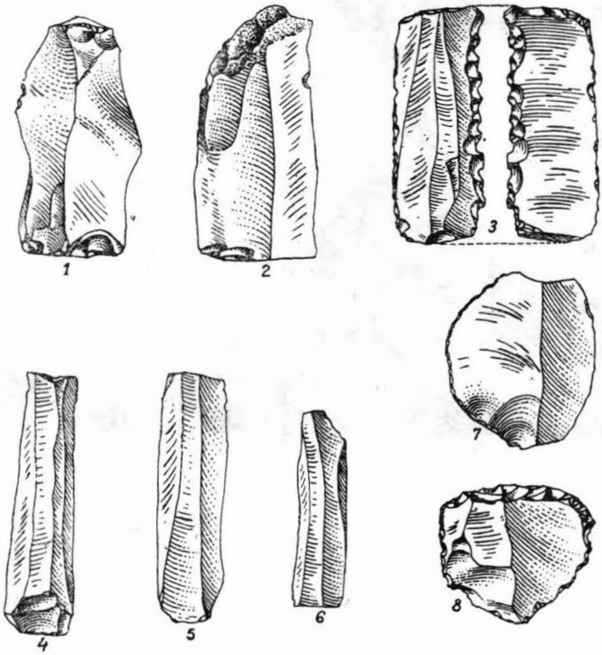

Fig. 7. — *Cernica.* Unelte de silex din mormintele neolitice, *1, 2, 4—6,* lame; *3,* lamă dințată (mic ferăstrău); *7,* așchie cu retușe fine, folosită ca racloar; *8,* gratoar pe așchie, cu partea activă larg convexă.

toracele schematizat se îngustează tronconic în partea de sus, unde apar sînii, și spatele schematizat prezintă pînă la talie un plan vertical. Partea inferioară de aspect tronconic, sumar tratată, are picioarele abia deosebite printr-o mică linie incizată. Capul și gîtul, care erau alungite, au dispărut, dar sînt păstrate la o figurină similară de lut descoperită în așezarea de la Cernica a acestei culturi (fig. 9/2). Cu această înfățișare, figurina de la Cernica are analogii cu numeroasele statuete feminine lucrate din lut, marmură și mai rareori din os, avînd poziția dreaptă, gîtul și capul prelungite în formă de coloană verticală, găsite în necropola de la Cernavoda și în așezările culturii Hamangia [26] (fig. 9/3), în așezările culturii Criș

[26] D. Berciu, *Problemele neoliticului în România în lumina ultimelor cercetări,* București, 1961, p. 517, și *Cultura Hamangia,* p. 87, 88—92, 94, 103, 277—278 și fig. 42, 43, 45; 92/6 (din os).

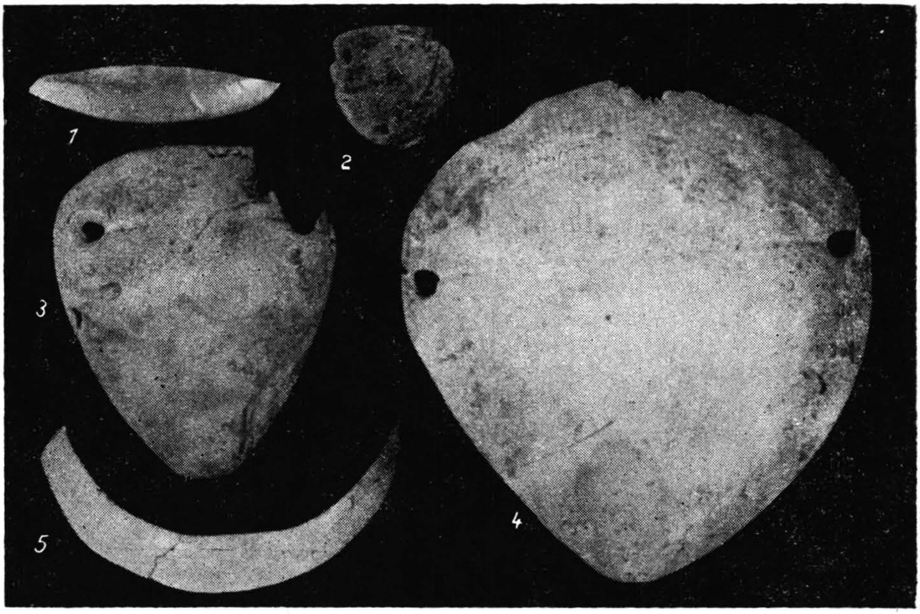

Fig. 8. — *Cernica.* Ofrande din mormintele neolitice. *1, 5*, pandantive din colţi de mistreţ ; *2—4*, cochilii perforate lucrate din scoici *Ostrea edulis.*

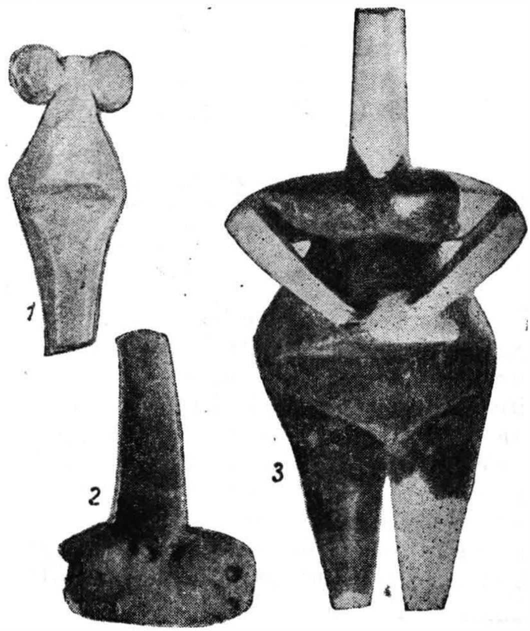

Fig. 9. — *Cernica.* Alte ofrande din mormintele neolitice. *1*, figurină feminină de os ; *2*, figurină feminină de lut găsită în aşezarea neolitică de la Cernica ; *3*, figurină feminină din necropola de la Cernavoda a culturii Hamangia.

din R.P. Ungară [27] şi în aşezarea eponimă de la Vinča [28] din R.S.F. Iugoslavia, avînd antecedente în aşezările neolitice de la Tzangli şi Sesklo în Tesalia[29], ca şi în statuetele de lut şi de os din aşezările neolitice de la Catal-Hüyük şi Haçilar din Anatolia [30]. *Astfel, figurina de la Cernica atestă o influenţă anatolică-egeeană exercitată asupra culturii Boian.*

O atenţie deosebită trebuie acordată podoabelor găsite în mormintele de la Cernica. Dintre acestea, unele sînt de os, şi anume inele fixate la degetele mîinilor (fig. 3/1 şi 10/3) şi pandantive de două tipuri, depuse la clavicule şi la antebraţe, unele avînd forma trapezoidală şi fiind perforate (fig. 10/4), iar altele avînd forma de rachetă cu un inel şi o tulpină dreaptă (fig. 10/5). *Aceste podoabe sînt specifice fazei I a culturii Boian, fiind cunoscute pînă acum numai la Cernica.*

Cele mai multe podoabe din această necropolă au fost lucrate din scoici şi cuprind forme foarte variate, care aparţin mai multor specii de moluşte. Pe clavicule, pe omoplatul stîng sau pe pubis au fost găsite cochilii întregi de moluşte ale speciei *Ostrea Edulis*, prevăzute cu două sau mai multe orificii pentru a fi fixate pe îmbrăcăminte (fig. 8/3,4), sau a fi atîrnate pe piept (fig. 8/2).

Osebit au mai fost găsite 22 de brăţări mici sau mari, dintre care 20 au fost lucrate din cochiliile unor moluşte vii şi numai două brăţări, provenite din mormintele 83 şi 141, au fost confecţionate din valve fosile [31]. Cele 20 de brăţări au forma rotundă în partea de jos şi ovală-concavă în partea de sus şi sînt terminate printr-un vîrf scobit şi perforat (fig. 10/1); au fost lucrate cu valvele scoicii *Pectunculus Pilosus* sau *Bimaculatus*, au fost frumos şlefuite şi lustruite şi erau purtate cîte una sau mai multe la un braţ sau ambele braţe (fig 3/1—2). Brăţările confecţionate cu scoici fosile, incomplet pietrificate, păstrează pe ambele feţe striaţiile naturale şi se deosebesc vizibil de celelalte exemplare (fig. 10/2).

Un mare număr de podoabe de diferite mărimi au făcut parte din salbe; erau înşirate pe un fir sau pe două fire şi erau purtate în jurul gîtului sau pe centura taliei, fiind găsite împrăştiate pe piept sau pe bazin. Cele mai multe din podoabele salbelor au fost lucrate cu cochilii ale speciei *Spondylus Gaederopus*, altele au fost lucrate cu cochilii de *Ostrea* şi cîteva cu cochilii de *Dentalium*. Multe podoabe de *Spondylus* au aspectul unor plăcuţe, frumos şlefuite ori păstrînd striaţiile naturale, şi sînt formate din doi-trei lobi, avînd în spate două pînă la patru orificii slujind la fixarea lor pe firul unei salbe (fig. 11 A/1—5, 9, 13; 11 B/4, 6, 8, 15).

---

[27] Ida Kutzian, *A Köröskultura*, 1944, p. 72 = *The Körösculture*, 1947, p. 8—11, pl. XLIII/7; XLIV/5, 8, 9 şi J. Banner, *Das Tisza-, Maros-, Körösgebiet bis zur Entwicklung der Bronzezeit*, Budapesta, 1942, pl. XV/3 a—b şi XVII/3, 5, 7; figurinele culturii Criş au o steatopigie mai pronunţată decît statueta de la Cernica.

[28] M. Vassič, *Preistorička Vinča*, I, 1932, p. 44 — 45, pl. XVIII/92 a, b, c, p. 47 —48, pl. XXII/100 a, b, c; II 1936, p. 141—142, pl. 296 a, b, c; 297 a, b, c.

[29] Chrestos Tsountas, Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου, 1908, Atena, p. 295, pl. 34/3, 4, 6, 7; p. 298, pl. 35/1, 3, 4, 7, 8a; p. 299, fig. 225.

[30] James Mellaart, în *Anatolian Studies*, XI, 1961, p. 50—53.

[31] Analiza şi identificarea zoologică a podoabelor din scoici marine, găsite în necropola de la Cernica a fost făcută de prof. Alexandru Grossu de la Facultatea de ştiinţe naturale din Bucureşti, căruia îi exprimăm vii mulţumiri. Brăţările din material fosil găsite la braţele scheletelor 83 şi 141 au fost supuse unor analize spectrografice şi microscopice executate la Institutul de geologie din Bucureşti de paleontologii Dan Patrulius şi Florea Marinescu.

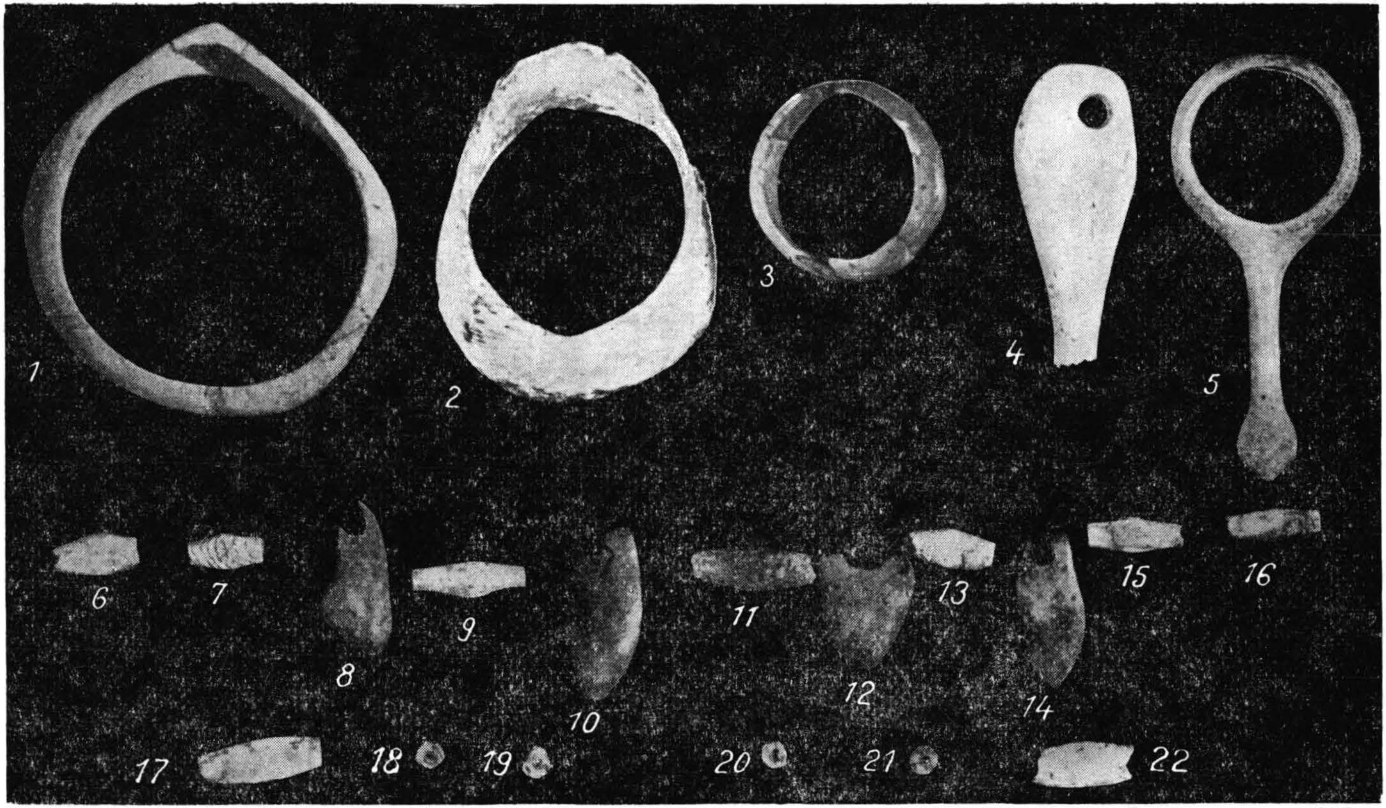

Fig. 10. — *Cernica*. *1—5*, podoabe găsite în mormintele neolitice; *6—16*, diferitele piese ale unei salbe situate în jurul gîtului şi pe toracele scheletului 256; *17—22*, piesele unor cercei din acelaşi mormînt.

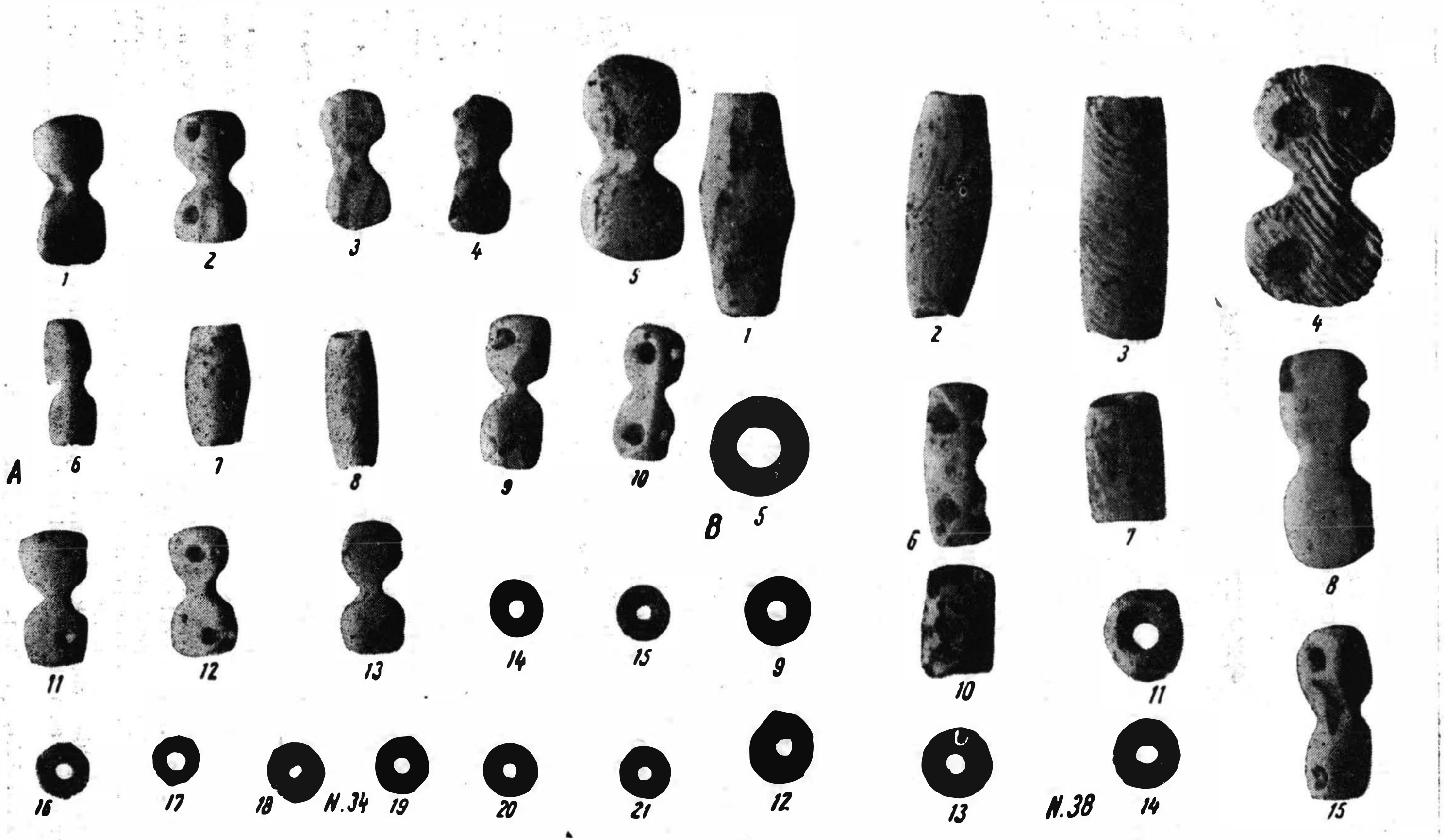

Fig. 11. — *Cernica*. *A* şi *B*, salbe cu podoabe din diferite materiale, descoperite în mormintele neolitice 34 şi 38.

Alte podoabe au forma de cilindru (fig. 11 A/8; B/3), de butoiaş (fig. 11 A/7), de fuior (fig. 10/6, 7, 9, 11, 13, 15, 16; 11 B/1—2), ori de mici inele cu perforaţii centrale longitudinale (fig. 11 B/5, 11). În cîteva morminte s-au găsit podoabe subţiri, tronconice, lucrate din cochilii de *Dentalium*, avînd perforaţii la fiecare capăt. Unele morminte conţineau scurte mărgele cilindrice de marmură, mici inele subţiri de rocă vulcanică verzuie (fig. 11 A/14—21), dinţi perforaţi ai unor animale (fig. 10/8, 10, 12 şi 14), precum şi plăcuţe cu doi-trei lobi, bine şlefuite, lucitoare, lucrate din dinţi de animale.

O excepţională valoare au cele circa 80 de perle din minereu de cupru, avînd forma sferică sau ovoidală şi culoarea verde-închis sau deschis (fig. 10/18—21), descoperite în 15 morminte şi lucrate dintr-un minereu cuprinzînd carbonat de calciu apropiat de malachit şi mici urme de alte minereuri [32]. Acest minereu cuprifer nu a fost supus unui tratament termic, ci a fost lucrat prin procedee mecanice: tăiere, perforare, şlefuire. *Perlele din minereu de cupru de la Cernica sînt printre cele mai timpurii obiecte din acest material cunoscute în ţara noastră şi în Europa continentală. Ele dovedesc utilizarea minereului de cupru sub formă de ornamente la începutul neoliticului mijlociu.*

Perle din minereu de cupru albăstrui au fost depuse şi în morminte neolitice din Anatolia aparţinînd nivelului al VII-lea de la Catal-Hüyük, care datează din mileniul al VII-lea î.e.n., nivelurilor vechi de la Haçilar, datînd din mileniul al VI-lea î.e.n. şi a celor timpurii de la Kazilkaya [33].

Descoperirile de la Cernica dau putinţa de a se preciza mai clar concepţiile funerare şi ritualul mortuar al populaţiei neolitice din acest loc. Anumite dispoziţii rituale, ca împreunarea şi legarea simplă sau dublă a tibiilor, îndreptarea unui antebraţ sau a ambelor antebraţe paralele cu braţele spre omoplaţi, ceea ce indică de asemenea o legare a lor, apoi aşezarea cadavrului pe torace şi pe burtă cu figura pe sol, sînt *măsuri luate în unele morminte spre a împiedica ca omul mort să iasă şi să săvîrşească fapte rele contra celor vii. Aceste credinţe îşi găsesc o explicaţie justă numai în concepţia funerară care admitea continuarea existenţei omului mort într-o anumită formă fizică asemănătoare aceleia din timpul vieţii.*

Tot astfel se explică depunerea în morminte a alimentelor ca hrană şi de vase umplute cu băuturi pentru potolirea setei, de obiecte uzuale pentru lucru şi de podoabe pentru înfrumuseţarea trupului; *toate aceste ofrande erau strict legate de ideea conservării formei corporale şi dăinuirii după moarte a omului în mormînt, devenit locuinţa sa. Ritualul arătat stabilea legături între cei vii şi cei morţi* [34]. Ofrande şi alte ritualuri asemănătoare au fost constatate şi în necropolele culturii ceramicii liniare din Europa [35].

[32] O analiză mineralogică şi spectrografică a fost efectuată asupra podoabelor de marmură, de tuf vulcanic şi de minereu de cupru, de către prof. Dan Giurcă de la Facultatea de geologie din Bucureşti.

[33] James Mellaart, *Excavations at Catal-Hüyük*, în *Anatolian Studies*, XII, 1962, p. 52 şi 55; XIII, 1963, p. 44. Minereul de cupru era adus la Catal-Hüyük din depărtare. În aşezarea neolitică de aici s-au mai găsit pandantive şi patere de lemn învelite cu foi de cupru, care indică o folosire limitată a aramei pentru podoabe şi obiecte preţioase încă din mileniul VII i.e.n. în acest loc (*ibidem*, XIII, 1963, p. 99 şi 103).

[34] Concepţiile şi obiceiurile funerare ale populaţiei neolitice de la Cernica şi semnificaţia ofrandelor depuse au fost explicate mai amănunţit în studiul nostru din *Dacia*, N.S., VII, p. 83—85.

[35] D. Kahlke, *op. cit.*, p. 123, 124 şi 133—134.

Cercetarea diferitelor aspecte ale necropolei de la Cernica dovedeşte că, prin rituri şi bogăţia ofrandelor depuse, ea se apropie mai mult de necropolele de la Cernavoda, Limanu şi Mangalia, aparţinînd culturii Hamangia. Prin examinarea comparativă a acestor necropole cu aceea de la Cernica s-au putut constata următoarele asemănări principale: a) gruparea mormintelor în necropole organizate în apropierea aşezărilor; b) ritul funerar al înhumaţiei cadavrelor întinse pe spate; c) poziţia mîinilor fie de-a lungul trupului, fie pe bazin, fie fiecare într-una din aceste poziţii; d) în cîteva morminte încrucişarea picioarelor şi legarea lor; e) depunerea unor ofrande diferite, în număr variabil, în mormînt, lîngă corpul mortului[36]; f) prezenţa în morminte a unor figurine feminine reprezentate în picioare, avînd sînii proeminenţi, gîtul şi capul alungite ca o coloană verticală, constituind un tip care atestă o înrîurire venită din marea Egee şi din Anatolia[37]; g) utilizarea în număr mare a unor unelte din silex microlitice de diferite feluri: lame, răzuitoare simple pe lamă sau pe aşchie, răzuitoare duble, trapeze, străpungătoare, care indică persistenţa în cultura Boian faza I şi în nivelurile inferioare ale culturii Hamangia a unor forme răspîndite în epoca epipaleolitică şi păstrate ulterior[38].

Există însă şi deosebiri între necropola de la Cernica şi necropolele culturii Hamangia, şi anume:

a) Pe cînd la Cernica cadavrele sînt orientate avînd privirea şi trupul spre est, cu puţine variaţii spre sud-est şi nord-est, în necropolele de la Cernavoda, Limanu şi Mangalia morţii sînt orientaţi cu privirea şi cu trupul spre nord-vest[39]; b) scheletele sînt mai bine conservate la Cernica decît la Cernavoda; c) gropile rituale cuprinzînd cranii şi fragmente de oase omeneşti sparte, situate alături de cranii, maxilare, oase de animale şi de diferite obiecte sînt frecvente în sectoarele de sus şi de jos ale necropolei de la Cernavoda[40], dar lipsesc total la Cernica; d) inventarul depus nu cuprinde aceleaşi categorii de ofrande în mormintele de la Cernica şi în acelea ale culturii Hamangia. Astfel, podoabele lucrate din scoici marine sînt mult mai variate şi mai numeroase la Cernica, pe cînd oasele de animale rămase de la ofrande de carne sînt aproape generalizate la Cernavoda[41] şi sînt relativ rare la Cernica.

În cimitirul de la Cernavoda s-au găsit foarte frecvent vase din lut ars, fie incomplet arse, lucrate într-o tehnică primitivă şi neornamentate, fie fine şi ornamentate[42], pe cînd în mormintele de la Cernica vasele găsite sînt mai rare şi aparţin în majoritate categoriei ceramicii fine, puţin ornamentate. Vase, idoli şi podoabe (brăţări, pandantive perforate şi cîteva perle), lucrate din marmură, sînt frecvente în necropolele culturii Hamangia[43], pe cînd la Cernica s-au descoperit numai mici mărgele de marmură în formă de inele înşirate în salbe alături de mărgele de scoică şi de alte materiale. Perlele din minereu de cupru sînt destul de răspîndite

---

36 D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 82; idem in *Nouvelles études d'histoire*, p. 37.

37 Idem, *Cultura Hamangia*, p. 86–94, 103.

38 *Ibidem*, p. 60; idem, *Nouvelles études d'histoire*, p. 32–33.

39 *Ibidem*, p. 82.

40 *Ibidem*, p. 83; idem, *Nouvelles ...*, p. 39.

41 *Ibidem*, p. 82–83; idem, *Nouvelles ...*, p. 37–39.

42 Referinţa de la nota 36.

43 D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 78–82; p. 187–188, fig. 38/3–5; 39/1; 92/18; 93/3,7; p. 231; idem, *Nouvelles ...*, p. 37–38 cu fig. 6.

în mormintele de la Cernica şi cu totul excepţionale în cimitirele şi aşezările culturii Hamangia [44], iar uneltele de cupru lipsesc în ambele culturi. Osebit, mormintele de la Cernavoda conţin pietre romboidale, pietre circulare din rocă dură, care, după opinia lui D. Berciu, ar putea fi în legătură cu forme ale unui cult incipient al soarelui [45], în timp ce aceste materiale lipsesc cu totul la Cernica.

Cele mai multe podoabe de scoici din România provin din mormintele culturilor Boian din Muntenia [46] şi Hamangia din Dobrogea [47], iar cîteva aparţin culturii Vinča din Oltenia [48]. Un număr mic de ornamente din scoică fac parte din culturile Cucuteni şi Gumelniţa [49].

Necropola de la Cernica a culturii Boian faza I a întrecut însă toate celelalte localităţi de pe teritoriul României prin numărul şi prin varietatea podoabelor depuse. Diferitele categorii de podoabe de scoici descoperite la Cernica cuprind 22 de brăţări mari sau mijlocii, 3 cochilii decorative, fixate pe haină, 11 salbe întregi şi 19 fracţiuni de salbe, compuse fiecare din numeroase mărgele lucrate din scoici, însoţite de dinţi perforaţi de animale şi în plus de mărgele de marmură, de mărgele din rocă vulcanică verzuie şi de perle din minereu de cupru, ofrande care formează un ansamblu variat şi valoros, cuprinzînd un mare număr de piese. Prin valoarea, diversitatea formelor şi materialelor, ca şi prin numărul lor, *podoabele neolitice din necropola de la Cernica suportă în mod cert comparaţie cu cele mai remarcabile ornamente din scoică sau din alte materiale găsite în mormintele culturii ceramicii liniare din Europa.* Ele pot astfel să fie comparate cu grupurile de scoici ornamentale ale acestei culturi, descoperite, pe de o parte, în Germania, fie la Bernburg, unde s-au găsit două brăţări, două cochilii perforate şi o salbă lungă de 2 m avînd 178 de mărgele, fie la Flomborn, la Rheingewann, la Rheindürkheim şi la Erfurt [50], iar pe de altă parte în

[44] Idem, *Cultura Hamangia*, p. 60, 177—186 ; idem, *Nouvelles* ..., p. 33 şi 41.

[45] Idem, *Cultura Hamangia*, p. 78, 82 şi 94.

[46] Podoabe de spondylus au fost descoperite în regiunea Bucureşti în mormintele culturii Boian, faza III, la Grădiştea Ulmilor lîngă Vărăşti (E. Comşa, în *Materiale*, III, p. 64), la Andolina (E. Comşa, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 359—362), la Tangîru (idem, în *SCIV*, V, 1954, 3—4, p. 383, fragmente de brăţări) şi la Glina (M. Petrescu-Dîmboviţa, în *Raport MNA 1942—1943*, Bucureşti, 1944, p. 69—70).

[47] În necropolele de la Cernavoda, Limanu şi Mangalia, în aşezările de la Hamangia, Ceamurlia de Jos, Goloviţa, Tekirghiol ale culturii Hamangia s-au găsit podoabe de spondylus (brăţări întregi ori fragmentare, mărgele cilindrice sau în formă de inele). D. Berciu, în *Nouvelles* ..., p. 37, şi *Cultura Hamangia*, p. 78—81, fig. 38/1—2 ; 39/2 ; 41/2, 4, 5 ; 92/9 ; p. 231.

[48] Pandantive de spondylus găsite la Ostrovul Corbului (Oltenia), un fragment de brăţară neagră probabil din Tridachna şi o brăţară de spondylus, descoperită în comuna Răcăsdia (Banat), toate aparţinînd culturii Vinča (D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, 1938, p. 33—34 şi în *Balcania*, II—III, 1939—1940, p. 447—448 ; *Revista arhivelor*, V, 1942, p. 51, nr. 400 ; *Materiale*, I, 1953, p. 638, pl. III B, fig. 1—12).

[49] Pentru cultura Cucuteni : Hortensia Dumitrescu, în *Materiale*, VII, p. 97, fig. 6/7 (valvă de scoică marină). Pentru cultura Gumelniţa : o valvă de moluscă din staţia eponimă (Vl. Dumitrescu, *Dacia*, II, 1925, p. 97, fig. 66/10) ; o placă de spondylus găsită la Tangîru (D. Berciu, în *Balcania*, II—III, p. 448) ; butoni discoidali din scoică, proveniţi din săpăturile recente de la Căscioarele (r. Olteniţa) şi podoabe de scoică la Vidra (reg. Bucureşti). James Harvey Gaul, *The neolitic period în Bulgaria*, în *American School of prehistoric Research*, Bulletin nr. 16, 1948, p. 106, cu tabela călăuzitoare.

[50] Numeroasele podoabe lucrate din scoici marine găsite în morminte şi în aşezări ale culturii ceramicii liniare din Germania sînt indicate cu referinţele bibliografice corespunzătoare de Otto Seewald, în studiul său, editat în *WPZ*, XXIX, 1942, 1, p. 12—15, cu note, în lucrarea lui W. Buttler, *Das donauländische und der westische Kulturkreis der jüngeren Steinzeit*, Berlin, 1938, p. 36, 88, pl. II, precum şi în studiul lui S. Vencl din *AR*, XI, 1959, nr. 4, p. 708—711.

mormintele din Moravia aflate la Moravski-Krumlow (Kromau) şi Zabrdovice (Zaberdowitz), care cuprind brăţări, pandantive şi salbe dintre care unele avînd pînă la 90 de mărgele de *Spondylus*[51]. Podoabele de la Cernica depăşesc în număr şi varietate pe acelea din mormintele culturii ceramicii liniare descoperite în Austria la Eggenburg, Emmersdorf, Poysdorf şi în alte locuri[52]. Cele 22 de brăţări întregi din care 20 lucrate din cochilii vii de *Pectunculus* şi două din material fosil, găsite la Cernica, întrec în număr brăţările depozitului descoperit la Kozludze în regiunea Varna din Bulgaria[53].

Astfel, podoabele de la Cernica trebuie considerate printre cele mai importante şi mai remarcabile creaţii de această categorie din epoca neolitică.

Podoabele de scoică de la Cernica au fost aduse în stare finită de pe coastele Mării Mediterane, fiind în mare majoritate confecţionate cu cochiliile unor moluşte vii, constatare făcută în urma unei analize executate asupra structurii lor de către naturalistul profesor Alexandru Grossu[54] şi care corespunde cu observaţiile culese de diferiţi cercetători asupra ornamentelor de scoici din alte ţări europene[55]. Atît podoabele de scoică, cît şi cele lucrate din marmură sau minereu de cupru proveneau din importuri limitate aduse din zona Mării Mediterane sau din Orientul Apropiat prin schimburi intertribale[56]; erau obiecte de lux, care satisfăceau gusturile unui număr limitat de locuitori şi nu erau la îndemîna întregii populaţii neolitice. Acest fapt explică inegala depozitare şi distribuire a acestor ofrande în mormintele de la Cernica, după ce au fost folosite de aceiaşi locuitori în timpul vieţii lor.

Examinînd rezultatele cercetărilor arheologice din necropola de la Cernica, constatăm că prin informaţiile bogate pe care le-a adus privind caracterele antropologice ale populaţiei, riturile şi obiceiurile funerare, ofrandele din morminte, aspectele culturii Boian faza I şi relaţiile ei cu alte culturi neolitice, descoperirile de la Cernica sînt printre cele mai însemnate făcute în ultimii ani în România şi în Europa.

---

[51] J. Skutil, *Linear Keramische Gräber in Mähren*, în *WPZ*, XXVIII, 1941, p. 25—33; Otto Seewald, *op. cit.*, p. 12 cu note; S. Vencl, *op. cit.*, p. 700—702 (Boemia) şi p. 703—705 (Moravia); K. Willvonseder, în *Sudeta*, X, 1934, p. 6.

[52] Podoabele lucrate din scoici marine, găsite în Austria, au fost cercetate de Otto Seewald, *op. cit.*, p. 1—11 cu note; de Angela Stifft-Gottlieb, în *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien*, LXIX, 1, Viena, 1939, p. 150—165 cu note şi planşe I—III, şi de S. Vencl. *op. cit.*, p. 712—718 (lista podoabelor descoperite).

[53] Grupul de 20 de brăţări de spondylus găsite la Kozludze este menţionat de M. Vassits în *PZ*, II, 1910, p. 34, şi de G. Wilke, în articole cuprinse în *Ebert, RL*, II, 1925, Berlin, p. 206 şi XIV, 1929, p. 174.

[54] Analiza indicată la nota 31.

[55] Constatări stabilite de numeroşi cercetători străini şi pomenite în studiul lui S. Vencl *op. cit.*, p. 732—738, 741 (discuţia problemei) şi p. 738—739 (bibliografie).

[56] Problema aducerii scoicilor şi altor materiale procurate populaţiei neolitice de la Cernica prin schimburi intertribale pornite din regiunea Mării Mediterane a fost examinată mai amplu în studiile noastre publicate în *Atti del VI Congresso Internazionale delle scienze preistoriche*, vol. II, Roma, 1965, p. 239—241, cu notele 9—14, şi în *Dacia*, N.S., VII, p. 68, nota 51.

LA NÉCROPOLE PRÉHISTORIQUE DE CERNICA ET SA PLACE DANS LE NÉOLITHIQUE DE ROUMANIE ET D'EUROPE

RÉSUMÉ

Les fouilles faites de 1961 à 1966 dans la commune de Cernica (territoire de Bucarest) ont fait découvrir un site et une nécropole néolithiques appartenant à la première phase de la civilisation Boian et datant du début du IV-e millénaire av.n.è. La nécropole de Cernica, qui fait l'objet de cette étude, présente les aspects suivants en comparaison avec d'autres lieux de sépultures préhistoriques.

Par sa superficie dépassant 12 000 m² et ses 320 tombes découvertes (fig. 1 : plan des fouilles), cette nécropole est parmi les plus vastes et les plus riches en sépultures du monde ; elle surpasse les cimetières de la civilisation à céramique linéaire et peut être comparée seulement à certaines nécropoles de la civilisation du Dniepr et du Donetz en U.R.S.S. et au cimetière plus récent de Cernavoda appartenant à la civilisation de Hamangia. La nécropole de Cernica contient des sépultures rassemblées en groupes familiaux, inégalement répartis et fondés sur des rapports de parenté dans la vie sociale. Les données stratigraphiques sont indiquées dans la figure 2/1—2.

Les tombes de Cernica plates, sans tumulus, contiennent en majorité des squelettes couchés sur le dos (fig. 3 et 5), plus rarement sur l'un des côtés (fig. 3/3) et ayant les membres inférieurs étendus, parfois légèrement fléchis (fig. 4/3). Trois squelettes seulement étaient en position contractée, mais ils appartiennent toutefois à la IIe phase (Giulești) de la civilisation Boian, de très courte durée et faiblement représentée dans le site et le cimetière de Cernica. Dans les tombes de Cernica les squelettes sont orientés avec le crâne à l'ouest, la figure et les jambes à l'est, avec des variations entre 166° sud sud-ouest et 304° ouest nord-ouest, la majeure partie étant orientés entre 224° ouest sud-ouest et 290° ouest nord-ouest.

Les calculs astronomiques effectués par Jean Sîngeorzan de l'Observatoire de Bucarest et indiqués dans une autre etude concernent 287 squelettes de Cernica et démontrent que 267 squelettes, soit 93% ont été orientés vers le soleil levant, la sépulture ayant été faite dès l'aube. Cette constatation indique des rapports entre le soleil et les morts et implique des croyances et des rites funéraires fondés sur la vénération de l'astre qui répand la chaleur et la lumière, en entretenant chez les morts un genre de vie proche de la vie terrestre. Ces croyances représantent des formes sommaires et précoces de conceptions religieuses, qui ont permis la genèse du culte solaire à l'époque du bronze.

Les squelettes dégagés à Cernica avaient les avant-bras et les mains en 5 positions différentes indiquées par les figures 3, 4 et 5. Les jambes étaient quelquefois croisées et les tibias étaient liés à leurs extrémités (fig. 5/1, 3), aussi aux genoux (fig. 5/3). Un seul squelette de Cernica était étendu sur le ventre (fig. 5/4). La ligature des membres et l'inhumation sur le ventre sont des rites funéraires attestés aussi dans d'autres civilisations néolithiques et énéolithiques d'Europe ou chez les peuples primitifs des autres continents.

Par le rite presque général de l'inhumation en position allongée sur le dos, la nécropole de Cernica présente des analogies certaines avec celle déjà citée de Cernavoda ainsi qu'avec les nécropoles de Hinkelstein (R.F.A.), d'Enzheim et de Katzenheim (Alsace) de la civilisation à céramique linéaire et avec les cimetières de la civilisation du Dniepr et du Donetz (U.R.S.S.), mais elle s'écarte totalement de la plupart des cimetières néolithiques d'Europe, d'Asie et d'Afrique, qui attestent l'inhumation en position contractée.

Toutes les sépultures se trouvent dans la nécropole et aucune sous les habitations ou à proximité. L'étude anthropologique des squelettes a fait apparaître des indices attestant l'origine méditerranéenne des habitants du site de Cernica.

Les tombes de la nécropole contiennent des offrandes très variées, mais inégalement réparties ce qui les rapproche des sépultures de la civilisation à céramique linéaire et des sépultures énéolithiques de l'Europe centrale, mais les distingue des tombes de la civilisation du Dniepr et du Donetz.

Les tombes de Cernica contiennent les offrandes suivantes : des vases (fig. 3/3 ; 5/3 ; 6/1—3) ; des hachettes et des ciseaux en pierre (fig. 6/4—9) ; des outils en silex (fig. 7), des instruments en os ou en corne (fig. 6/10) des os d'animaux, restes de quartiers de viande. Importante est une statuette féminine en os, déposée dans une tombe qui atteste, par son aspect (fig.9/1) et ses analogies avec une pièce du site de Cernica (fig. 9/2) et avec une autre provenant de la civilisation de Hamangia (fig. 9/3), une influence égéo-anatolienne exercée dans la civilisation Boian.

Comme parures nous signalons des anneaux et deux espèces de pendentifs en os (fig. 10/3, 4, 5) ainsi que de nombreux ornements en coquillages, à savoir des coquilles perforées en Ostrea (fig. 8/2—4), 20 bracelets ovales-convexes en Pectunculus (fig. 3/1, 2 ; 10/1) ; 2 bracelets en coquillages fossiles (fig. 10/2), de nombreuses pièces très variées en Spondylus, enfilées en colliers (fig. 11 A—B) et de plus de petits ornements en marbre, en tuf (fig. 11A/14—21) et de petites perles en minerais de cuivre ouvragées par des procédés purement mécaniques. Elles comptent parmi les plus anciens ornements en minerai de cuivre trouvés en Europe.

Les parures en coquillages de Cernica surpassent par leur nombre et leur variété toutes les pièces découvertes ailleurs en Roumanie ou en Bulgarie ; elles supportent certainement la comparaison avec les ornements en matériel pareil trouvés dans les tombes d'Allemagne ou des autres pays de l'Europe Centrale et doivent être considérées parmi les plus remarquables créations de l'époque néolithique.

Tous ces ornements en coquillages, ont été ouvragés à l'aide de mollusques vivants (excepté les 2 bracelets fossiles). Ces ornements ainsi que les ornements en marbre, en tuf, en minerai de cuivre ont été importés par des échanges entre tribus à partir des régions méditerranéennes. C'étaient des produits de luxe, trop coûteux pour être à la portée de toute la population néolithique, ce qui explique leur inégale répartition dans les tombes de Cernica.

Ainsi les découvertes faites dans la nécropole néolithique de Cernica sont parmi les plus importantes des dernières années en Roumanie et en Europe.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Plan des recherches et des découvertes archéologiques médiévales faites de 1960 à 1965 dans la partie centrale et est du promontoire près du lac de Cernica. Légende : N 1—273, tombes néolithiques d'inhumation ; LT, tombe à incinération de la période Latène ; F, tombe médiévale ; Gr N, fosse néolithique ; Gr B, fosse de l'âge du bronze ; Niv B, niveau du même âge ; Gr F, fosse de l'époque médiévale ; VB, âtre de l'âge du bronze ; C, four médiéval ; T, couvercle d'âtre médiéval, en terre glaise ; Loc B, habitation de l'âge du bronze ; Loc LT, habitation de la période Latène ; Bd F, hutte médiévale ; ATF, hutte-atelier de l'époque médiévale ; Loc F, habitation médiévale ; BS, Eglise du monastère Iezerul ; P, cave surmontée de cellules monachales ; CL, clocher ; CM, cimetière médiéval ; T_1, T_2, terrassements de l'époque féodale.

Fig. 2. — *Cernica.* 1, fraction du profil stratigraphique de la paroi ouest de la section XC A et de la tombe néolithique 263 ; 2, fraction du profil de la paroi ouest de la section XXXII A et de la tombe néolithique 127.

Fig. 3. — *Cernica.* 1—3, tombes de la nécropole néolithique.

Fig. 4. — *Cernica* 1—3, tombes néolithiques contenant des squelettes en diverses positions.

Fig. 5. — *Cernica.* 1—3, tombes néolithiques contenant des squelettes différents ; 4, squelette couché sur le ventre.

Fig. 6. — *Cernica.* Offrandes de tombes néolithiques. 1, 2, vases en double tronc de cône ; 3, gobelet en terre glaise ; 4, 9, hachettes — miniature en pierre, ayant la forme d'embauchoir ; 6, 7, hachettes de taille moyenne et de forme pareille ; 5,8, hachettes plates, trapézoïdales ; 10, alènes en os.

Fig. 7. — *Cernica.* Pièces de silex. 1, 2, 4—6, lames sans retouches ; 3, lame denticulée (petite scie) ; 7, éclat à fines retouches servant de racloir ; 8, grattoir sur éclat ayant la partie active largement convexe.

Fig. 8. — *Cernica.* Offrandes provenant des tombes néolithiques. 1,5, pendentifs en boutoirs de sanglier ; 2—4, coquilles perforées du mollusque *Ostrea edulis.*

Fig. 9. — *Cernica.* Autres offrandes des tombes néolithiques. 1, figurine féminine en os ; 2, statuette féminine en terre glaise provenant du site néolithique de Cernica ; 3, statuette féminine en terre glaise, découverte dans une tombe de la civilisation Hamangia à Cernavoda (Dobroudja).

Fig. 10. — *Cernica.* 1—5, parures provenant des tombes néolithiques ; 6—10, les différentes pièces d'un collier de la tombe 256 ; 17—22 boucles d'oreille de la même tombe.

Fig. 11. — *Cernica.* Deux colliers contenant des ornements en matériel divers et provenant chacun des tombes néolithiques 34 et 38.

ŞTAMPILĂ PE O AMFORĂ DE PRODUCŢIE LOCALĂ, CU IMITAREA LITERELOR GRECEŞTI

DE

VICTORIA EFTIMIE-ANDRONESCU

Se ştie că aşezările getice din Cîmpia Dunării, îndeosebi cele din Muntenia, au oferit cercetătorilor, pe lîngă amforele greceşti, venite prin import, şi o serie de materiale de acelaşi fel, întregi sau fragmentare, considerate astăzi în mod cert de producţie locală şi, printre acestea, toarte purtînd ştampile ce nu cuprind un text scris, ci o serie de semne geometrice, „ornamentale", motiv pentru care arheologii noştri le-au numit, cu termenul deja consacrat, ştampile „anepigrafe" sau „anepigrafice".

Cele mai numeroase exemplare de acest fel au apărut în marile centre arheologice de la Popeşti, pe Argeş şi Cetăţeni, pe malul stîng al Dîmboviţei, faptul explicîndu-se atît prin importanţa pe care au avut-o în trecut cele două aşezări, cît şi prin aceea că ele au fost mai intens şi mai sistematic cercetate în ultima vreme [1].

Consideraţii asupra amforelor de producţie locală cu ştampile anepigrafe s-au făcut cu diverse ocazii, dar un studiu de amănunt, dedicat anume lor, nu există încă şi lucrul nu este greu de înţeles dacă ţinem seama de relativa puţinătate a exemplarelor descoperite pînă acum, fapt care nu permite încă o generalizare a cunoştinţelor noastre în această problemă.

De curînd am fost informaţi că prof. D. Tudor de la Universitatea din Bucureşti — care de mult timp se ocupă cu problema amforelor ştampilate de import sau locale, descoperite la nord de Dunăre — a dat spre publicare materialele culese cu ani în urmă; studiul domniei-sale este

[1] Printre localităţile care, pînă în prezent, au dat la iveală toarte de amfore cu ştampile anepigrafe, în afară de cele două amintite, se mai pot semnala Piscul Crăsani, Căscioarele, Malul Roşu (lîngă Giurgiu) şi Zimnicea, toate în spaţiul geografic corespunzător actualei Muntenii.

Poate că la această listă s-ar mai fi putut adăuga şi alte nume, dacă publicarea rapoartelor de săpături din ultimii ani ar fi continuat. După actuala situaţie a descoperirilor, se pare că presupunerea conform căreia centrul de fabricare a amforelor locale cu ştampile anepigrafe trebuie căutat într-una din cele două mari aşezări getice de la Popeşti sau de la Cetăţeni are cele mai multe şanse de a fi adevărată.

aşteptat cu mult interes şi, probabil, că el va cuprinde date noi privitoare la ştampilele anepigrafe.

Aria exactă de răspîndire a amforelor purtînd asemenea ştampile nu este bine delimitată, singurul lucru care se poate afirma mai precis fiind doar acela că, după cîte se ştie, ea se circumscrie la regiunea din nordul Dunării, în special Cîmpia Munteană[2]. Dacă Dobrogea nu a dat încă la iveală nici un exemplar de acest fel[3], explicaţia o găsim în abundenţa şi, deci, concurenţa mărfurilor greceşti originale tranzacţionate aici de coloniile de pe ţărmul vestic al Mării Negre, dar că regiunile Olteniei şi Moldovei, ca să nu mai vorbim de Transilvania, se află în aceeaşi situaţie, aceasta pare deocamdată mai greu de explicat; că e vorba de un simplu hazard al descoperirilor sau de un fapt cu implicaţii de natură economică-istorică, e încă prematur de afirmat şi tocmai de aceea cercetătorii noştri s-au menţinut pe o poziţie circumspectă în această problemă, lăsînd mult timp în aşteptare materialele respective.

În Transilvania, în aşezările din Munţii Orăştiei au fost găsite diverse vase de provenienţă autohtonă certă, purtînd mărci de olar — ca, de pildă, chiupul descoperit la Meleia, avînd pe buză o ştampilă reprezentînd două unghiuri obtuze aşezate vîrf la vîrf şi înscrise într-un dreptunghi, sau rozeta aflată pe peretele interior al unui capac unde, nefiind la vedere, nu putea avea un scop ornamental. Poate tot ca mărci de olar trebuie considerate şi anumite semne (de pildă, cruci) sau literele greceşti zgîriate pe fundul unor vase sau pe butonii unor capace[4]. Nici o amforă cu ştampilă greacă sau locală, anepigrafă, nu şi-a făcut însă apariţia în regiunile de dincolo de munţi, fenomenul explicîndu-se prin aceea că asemenea recipiente, destul de mari şi greu de manevrat, deci dificile la transport, ar fi străbătut anevoie trecătorile munţilor, conţinutul lor fiind, probabil, trecut în burdufurile de piele[5]. Pe de altă parte, această situaţie ne îndreptăţeşte tot mai mult să afirmăm că centrul sau centrele autohtone în care se produceau amforele cu ştampile anepigrafe se găseau undeva,

---

[2] După o informaţie dată de P. Diaconu — căruia îi exprimăm mulţumirile noastre —, în Muzeul din Russe (Bulgaria) s-ar găsi un singur exemplar ; prezenţa lui s-ar explica prin aşezarea localităţii respective în imediata apropiere a regiunii în care presupunem că a existat centrul sau centrele de fabricare a amforelor cu ştampile anepigrafe.

În schimb, cu prilejul săpăturilor efectuate în anticul Seuthopolis din centrul Traciei, au fost descoperiţi numeroşi *pithoi* purtînd pe buză ştampile lipsite de litere, numai cu diverse motive ornamentale, dar nici aceste tipuri nu se pot identifica cu cele de pe amforele indigene produse la nordul Dunării. Cf. Maria Čičikova, *Les timbres sur pithoi de Seuthopolis*, în *BCH*, 1958, II, LXXXII, p. 466–481, şi pl. XXV–XXX.

[3] Exemplarul publicat de V. Canarache, *Importul amforelor ştampilate la Istria*, Bucureşti, 1957, p. 297, nr. 759, p. 361, fig. 59 şi p. 388, fig. 78 a, nu poate fi luat în consideraţie, deoarece provenienţa lui histriană este foarte contestabilă ; cf. V. Eftimie, *Imports of Stamped Amphorae in the Lower Danubian Regions and a Draft Rumanian Corpus of Amphora Stamps*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 209, nota 52.

[4] C. Daicoviciu şi colaboratori, *Şantierul arheologic Grădiştea Muncelului*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 311 ; H. Daicoviciu, *Dacii*, Bucureşti, 1965, col. *Pagini din istoria patriei*, p. 157.

[5] Pentru problema în general a amforelor anepigrafe, vezi mai recent D. Tudor, *Amfore elenistice descoperite în adîncul teritoriului R.P.R.*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, Bucureşti, 1954 ; D. V. Rosetti, *Un depozit de unelte, cîteva ştampile anepigrafice şi o monedă din a doua epocă a fierului*, în *SCIV*, XI, 1960, 2, p. 392–400 ; Fl. Mîrţu, *Contribuţii la cunoaşterea vieţii dacilor de pe valea superioară a rîului Dîmboviţa*, în *Studii şi articole de istorie*, V, 1963, p. 13–26.

în Cîmpia Munteană, poate mai la nord sau mai la sud, aceasta neputîndu-se deocamdată preciza[6].

Marele vas descoperit într-o locuință din așezarea civilă de la Grădiștea Muncelului purta, așa cum se știe, o ștampilă dublă, formată din două cartușuri, aplicată de patru ori pe pereții lui și cuprinzînd textul, în limba dacică, scris cu caractere latine: DECEBALUS PER SCORILO; în cazul acesta însă, fiind vorba de un obiect cu destinație specială, probabil de cult, inscripția nu se referea la numele meșterului olar, ci ea cuprindea însuși numele conducătorului statului care, poate, comandase și dăruise acest vas sau în posesiunea căruia se aflase la un moment dat. El intră deci și mai puțin în discuție cînd e vorba de urmărirea răspîndirii ștampilelor de amfore propriu-zise, dar vom reveni ulterior asupra lui, cînd vom analiza alte aspecte ale problemei ce ne preocupă în studiul prezent.

Revenind la punctul de plecare al discuției noastre, trebuie să subliniem că, dacă, deocamdată, părerile rămîn încă rezervate în privința ariei de răspîndire a ștampilelor anepigrafe la noi și în privința semnificației formale, simbolice, a motivelor cuprinse în ele, în schimb s-a ajuns la concluzii bine stabilite în privința semnificației economice-istorice a acestui fenomen, reprezentat de apariția unor produse locale, imitînd forma celor de import și copiind o serie de elemente specifice acestora din urmă, cu scopul de a căpăta aprecierea populației indigene, deja obișnuită să recunoască și să prețuiască calitatea mărfurilor străine, grecești îndeosebi. Localnicii noștri au fabricat, precum se știe, amfore imitînd forma celor rodiene mai ales, dar purtînd ștampile anepigrafe, ei au imitat forma și maniera de decor a blocurilor megariene în producția autohtonă a aceluiași tip de vas[7], au creat diverse alte vase din ceramică sau metal, inspirate însă din producția elenistică, pentru a nu mai vorbi de fenomenul imitării monedelor, care constituie astăzi unul din cele mai bogate și mai interesante capitole ale studiului numismatic. Toate aceste produse inspirate după prototipurile greco-elenistice nu mai sînt considerate, așa cum se făcea uneori în trecut, ca niște falsuri create de meșterii locali sau din afară cu intenția inducerii în eroare a unor cumpărători din regiuni îndepărtate, necunoscători deci ai produselor originale grecești, ci ele sînt astăzi interpretate, pe bună dreptate, ca indicii ale unor necesități crescînde ale mediului autohton în plină dezvoltare și ca expresie materială a satisfacerii, printr-o activitate proprie, a acestor necesități. Nici măcar apariția unor încercări de copiere a scrierii cu litere grecești sau latine constatate pe unele dintre aceste creații autohtone nu mai sînt considerate ca niște fapte complet lipsite de sens, ci judecarea lor se face cu o altă optică și cu o altă înțelegere a lucrurilor, care nu mai pune accentul pe problema exactității copierii textului, ci pe cauzele de fond care au generat aceste fenomene.

Din acest punct de vedere, ni s-a părut că nu ar fi poate lipsit de interes să prezentăm un caz de ștampilă aplicată pe toarta unei amfore

---

[6] Diferența care există totuși între pasta diverselor exemplare de toarte cu ștampile anepigrafe duce la presupunerea că existau mai multe centre de producție a acestor vase.

[7] Un studiu asupra imitației cupelor megariene sau „deliene", cum se mai numesc, de către meșterii geto-daci, este așteptat să apară în *Arheologia Moldovei*, V, sub semnătura Irinei Franga, cu titlul *Contribuții la cunoașterea cupelor „deliene" în România*. El va fi de folos pentru o serie de comparații ce se vor putea face între cele două categorii de produse locale ce imită prototipurile grecești.

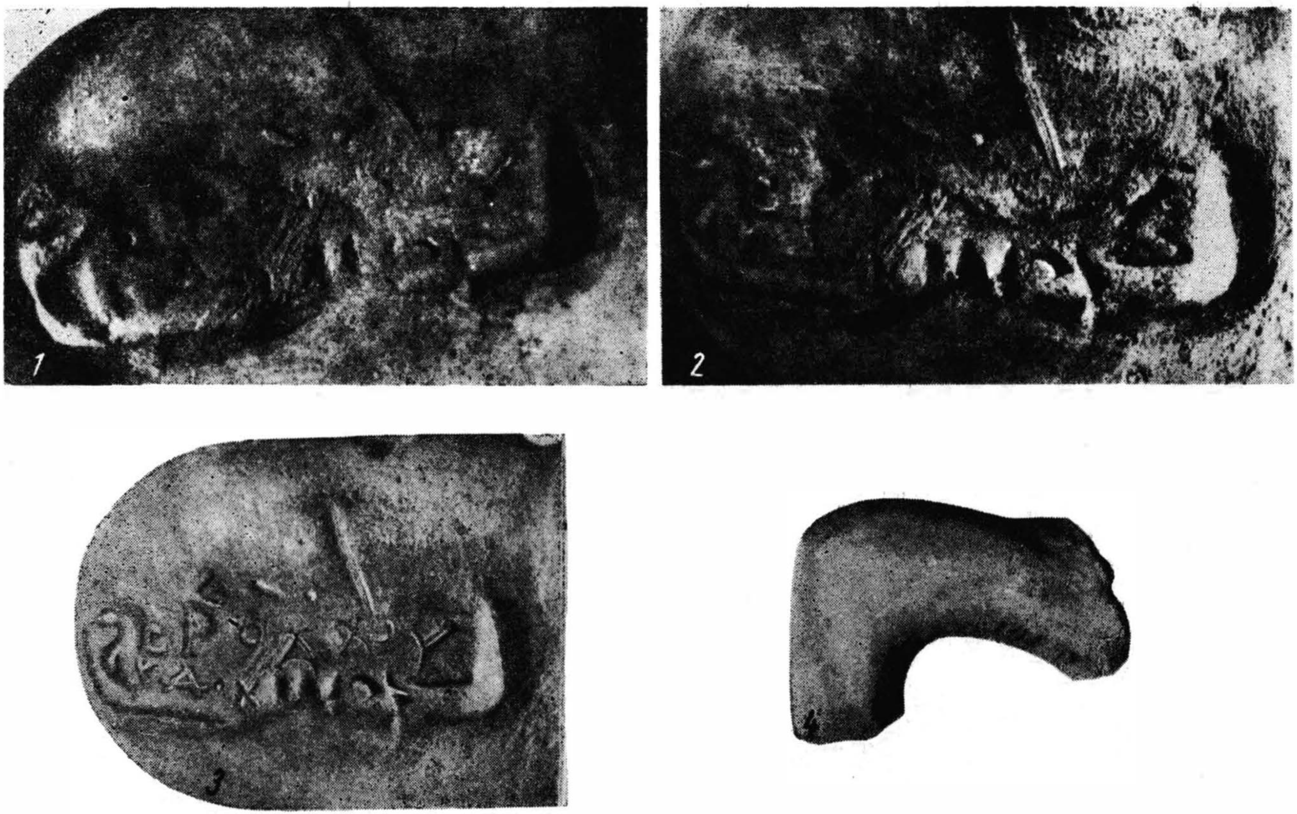

Fig. 1. — Toartă de amforă locală de la Cetăţeni, purtînd o ştampilă cu imitarea literelor greceşti : *1*, *2*, două fotografii ale ştampilei luate sub lumini diferite ; *3*, fotografie retuşată a aceleiaşi ştampile ; *4*, profilul toartei.

de producţie locală, ştampilă care iese din comun prin faptul că nu mai aparţine categoriei de „anepigrafe” în sensul acceptat de noi pînă acum, ea prezentînd, ca şi monedele uneori, chiar o încercare de imitare a scrisului grecesc (fig. 1)[8].

Exemplarul în discuţie se află în Muzeul raional din Cîmpulung-Muscel şi ultima oară cînd am avut ocazia să-l cercetăm, în mai 1965, nu primise încă un număr nou de inventar, operaţia de rearanjare şi catalogare muzeistică fiind, la acea vreme, în curs. În orice caz, fragmentul nu e scos din săpăturile recente, ci face parte din fondul vechi al muzeului, poate din colecţia lui Dimitrie Băjan sau din descoperiri întîmplătoare; oricum ar fi însă, provine în mod cert din aşezarea de la Cetăţeni, după asigurările directorului care cunoaşte provenienţa diverselor fonduri de materiale aflate în Muzeul de la Cîmpulung-Muscel.

Exemplarul nostru se pare că nu este singurul care prezintă o ştampilă cu litere greceşti aplicată pe o toartă de amforă locală, căci, după o informaţie dată de D. Tudor — care a publicat, cu ani în urmă, şi un articol referitor la problema amforelor elenistice descoperite la nordul Dunării —, în vechea colecţie a lui Dimitrie Băjan, pe care a cercetat-o atunci, existau cel puţin două asemenea cazuri, cel discutat în articolul de faţă fiind unul dintre ele, dacă nu chiar un altul, poate[9]; oricum, nouă nu ne-a fost accesibil cu ocazia vizitei la muzeul menţionat decît acesta, suficient însă de interesant pentru a putea fi publicat. Fragmentul în discuţie se găsea amestecat printre celelalte toarte ştampilate greceşti şi, la prima vedere, s-ar fi părut că e vorba de un exemplar rodian, dintre cele care constituie majoritatea covîrşitoare a descoperirilor de acest fel de la Cetăţeni. El reprezintă ramura superioară a unei toarte pînă la punctul de îndoire şi aproximativ 1/5 din ramura inferioară, dimensiunile fiind, respectiv, de 6,8 × 5,2 cm. Circumferinţa, măsurată prin mijlocul ştampilei, este de 13,2 cm, deci toarta avea o grosime obişnuită. La capătul de sus se vede cum fragmentul respectiv s-a deslipit de la gîtul vasului, avînd şi marginile puţin sparte, iar la capătul de jos este rupt. Toarta, la fel ca şi cele care poartă ştampile anepigrafe, pornea de sub buză şi se înălţa uşor oblic, apoi se frîngea în unghi drept, imitînd astfel forma

---

[8] Neputînd avea un desen, ci numai fotografii ale exemplarului respectiv, fotografii care prin jocul de umbre şi lumini pot da o impresie falsă asupra a ceea ce reprezenta ştampila, am încercat să remediem situaţia prin publicarea a trei imagini: prima, fig. 1/1, este luată sub o lumină care venea mai din dreapta obiectului, a doua, fig. 1/2, sub o lumină care cădea direct, astfel că pe fiecare se văd mai bine unele litere şi altele nu, cele două imagini completîndu-se însă pentru a da o ilustrare mai bună a ştampilei; pentru o şi mai mare claritate am dat a treia fotografie, retuşată, fig. 1/3, care scoate literele în evidenţă şi la care, referirea se face de fiecare dată, fără indicaţie specială în text.

[9] D. Tudor, *op. cit.*, p. 83, vorbeşte de faptul că printre materialele provenite de la Cetăţeni aflate la Muzeul din Cîmpulung-Muscel, pe lîngă toartele de amfore greceşti se mai găsesc şi „4 ştampile de imitaţie locală, după cele greceşti, aplicate pe vase cu silueta amforei greceşti, ce s-au produs în tehnica olăritului specific Latène-ului, precum şi un număr de alte asemenea imitaţii, la care scrisul neînţeles de olarii geţi e înlocuit cu linii, unghiuri, figuri etc., întocmai ca pe monedele dacice”. Mai departe, la p. 87, autorul explică faptul că e vorba de toarte cu ştampile în care olarii din sudul Daciei au copiat stîngaci chiar unele cuvinte şi litere.
Dintre toate aceste exemplare, noi nu am putut vedea însă decît unul singur, pentru care mulţumim directorului muzeului respectiv, Fl. Mirţu.

celor rodiene (fig. 1/4); la fel ca şi acestea, avea ramura inferioară aproximativ cilindrică în secţiune, cu diametrele de 3,4 şi 2,9 cm[10].

Pasta acestui fragment este identică cu aceea a unor exemplare de producţie locală certă, ea conţinînd mult nisip, mică argintie, specifică lutului din regiunile noastre, precum şi cioburi pisate foarte mărunt. Culoarea pastei, cenuşie în miez, trece treptat spre castaniu, urmînd apoi o zonă de culoare mai deschisă, uşor cărămizie, pentru ca la exterior nuanţa să se schimbe iar într-un castaniu mai deschis decît cel din miez. Între zona de pastă de la interior, caracterizată de primele două culori, şi cea caracterizată de celelalte două, de la exterior, pare că nu există omogenitate, partea din afară dînd impresia că se poate desprinde de cea interioară, ea constituind un fel de „coajă". Desigur, este vorba aici de efectul unei tehnici a arderii nu prea perfecţionate, căci asemenea cazuri nu se întîlnesc decît rar la toartele amforelor greceşti din aceeaşi epocă, ele avînd o calitate superioară. Suprafaţa vasului era acoperită cu o cuvertă alburie, în mare măsură păstrată pe fragmentul nostru. Oricum, la un examen foarte atent, piesa respectivă s-a dovedit a prezenta, ca pastă şi tehnică, asemănări flagrante cu cele purtînd ştampile anepigrafe şi, poate cel mai mult, cu două toarte aflate în aceeaşi colecţie, anume acelea purtînd numerele de inventar V. 176 şi V. 180, descoperite tot la Cetăţeni (fig. 2/1,2)[11]. Acestea din urmă aparţin poate aceluiaşi meşter olar şi moment de fabricaţie, căci tehnica, pasta şi arderea sînt similare, iar ştampilele lor anepigrafe sînt făcute cu aceeaşi matriţă (fig. 2 respectiv 3, 4)[12]. Această asemănare ne asigură în privinţa originii locale a vasului ce purta ştampila cu imitarea scrisului grecesc şi afirmaţia pe care o facem se bazează pe cercetarea foarte atentă şi de cîteva ori repetată a fragmentelor respective, pentru a nu mai lăsa loc nici unei îndoieli în această privinţă. Ştampila ce prezintă imitarea scrierii greceşti e de formă dreptunghiulară, cu dimensiunile de aproximativ 4,7 × 1,5 cm, avînd cadrul destul de neregulat şi prost imprimat, astfel că latura lungă, superioară, nici nu apare, iar cea inferioară este întreruptă; pe suprafaţa ei apar accidente provenite fie din lucrarea însăşi a vasului, fie din aplicarea unei matriţe de proastă calitate, confecţionată, foarte probabil, din lut ars[13]. Chipul în care se prezintă ştampila nu ne îngăduie să precizăm dacă inscripţia pe care o cuprindea avea trei rînduri sau numai două; s-ar părea că în colţurile de sus se mai pot observa urmele vagi ale unor litere, reduse însă la cîte un fragment de bară, abia vizibil cu ochiul. Oricum, încercarea de descriere a ceea ce cuprinde ştampila

---

[10] Diferenţa relativ mare între cele două diametre se explică prin aceea că ele sînt măsurate în capătul inferior al fragmentului care, de fapt, e rupt destul de aproape de îndoitură, acolo unde ramura inferioară nu ajunsese să aibă încă forma aproape cilindrică, ci o păstra pe aceea uşor elipsoidală în secţiune, fiind în continuarea ramurii superioare.

[11] După informaţiile directorului, sigla V indica faptul că cele două piese făceau parte din „vechiul fond" al muzeului, care, în cazul lotului de toarte ştampilate, provenea din aşezarea de la Cetăţeni, din colecţia lui D. Băjan sau din descoperiri întîmplătoare.

[12] Chiar dacă în fotografia publicată ele par executate cu matriţe diferite, aceasta e numai o impresie datorată suprafeţei neregulate a toartei, care în momentul aplicării ştampilei pe lutul ud cu o matriţă, poate tot de lut, a dat naştere la o imprimare proastă, cu accidente şi inegalităţi, a motivului respectiv.

[13] Matriţele din lut erau mai puţin bune calitativ decît cele din lemn sau metal, care permiteau o săpare şi o aplicare mai corectă a conţinutului ştampilei.

poate fi mai greu urmărită pe figura reprodusă; ea se bazează însă şi pe observaţii foarte minuţioase făcute cu ochiul liber pe original.

Linia mare, oblică, ce se vede în partea de sus a cadrului, nu ţine de ştampilă, este un accident: urma, se pare, a unui fir de pai sau ceva

Fig. 2. — Toarte de amfore locale cu ştampile anepigrafe de la Cetăţeni, cu pasta asemănătoare cu a celei de la fig. 1 : *1*, *2*, profilurile toartelor imitînd forma celor rodiene; *3*, *4*, ştampilele anepigrafe corespunzînd celor două toarte nr. *1* şi nr. *2*.

asemănător; la fel, punctul şi cealaltă linioară oblică, mai mică, ce se observă spre stînga sînt tot neregularităţi ale pastei, care nu au nimic comun cu încercarea de scriere din ştampilă.

Dacă din presupusul rînd 1 nu avem nimic care să ne poată spune ceva, în rîndul 2 se pot distinge mai multe litere: prima, privită pe fotografia din fig. 1/1, ar părea să fie un β cu bucla de jos mai mare, dar privită pe fotografia din fig. 1/2, adică sub un alt unghi de lumină, apare ca un ε, şi lectura aceasta este mult mai sigură; litera a doua este un ρ cu bucla plină, iar a treia un ο; urmează un spaţiu tocit, în care se mai pot distinge două sau trei litere.

Încercarea de a completa lacuna cu ceva, numai pe baza celor văzute cu ochiul liber sau surprinse pe pelicula fotografică, duce la impresia că se poate citi un α sau δ (mai puţin probabil un λ), (fig. 1/1), urmat de un χ şi ο incerte; rîndul se încheie, în schimb, cu un destul de clar υ. Am putea citi, aşadar, ΒΡΟΑ̣Χ̣Ο̣Υ sau ΕΡΟΑ̣Χ̣Ο̣Υ, cuvînt care în limba greacă

nu spune nimic, ceea ce nu ne va opri însă de a încerca să vedem dacă nu e vorba, totuşi, de un nume grecesc pe care noi nu l-am citi corect datorită faptului că literele apar aşa de neclare în ştampilă în unele cazuri.

Vom reveni asupra acestui aspect, dar deocamdată, încercînd să vedem ce se poate citi din presupusul rînd al treilea — pe care l-am numerotat astfel admiţînd existenţa a încă două rînduri anterioare —, constatăm că lectura este şi mai dificilă decît pînă acum.

Prima literă ce se distinge (fig. 1/2) poate fi interpretată ca un υ sau, mai degrabă, un κ, al cărui braţ inferior nu se mai vede; a doua apare destul de clar a fi un α, iar cea de-a treia un κ. Ceea ce urmează în continuare e greu de interpretat, căci tocmai acolo linia de jos a cadrului ştampilei e prost imprimată, se întrerupe şi face să nu se mai cunoască jumătatea inferioară a literelor, astfel că cele trei bare verticale pe care le vedem nu ştim dacă pot fi citite ca un ι urmat de ν sau, invers, un ν urmat de ι; am putea crede că avem de-a face şi cu un ω cursiv, dacă litera respectivă nu ar apărea disproporţionat de mare faţă de celelalte. În sfîrşit, mai spre dreapta, pare să se vadă un rest dintr-un ο şi partea din stînga a unui ν, rîndul încheindu-se cu o linie orizontală destul de lungă (fig. 1/1,2).

Înălţimea literelor este, în medie, de 0,5—0,6 cm, iar ο de 0,3 cm.

În partea stîngă, de jos, a ştampilei, se poate vedea o formă care, foarte probabil, reprezintă simbolul, aşa cum sîntem obişnuiţi să-l constatăm apărînd în majoritatea covîrşitoare a ştampilelor originale greceşti. Deşi destul de greu de interpretat, la o privire atentă se pare că putem desluşi o pasăre îndreptată spre stînga stînd în poziţie verticală, cu pieptul puternic şi gîtul relativ înalt, avînd uşor schiţată, printr-o linie curbă şi forma aripei (fig. 1/1,2, ultima redînd mai clar imaginea păsării).

Revenind asupra inscripţiei cu încercarea de a lega, de a citi ceva mai închegat din literele ce ni s-a părut a le recunoaşte, să luăm în discuţie toate ipotezele posibile, pentru a putea scoate, dacă nu o lectură clară, cel puţin o interpretare a enigmaticei ştampile.

Deşi sîntem pe deplin convinşi de originea locală a amforei, am putea presupune că inscripţia încearcă să imite un nume şi o formulă obişnuită din ştampilele greceşti, şi îndeosebi din ştampilele rodiene care erau cele mai cunoscute populaţiei din aşezările noastre Latène. Mergînd pe linia acestei presupuneri, să vedem dacă putem recunoaşte ceva în acest sens, luînd în discuţie numele ce apar în ştampilele rodiene şi care, eventual, ar părea că se pot citi şi în inscripţia de pe amfora de la Cetăţeni.

Cum am văzut, în rîndul al doilea se poate citi ϐρο — sau ερο —, eventual α sau δ, urmate de χ şi ο — neclare — apoi υ. Admiţînd că mai există un rînd sus şi că deci primele litere vizibile aparţin rîndului doi şi mergînd pe ipoteza că în ştampilă nu e vorba numai de copierea literelor greceşti, ci chiar de încercarea de copiere a unui nume grec dintre acelea ce apar în ştampilele originale, atunci, prin analogie, am putea presupune că sus exista prepoziţia ἐπί, urmată de numele unui preot rodian eponim în genitiv, nume ce ar fi avut aici începutul, în rîndul doi fiind numai urmarea lui. Din listele de preoţi eponimi cunoscuţi din ştam-

pilele de pe amfore, o vagă apropriere s-ar putea face doar cu trei nume: 'Αγλούμβροτος-ου, 'Αριστομβροτίδας-α şi 'Αρχέμβροτος-ου [14], singurele care conţin în cuprinsul lor suita de litere — βρο — şi aceasta în cazul în care admitem că prima literă vizibilă din ştampila noastră este β; dintre ele, din primul moment îl mai excludem şi pe 'Αριστομβροτίδας, care face genitivul în α, deci nu se potriveşte cu υ, pe care îl avem în ştampila noastră, astfel că rămîne să presupunem deocamdată posibilitatea de a citi [ἐπὶ 'Αγλουμ]βρό[το]υ, sau [ἐπὶ 'Αρχεμ]βρό[το]υ.

Din punct de vedere cronologic, această apropiere nu ar contrazice cunoştinţele noastre despre limitele în timp ale aşezării de la Cetăţeni [15], căci, conform încercărilor de datare a ştampilelor rodiene descoperite la Delos, preotul 'Αγλούμβροτος se încadrează în grupa a III-a cronologică fixată de Virginia Grace, adică între 220 şi 180 î.e.n., iar 'Αρχέμβροτος în grupa a V-a, adică în a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n. [16], deci într-o perioadă ce corespunde celei de existenţă a *emporium*-ului de la Cetăţeni. Am mai putea fi înclinaţi către prima lectură şi datorită faptului că, în grupul de toarte descoperite într-un complex închis, la Pergamon, complex databil între 220 şi 180 î.e.n., o ştampilă rodiană cu inscripţia

ἐπὶ 'Αγλουμ-
βρότου

prezintă aceeaşi despărţire a numelui ca şi în cazul pe care îl presupunem noi a-l recunoaşte în ştampila pe care o studiem [17]. Mai mult decît atît: chiar forma literelor β şi ρ din rîndul 2 pare să se asemene cu aceea din exemplarul nostru, pe ştampila căruia să admitem, deocamdată, că se poate citi ca primă literă vizibilă un β, şi nu un ε, căci, aşa cum am spus, vom lua în consideraţie, pe rînd, toate posibilităţile de completare şi de lectură a inscripţiei.

Ipoteza de mai sus ar fi mulţumitoare dacă nu ne-am lovi însă de inconvenientul că, în spaţiul ce ar trebui să cuprindă literele τ şi ο din finalul numelui 'Αγλούμβροτος, în ştampila noastră apare un α sau δ (mai greu de presupus λ), urmat de două litere neclare ce par să fie un χ şi un ο, ceea ce nu convine în nici un chip completării propuse de noi şi nici nu dă nimic ce ar putea forma, împreună cu literele lizibile, numele vreunui eponim rodian din seria celor cunoscuţi.

---

[14] Numele se găsesc în catalogul cuprins în lucrarea lui Martin Nilsson, *Timbres amphoriques de Lindos*, Copenhaga, 1909; în *Bulletin de l'Académie royale des sciences et des lettres de Danemark, Exploration archéologique de Rhodes*, V, respectiv nr. 17, 106 şi 131; la Hiller von Gaertringen, în articolul *Rhodos*, din *RE*, Supplementband, V, 1931, la nr. 13, 76 şi 87; în lista preoţilor rodieni eponimi, recent pusă la punct de Virginia Grace, în articolul *The Eponyms named on Rodian Amphora Stamps*, în *Hesperia*, XXII, 2, 1953, p. 116 şi urm., la nr. 8, 47, şi 56.

[15] D. V. Rosetti, care sapă în ultimul timp în aşezarea respectivă, fixează limitele ei cronologice între secolul al III-lea î.e.n. şi secolul I e.n.; cf. *Şantierul arheologic Cetăţeni*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 86. Ştampilele de amforă databile nu par să urce însă mai mult de sfîrşitul secolului al III-lea î.e.n. începuturile aşezării respective.

[16] Cf. V. Grace, *Timbres amphoriques trouvés à Délos*, în *BCH*, LXXIV, II, 1952, p. 514 şi urm.

[17] Carl Schuchhardt, *Die Inschriften von Pergamon*, II, Berlin, 1895, p. 438, nr. 803.

Același inconvenient ne împiedică să ne gîndim — eventual — și la numele ceramistului rodian Βρόμιος-ου[18], căci și în acest caz, în locul indezirabilului α sau δ, ar trebui să apară un μ.

Epuizînd toate ipotezele formulate pe baza acceptării lui β ca primă literă vizibilă, am încercat eventuala recunoaștere a unui nume grec, pornind de la lectura unui ε — care de altfel este și mult mai sigură (fig. 1/2) —, dar și de data aceasta am ajuns la același rezultat negativ. Nici numele Ἱεροκλῆς-εῦς (eponim și fabricant)[19], Ἱεροτέλης-ευς (fabricant)[20], în care apare grupul de litere — ερο — nu convine, și cu atît mai puțin Ἱέρων-ωνος (eponim și fabricant)[21], în care apare un ω, nu se pot combina cu ceea ce se vede în ștampilă.

Dacă rîndul al doilea nu prezintă decît patru litere clare — trei la început și *ypsilonul* final —, rîndul al treilea al inscripției ne pune în fața unor și mai grele probleme în încercarea de a-l citi. Pornind și aici de la aceeași presupunere a existenței unui cuvînt grec, am putea bănui în ștampilă numele lunii rodiene Ὑακίνθιος-ου, dacă am admite prima literă ca fiind un υ, și nu un κ cum pare totuși mai degrabă să fie; dar chiar și așa ne lovim de ultima literă, care, în loc de υ, apare mai degrabă ca un ν.

Și de data aceasta însă, lectura este la fel de nesigură, ba chiar imposibilă, ca și în cazul rîndului al doilea.

În asemenea situație, dacă numele grecești refuză să se lase citite, e ușor de înțeles că ispita unei interpretări ,,indigene'' a inscripției de pe exemplarul de la Cetățeni a apărut foarte curînd în fața noastră și, probabil, puțini ar fi trecut cu ușurință peste ea fără a încerca mai întîi o cîntărire a tuturor argumentelor *pro* și *contra*.

Asigurată fiind originea locală a amforei a cărei toartă purta o astfel de ștampilă, am luat în considerație și ipoteza că am putea avea de-a face, în acest caz, cu transcrierea în litere grecești a unor nume sau cuvinte indigene. Din păcate, incertitudinea în care ne menține lectura inscripției, cu excepția cîtorva litere doar, constituie și aici motivul de îndoială și, deci, piedica cea mai mare în calea asigurării fără putință de contrazicere a noii interpretări. Pe de altă parte cunoștințele noastre în privința limbii vorbite de localnici la vremea respectivă sînt atît de reduse, încît ne ajută tot atît de puțin ca și lectura formală, făcută literă cu literă, a documentului.

Să procedăm, totuși, la interpretarea din noua perspectivă, reluînd în discuție lectura micii inscripții, chiar cu riscul unor repetări de care nu putem fi însă scutiți, deoarece, după cele mai bune reguli ale cercetării științifice, sîntem obligați să facem toate încercările posibile pentru a

[18] M. Nilsson, *op. cit.*, nr. 146.

[19] M. Nilsson, *op. cit.*, nr. 250: apare fără prepoziția ἐπί și uneori cu caduceul ca simbol, care nu figurează în ștampilele eponimilor sau cu cite o literă ca ștampilă secundară, astfel că ar părea să fie numai ceramist; la H. von Gaertringen, *RE*, nr. 174, figurează însă ca eponim, iar la V. Grace, *The Eponyms named* ..., nu apare în lista întocmită în articolul respectiv, ci într-un supliment dactilografiat care însoțea extrasul cu articolul respectiv ajuns la noi și care reprezenta ultimele puneri la punct (pînă în 1961) privitoare la lista preoților rodieni eponimi ce apar în ștampilele de amforă. Deci el aparține oricum și unui preot, și unui ceramist rodian.

[20] M. Nilsson, *op. cit.*, nr. 261.

[21] *Ibidem*, nr. 252 (ceramist) și 253 (eponim); H. von Gaertringen, în *RE*, nr. 176 (eponim); V. Grace, *op. cit.*, nr. 101 (eponim).

găsi soluţia cea mai potrivită a problemei; aceasta cu atît mai mult, cu cît aceste încercări par să ducă la rezultate ce nu sînt de neglijat, fie şi numai pentru faptul că semnalează atenţiei noastre o problemă de urmărit în viitor.

Revenind asupra ideii, să admitem că în primul rînd lizibil al inscripţiei avem literele ϐρο — : în felul acesta am putea îndrăzni o apropiere de cuvîntul traco-dacic *brytos*, ce denumea o varietate de bere şi care deriva din radicalul indo-european *bhru-t-*, însemnînd „a fermenta", „a fierbe"[22], în cazul de faţă avînd de-a face, să presupunem, cu o variantă geto-dacică ce transforma pe υ în ο; literele ce urmează, α sau δ χ, ο, şi υ ar putea da, împreună cu cele trei anterioare, un cuvînt, ca de pildă ΒΡΟΔ̣Χ̣Ο̣Υ, = *brodhou*, pe care l-am presupune derivînd din radicalul amintit. O asemenea interpretare nu ar contraveni poate cu caracterul conţinutului vasului respectiv, dar, din păcate, noi nu putem şti dacă în limba localnicilor exista un astfel de cuvînt. Pe de altă parte, fiind mult mai siguri că în locul literei ϐ — propuse iniţial din motive de acurateţe metodologică — se citeşte un ε, de data aceasta nu putem gîndi la un cuvînt indigen derivat din radicalul *er—*, *or —* , care în indo-europeană însemna „vultur—pasăre mare"[23]. Radicalul ca atare era folosit în onomastica autohtonă şi un exemplu în acest sens ni-l oferă numele regelui daco-get Oroles, pomenit de Pompeius Trogus cu ocazia referirii la evenimentele petrecute în jurul anului 200 î.e.n. şi la luptele pe care supuşii acestui şef local le-au dus cu bastarnii[24].

Reamintindu-ne de succesiunea literelor din ştampila noastră, am putea deci presupune lectura ΕΡΟΑ̣Χ̣Ο̣Υ (aceasta mai plauzibilă decît ΕΡΟΔ̣Χ̣Ο̣Υ, care ar rezulta în cazul în care, în locul lui α am putea admite un δ).

Am putea presupune, aşadar, pe amfora de la Cetăţeni, nu o simplă copiere de litere greceşti lipsită de sens, ci un nume propriu, care ar suna poate ΕΡΟΑ̣Χ̣Ο̣Σ sau ΕΡΟΑ̣Κ̣Ο̣Σ, cu genitivul format după maniera greacă în diftongul ου[25]. Aceasta ar explica şi apariţia unei păsări, probabil emblemă a celui ce-şi înscria astfel numele pe toarta vasului. Ne-am găsi deci în prezenţa unei amfore produse într-unul din centrele de la nordul Dunării, care purta pe toarta sau pe toartele sale un nume autohton însoţit de un simbol de care se lega ca înţeles. Asemenea ipoteză s-a născut datorită faptului că îndelungatele încercări de descifrare a textului ne-au dat ultima lectură propusă, ca singura posibilă, în starea în care se găseşte astăzi ştampila, precum şi datorită unor argumente ce par să o sprijine, ca de pildă : originea certă nord-dunăreană, deci dintr-o

---

[22] W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, II, *Die Sprachenreste*, în *SB Wien*, 130 (1893), II, p. 7, n. 7 : βρῦτος cu varianta βροῦτος ; D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste* (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philos.-histor. Klasse ; Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung, XIV), Viena, 1957, p. 93 ; βρῦτος cu variantele βροῦτος şi βρῦτον; cf. şi I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, Bucureşti, 1959, cap. V, p. 59 cu izvoarele antice şi cu bibliografia mai veche. La el apare numai varianta *bryton*.

[23] W. Tomaschek, *op. cit.*, în *SB Wien*, 131 (1894), p. 10 ; D. Detschew, *op. cit.*, p. 341 ; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 72 şi cap. VI, p. 83.

[24] Pompeius Trogus transmis prin Iustinus, *Epitomae*, XXXII, 3, 16.

[25] Un nume ca atare nu e atestat la W. Tomaschek, nici la D. Detschew ; lipsa lui din cele două repertorii nu exclude însă posibilitatea existenţei unui astfel de nume la geto-daci.

regiune în care sistemul aplicării ştampilelor anepigrafe, fiind practicat la vremea respectivă, putea duce relativ uşor la adoptarea ştampilelor şi de alt tip cuprinzînd un nume propriu; pe de altă parte, nu putem face abstracţie totală de legătura ce pare să existe între reprezentarea figurată din ştampilă şi suita de litere EPO, care, aşa cum am văzut, reprezintă un radical indo-european cu sensul de ,,vultur — pasăre mare'' şi care era folosit în onomastică. Totuşi, unicitatea cazului cunoscut pînă acum, faptul că lectura nu este în întregime sigură şi că nici cunoştinţele noastre de limbă traco-getică nu ne ajută mai mult, precum şi alte argumente de ordin istoric, contrabalansează această ipoteză, nedîndu-i dreptul de a păşi în afara cercului presupunerilor. Cu ochiul liber s-au putut descifra literele amintite într-o anumită combinaţie, dar noi nu ştim dacă această combinaţie reprezintă cu adevărat un nume propriu în întregimea lui sau este o simplă denaturare a legendei, aşa cum apăreau şi pe imitaţiile de monede inspirate din prototipurile greco-macedonene, îndeosebi în perioada de început a procesului respectiv.

Aşadar, încercarea de a citi un nume propriu, indigen, pe ştampila noastră trebuie să rămînă încă după bariera prudenţei, dar chiar de pe această poziţie poate constitui un semnal pentru urmărirea problemei în viitor.

Încercînd să interpretăm mai departe însă rostul ştampilei noastre, am ajuns la convingerea că nu e vorba nici de o încercare de falsificare, nici de o simplă ,,fantezie'', ci de un lucru făcut cu o anumită intenţie, dar care, în amănuntele ei ne scapă, deoarece nu ştim dacă ea este de atribuit meşterului ceramist, negustorului de vinuri, sau, poate, mai degrabă, unei căpetenii care a ţinut să-şi marcheze astfel proprietatea asupra vasului.

Că nu e vorba de o fantezie a ceramistului e lucru cert, căci nu ştim pentru ce motiv anume ar fi stat să facă el însuşi sau să comande o astfel de matriţă, destul de greu de realizat, chiar şi în lut, cum pare să fi fost aceasta. Migala executării lucrării, care cerea săparea literelor greceşti şi a unei reprezentări zoomorfe, fie ele cît de neglijent realizate, trebuia să aibă un sens.

Să fi fost aplicată ştampila cu intenţia unei falsificări? Raritatea toartelor de amforă de origine locală ce prezintă imitarea literelor greceşti în ştampilă ar putea constitui, pînă la un punct, un argument care să demonstreze că e vorba de ceva excepţional, de cîteva cazuri numai[26]. Dar dacă am merge pe această presupunere nu ne-am putea explica de ce falsificatorul nu a copiat întocmai o ştampilă de amforă greacă pentru a da mai mult impresia de autenticitate? De ce nu a folosit numele greceşti pe care le putea găsi în ştampilele rodiene ce le avea la îndemînă? De ce oare imprimă pe toartele amforelor sale un nume, să zicem, care nu sună de loc greceşte? Ba, mai mult decît atît, face să apară alături o emblemă care, după cunoştinţele noastre, niciodată nu e de găsit pe ştampilele amforelor rodiene, amfore care erau cele mai răspîndite în nordul Dunării şi a căror formă, ca recipient, meşterul local o imită în

[26] Raritatea unor asemenea cazuri ar putea fi explicată, totuşi, mai degrabă prin aceea că era vorba de ceva neobişnuit pînă atunci, excepţional în cadrul sistemului cunoscut de marcare a amforelor cu ştampile anepigrafe.

schimb? Iar dacă vasul fusese făcut într-una din cele două mari aşezări de la Popeşti sau Cetăţeni — unde, conform ultimelor păreri, trebuie căutat centrul de fabricaţie a amforelor locale cu ştampile anepigrafe şi unde toartele tasiene şi sinopeene, singurele pe ale căror ştampile apare uneori pasărea ca simbol, sînt în număr extraordinar de mic, aproape inexistente uneori[27] —, atunci ne întrebăm : ştampilele cărui centru de producţie încerca acest meşter să le imite? În mod logic, prototipul de falsificat trebuia să fie amforele rodiene şi ştampilele lor, cele mai cunoscute la acea vreme în aşezările noastre Latène[28] ; or, ştampila de pe fragmentul de la Cetăţeni nu ne duce către o asemenea concluzie, chiar forma ei, ca aspect general, precum şi forma toartei şi, probabil, a întregului vas, o copia pe aceea rodiană, aşa cum fac amforele cu ştampile anepigrafe.

Nu e de presupus că localnicii, fie ei cît de necunoscători sau trăind în centre mai mici şi izolate, nu puteau deosebi, totuşi, produsul indigen de marfa greacă, a cărei calitate se remarcă datorită unei tehnici superioare de prelucrare a pastei şi de ardere.

Împotriva afirmaţiei noastre că nu avem de-a face cu o intenţie de falsificare, două fapte s-ar mai putea ridica şi nu ne ferim să le aducem în discuţie.

E vorba, în primul rînd, de eventuala posibilitate de a citi în rîndul al 3-lea al ştampilei noastre numele lunii rodiene Ὑακίνθιος, dar, aşa cum am văzut mai sus, lectura aceasta este foarte nesigură şi nu vedem de ce s-ar fi copiat întocmai numele lunii, dar nu şi alte elemente specifice sistemului de ştampilare rodian.

Al doilea fapt ce poate arunca îndoială în discuţia noastră l-ar mai putea constitui două ştampile cu inscripţii indescifrabile, aplicate pe toartele unui fragment de amforă imitînd tipul celor rodiene, descoperit la Delos (fig. 3), publicat de Virginia Grace într-un studiu de caracter mai general privind materialul amforistic provenit din micul, dar faimosul centru al lumii elenice.

E vorba de partea superioară a vasului : gîtul, gura şi două toarte, pe fiecare dintre acestea din urmă aflîndu-se cîte o ştampilă în care inscripţia — deşi începe cu binecunoscuta prepoziţie ἐπί, care ar indica formula clasică a ştampilelor ce cuprind numele preoţilor rodieni eponimi în genitiv, iar unele litere apar relativ clare şi bine executate — se dovedeşte totuşi

---

[27] La Cetăţeni nu există decît puţine fragmente şi toarte de amfore tasiene. În săpăturile lui D. V. Rosetti din 1961 a apărut o asemenea toartă cu ştampila complet ştearsă, iar D. Tudor, *op. cit.*, p. 83, mai vorbeşte de un exemplar din vechea colecţie a lui D. Băjan. Într-un articol mai vechi al lui Gh. Cantacuzino, *Timbres amphoriques inédits, trouvés en Roumanie*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 612 şi urm., una din piesele publicate (nr. 2 de la p. 616) provine de la Cetăţeni şi face parte din colecţia D. Butculescu ; ea este, de fapt, rodiană, deşi autorul face o legătură şi cu Tasosul. În acelaşi articol se mai publică o ştampilă sinopeeană, descoperită în aceeaşi aşezare şi făcînd parte din colecţia D. Butculescu, iar D. Tudor, *loc. cit.*, vorbeşte şi el de un exemplar sinopeean. Aşadar, importul tasian şi sinopeean este extrem de redus la Cetăţeni.

Cît priveşte staţiunea de la Popeşti cel puţin, aici nu a apărut nici o toartă de amforă ştampilată şi nici un alt fragment tasian, se pare. La Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti există un singur exemplar sinopeean, bănuit a proveni din vechile săpături de la Popeşti ale lui D. V. Rosetti, dar locul lui de descoperire este totuşi foarte nesigur.

[28] Localnicii noştri au imitat şi amforele de Cos, caracterizate prin toartele bifide şi printr-o şănţuire plasată la baza gîtului, dar nici o astfel de imitaţie nu poartă ştampile anepigrafe, ci numai acelea care copiau forma amforei rodiene.

recalcitrantă la orice încercare de lectură[29]. Forma literelor, între care este de semnalat *sigma* lunar, scrierea inversată, relativ neîngrijită, şi aspectul general al inscripţiei, aşa cum se vede din fotografia publicată în studiul amintit, ar putea constitui indicii pentru atribuirea exemplarului ştam-

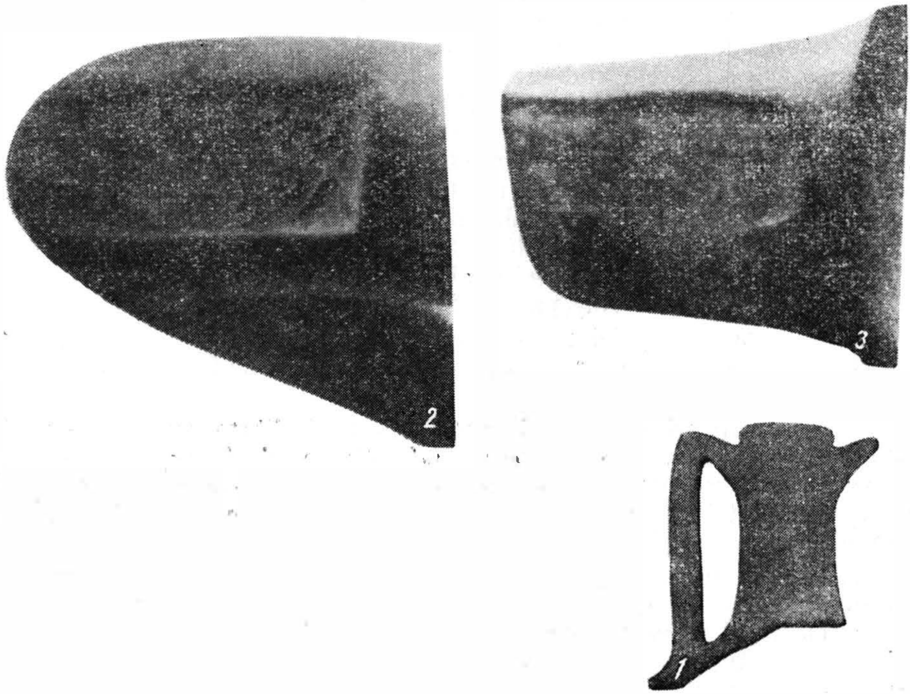

Fig. 3. — Fragment de amforă descoperit la Delos, purtînd pe toartele sale cîte o ştampilă indescifrabilă : *1*, profilul fragmentului ; *2*, *3*, cele două ştampile indescifrabile.

pilat unei epoci tîrzii, poate secolului I î.e.n., dar se ştie că ele nu sînt caracteristice exclusiv acestei perioade, ci, în cazul ştampilelor de amforă, apar destul de timpuriu.

Descrierea pastei şi a ştampilelor este făcută de autoare în modul următor : ,,L'argile de ce fragment, couleur chamois sombre et micacée, n'est pas caractéristique : il est possible que ce vase soit une imitation antique, avec une inscription vide de sens''.

Indicarea culorii, ,,chamois sombre'', şi a conţinutului de mică ne-ar îndemna la o eventuală apropiere între cele două cazuri, cu explicaţia că, poate, un exemplar de amforă produs în regiunile noastre, purtînd pe toarte ştampile cu inscripţii ce folosesc literele greceşti, a ajuns la Delos prin intermediul schimbului sau a fost adus aici, ca o curiozitate, de vreun negustor grec care a avut ocazia să vină în contact cu autohtonii noştri.

---

[29] V. Grace, *Timbres amphoriques trouvés à Délos*, p. 530—531, fig. 5 şi 6, cărora le corespund fig. 3/2 şi 3 din textul nostru (ştampilele), precum şi fig. 4, exemplarul din stînga, căruia îi corespunde fig. 3/1 la noi, care reprezintă fragmentul de amforă respectiv.

Așa cum am văzut, însăși autoarea e înclinată să vadă în exemplarul respectiv o imitație antică a unei amfore purtînd pe toarte ștampile care, neputînd fi descifrate, apar lipsite de sens. Apropierea făcută de noi ar fi întărită de faptul că și fragmentul de la Delos afectează forma amforelor rodiene, iar ca perioadă cronologică poate că nici el nu depășește în sus secolul al II-lea î.e.n.[30], fiind probabil chiar mult mai nou, deci ar corespunde oarecum tipului și perioadei de circulație a amforelor de imitație locală produse la noi. Cum însă descrierea exemplarului de la Delos este relativ sumară, iar din fotografia publicată nu se poate recunoaște prea bine ce litere apar în textul indescifrabil al ștampilelor sale, rămînem deocamdată doar la o simplă presupunere în privința eventualei origini nord-dunărene a amforei respective.

Numai un studiu comparativ al pastei și al tehnicii de lucru ne-ar putea spune ceva în această problemă.

Pe de altă parte, o informație venită în ultimul moment ne-a semnalat faptul că, în lotul provenind de la Mangalia, existent astăzi în Muzeul regional Constanța[31], sînt cîteva toarte a căror pastă și tehnică de lucru ar indica o proveniență locală, dar ale căror ștampile prezintă inscripții care, la fel ca și acelea de la Delos, rămîn indescifrabile, deși încep cu formula ἐπί, caracteristică ștampilelor rodiene[32]. Din păcate, imposibilitatea de a cerceta lotul respectiv ne împiedică să spunem mai mult, rămînînd, deocamdată, tot la formula presupunerilor. S-ar putea să fie vorba, într-adevăr, de amfore produse în regiunile noastre de data aceasta, poate în Dobrogea, cu ștampile prezentînd imitarea scrisului, ca și a noastră; existența lor ne face să credem acum că și exemplarul de la Delos ar putea proveni tot din aceeași serie. În cazul acesta ar trebui explicată într-un fel încercarea de imitare a ștampilei rodiene prin folosirea unui element tipic al inscripțiilor ei alături de imitarea formei toartelor și, probabil, a întregii amfore. Ar putea fi cu adevărat vorba de data aceasta de o încercare de fals care folosește scrierea greacă și chiar formulele din ștampilele rodiene? Desigur că nu putem să nu avem și o bănuială în acest sens, dar trebuie să fim atenți cu utilizarea noțiunilor, sesizînd deosebirea ce trebuie să se facă între concepția juridică modernă a falsificării unei mărfi, așa cum o înțelegem noi astăzi, și copierea, pînă aproape de identitate uneori, a unui produs de import de către meșterii locali în perioada îndepărtată de care ne ocupăm. Din acest punct de vedere este deosebit de instructivă paralelizarea cu situația din domeniul numismaticii, unde s-a demonstrat că imitațiile și copierile de monede nu aveau scopul pe care îl are astăzi, de exemplu, falsificarea banilor de către un individ sau un grup de indivizi în scopul îmbogățirii lor, ci erau menite să ușureze circulația bunurilor, ele fiind făcute chiar de către conducătorii de triburi sau uniuni tri-

---

[30] Afirmația se face atît ținînd seama de aspectul general al scrisului, cît și gîndindu-ne la faptul că tranzacții comerciale cu un volum deosebit de mare — care ar explica poate ajungerea aici a unei amfore produse la periferia lumii grecești — au început la Delos după anul 166 î.e.n., cînd portul a fost declarat deschis.

[31] Lotul acesta ar putea aduce o serie de lămuriri și în alte probleme privind pătrunderea mărfurilor grecești în regiunile noastre, dar, din păcate, publicarea lui, anunțată de mult timp, întîrzie încă.

[32] Informația o datorăm cercetătorului M. Gramatopol, care a avut ocazia să cunoască colecția de toarte ștampilate aflate la Constanța și căruia îi aducem și pe această cale mulțumirile noastre.

bale; în felul acesta, societatea autohtonă, ajunsă la un anumit nivel de dezvoltare materială şi a relaţiilor de schimb, rezolva problema unui mijloc de circulaţie a bunurilor în condiţiile angrenării ei în complexul economic greco-elenistic mai întîi şi apoi roman.

Posibilitatea de a ,,teritorializa'' oarecum anumite tipuri de monede dacice, ca şi de altfel ştampilele anepigrafe de amforă — care, aşa cum ne amintim, nu trec dincolo de graniţele Munteniei de astăzi —, vine în sprijinul ipotezei că şi unele şi altele nu erau rezultatul acţiunii izolate a unor persoane, ci poate al unei autorităţi tribale care, în mod firesc, avea anumite graniţe în spaţiul geografic. Privite din acest punct de vedere, nici toartele ştampilate de la Mangalia de care s-a vorbit ceva mai înainte, nici aceea de la Delos — dacă o presupunem ca fiind fabricată tot la noi — nu constituie un argument pentru a dovedi că aceea de la Cetăţeni încerca să fie altceva decît o formă de satisfacere a unei cerinţe de ordin material, la un nivel îngăduit de dezvoltarea posibilităţilor locale şi de contactul cu lumea greacă şi cu produsele ei. Vrem să spunem, cu alte cuvinte, că nu e vorba de o intenţie de falsificare prin prezentarea unui produs local drept unul venit dintr-o regiune în care aceeaşi marfă avea o calitate superioară, ci de încercarea adaptării unor elemente care tindeau să satisfacă cerinţele schimbului intern şi poate pretenţiile unor şefi locali ce căutau să-şi apropie anumite forme din cultura şi organizarea lumii elenice. Pornind de la ipoteza că ştampila amforei de la Cetăţeni atesta proprietatea unui asemenea şef asupra respectivului vas, nu ne-am fi mirat dacă am fi descifrat în ea şi formule care să le imite pe cele greceşti, dar care să nu vrea să înşele pe un anumit cumpărător, căruia poate că amfora nici nu-i era destinată. Chiar dacă ştampila aparţinea vreunui negustor sau meşter ceramist, fondul problemei nu se schimbă prea mult, explicaţia rămînînd, după părerea noastră, aceea expusă în rîndurile de mai sus, şi care nu e de căutat în intenţii frauduloase, ci în realităţi de ordin economico-istoric.

E probabil că o producţie sporită de vinuri va fi necesitat confecţionarea de către localnici a amforelor de imitaţie, a căror utilitate ca recipient avuseseră ocazia să o cunoască prin importurile destul de numeroase de asemenea vase originale greceşti ce soseau aici încărcate cu produsele naturale ale Sudului. Mai puţin ne putem gîndi la o întrerupere a acestor importuri ca motiv care să determine producerea în atelierele getice a acestui tip de vas, căci, deşi nu s-a stabilit încă o cronologie precisă a circulaţiei amforelor cu ştampile anepigrafe în cadrul ultimelor două secole î.e.n., totuşi, după unele informaţii, pare că ele merg paralel cu originalele greceşti pe o perioadă mai îndelungată[33], ceea ce ar demonstra că marfa de import nu înceta să vină în regiunile noastre atunci cînd apăruse şi o producţie locală de amfore.

Desigur, ar fi mult de discutat în legătură cu problema culturii viţei de vie în regiunile de la nordul Dunării, anume în Cîmpia Munteană, unde în mod exclusiv pînă acum au apărut toarte cu ştampile anepigrafe. Această teritorializare ce nu poate fi lipsită de semnificaţie ar indica oare un fenomen ce ţine numai de intensificarea culturii viţei de vie în zona respectivă sau ar putea atrage atenţia asupra unei forme de amestec a autorităţii tribale din regiunea astfel circumscrisă în această producţie şi în valorificarea

[33] D. V. Rosetti, *op. cit.*, p. 395, 396 şi nota 2.

ei?[34]. Din lipsa altor dovezi, e prematur să facem o afirmaţie foarte categorică într-un sens sau altul, dar faptul în sine trebuie să ne preocupe, iar apariţia unor ştampile de amfore locale ce cuprind şi o serie de litere greceşti — chiar dacă amestecate şi fără înţeles poate — ne îndeamnă la o paralelizare cu situaţia din domeniul monedelor geto-dace imitate, unde fenomenul se constată ceva mai înainte chiar şi unde se manifestă, foarte probabil, o iniţiativă a autorităţii tribale sau intertribale[35].

Oricum ar fi, lucru cert rămîne că, dincolo de aspectul formal, de constatare a apariţiei unei producţii locale de amfore copiind tipul celor greceşti şi purtînd ştampile anepigrafe sau chiar cu litere imitate, se ascunde un fenomen economic şi o manifestare de viaţă a populaţiei autohtone din vremea respectivă. Desigur, problema nu se poate rezolva privind lucrurile numai din interiorul spaţiului carpato-dunărean, ci în legătură cu întreaga lume tracică, unde se pare că au existat centre de producţie a amforelor imitate după prototipurile greceşti şi unde un anumit sistem de ştampilare a produselor ceramice exista[36]. Cu aceasta nu renunţăm însă la părerea exprimată ceva mai înainte, anume că, totuşi, ştampile anepigrafe de tipul celor cunoscute la noi nu apar decît pe amfore a căror răspîndire se circumscrie într-un spaţiu relativ restrîns, nord-dunărean, aşa cum în acelaşi spaţiu, ceva mai extins, dar nedepăşind, se pare, spre sud granița lumii geto-dace, se circumscrie şi producţia bolurilor megariene de imitaţie locală[37].

Prin această afirmaţie, în mod implicit susţinem şi originea autohtonă a toartei de amforă ştampilate descoperite la Cetăţeni, căci asemănarea dintre pasta şi tehnica ei de lucru cu cea a amforelor cu ştampile anepigrafe este prea izbitoare pentru a ne îngădui altă atribuire teritorială. Ne-am mai putea gîndi că şi un tip şi celălalt au fost produse undeva, în apropierea sau în interiorul coloniilor greceşti din Dobrogea, fiind destinate comerţului cu localnicii de peste Dunăre, dar oricît de exclusivă ar fi fost această destinaţie ea nu explică lipsa oricărei descoperiri de amfore sau toarte de amfore cu ştampile anepigrafe în săpăturile aşa de extinse de la Histria, Callatis şi Tomis[38].

Dacă originea locală a amforei de la Cetăţeni este de necontestat şi dacă rostul ştampilei ce o poartă este, sperăm, în oarecare măsură clarifi-

---

[34] Ştirea transmisă de Strabo, *Geografia*, VII, 3, 11, cu privire la distrugerea viţei de vie de către geţii din timpul lui Burebista la îndemnul marelui preot Deceneu, nu este numai un indiciu că la acea vreme exista o asemenea cultură, dar unii cercetători se întreabă astăzi dacă nu cumva a fost vorba atunci şi de un fel de monopol instituit de conducătorul statului asupra cultivării viţei de vie şi a comerţului cu vin, produs atît de folosit în alimentaţie şi în diverse practici şi ritualuri religioase, la înmormîntări, ospeţe etc.

[35] Că monedele geto-dace demonstrează nu numai dezvoltarea vieţii economice, ci şi o intervenţie a şefilor locali în acest domeniu, e lucru cert astăzi. Cercetătorul C. Preda ne-a sugerat comparaţia — sub aspect formal — dintre ştampila noastră de amforă, care prezintă imitarea scrierii greceşti, cu monedele geto-dace aparţinînd primelor serii, unde de asemenea se constată imitarea cîtorva litere ce nu mai alcătuiesc însă o legendă inteligibilă, aşa cum apărea pe prototipurile greco-macedonene.

[36] Vezi nota 2 privitoare la descoperirile de la Seuthopolis.

[37] În Bulgaria nu se cunoaşte pînă acum decît un singur asemenea exemplar de cupă imitată după cele megariene, descoperit la Zgalevo şi datînd de la începutul secolului al II-lea î.e.n. Vezi Maria Čičkova, *Développement de la céramique thrace à l'époque classique et hellénistique* în *Международна конференция по класически студии*, Plovdiv, 1962, în *Acta Antiqua Philippopolitana, Studia Archaeologica*, Sofia, 1963, p. 47 şi fig. 11.

[38] Vezi *infra*, nota 3 în legătură cu singurul exemplar de toartă cu ştampilă anepigrafă atribuit Histriei, ca loc de descoperire, dar foarte probabil neprovenind de acolo.

cat, indiferent din inițiativa cui era făcută, mai trebuie să arătăm că în legătură cu ea se ridică încă o problemă, anume aceea a folosirii scrisului la geto-daci, problemă căreia astăzi i se poate da mult mai ușor o rezolvare, deoarece unele dovezi pentru aceasta avem. Că în marele *emporium* ce pare să fi existat la Cetățeni mai apar și alte toarte de amfore locale purtînd ștampile cu litere grecești care, poate, la un studiu mai amănunțit ar fi mai revelatoare, că pe cîteva cioburi de amfore rodiene descoperite aici sînt zgîriate după ardere și cu oarecare stîngăcie diferite litere grecești sau semne geometrice care, probabil, voiau să constituie o însemnare oarecare și nu un simplu joc [39], aceasta nu ne mai miră. Punct important pe unde trecea drumul care, prin pasul Bran, ajungea dincolo de munți, în Transilvania, antrepozit de mărfuri, loc de descărcare, probabil, a conținutului amforelor în burdufuri care rezistau transporturilor dificile, așezarea de pe malul stîng al Dîmboviței [40] va fi avut printre locuitorii săi sau printre negustorii indigeni care o vizitau și cunoscători, măcar ai unor rudimente de limbă și scriere greacă ce le foloseau în activitatea lor economică. Că pe fragmentele ceramice de la Cetățeni apare încercarea de folosire a alfabetului grec, nu e greu de înțeles, dacă ne gîndim la îndelungatele și bine statornicitele relații ale regiunii de la sudul Carpaților cu orașele grecești din Dobrogea sau cu lumea tracică elenizată [41].

Și mai puțin încă ne poate mira astăzi constatarea folosirii scrisului — în cazuri, bineînțeles, tot excepționale — de către dacii de dincolo de munți, într-o perioadă care a constituit momentul culminant al dezvoltării și activității lor, adică secolul I î.e.n. — secolul I e.n. Descoperirile de la Grădiștea Muncelului, mai vechi sau mai noi, precum și unele izvoare literare antice sau documente epigrafice provenite din orașele grecești de pe țărmul vestic al Mării Negre, atestă folosirea scrisului de către geto-daci, bineînțeles nu de către cei din popor, ci la curțile șefilor, în ocazii oficiale, legate de activitatea lor de conducători și, într-un anumit sens, de șefi ai cultului. Știrea transmisă de Dio Cassius conform căreia Domițian, după războiul cu dacii, a trimis senatului o scrisoare primită de dînsul de la Decebal [42], precum și aceea că în timpul primului război dacic i s-a adus lui Traian o ciupercă

---

[39] D. Tudor, *op. cit.*, p. 87. În muzeul de la Cîmpulung-Muscel se găsesc o mulțime de fragmente de amfore, în special rodiene, pe care sînt zgîriate, după ardere, diverse semne sau figuri geometrice care în mod sigur aveau un anumit rost : cercuri simple, cercuri cu raze în interior sau în afară, dreptunghiuri cu cîte două puncte în mijloc, romburi, pătrate, linii care se întretaie formînd diverse motive, iată o serie din motivele care apar pe fragmentele de la Cetățeni și care nu sînt întîmplătoare. De asemenea, pe unele toarte de amfore din Cos apar scrijelite două sau trei linii transversale, destul de adînci, care pot fi asemănate cu semnele de pe un răboj. Ba mai mult, chiar încercări de a zgîria litere grecești se recunosc pe unele fragmente din această categorie.

[40] În legătură cu poziția și cu caracterul așezării-*emporium* de la Cetățeni, vezi articolul lui D. V. Rosetti și al lui Fl. Mirțu, citate în nota 5, precum și raportul de săpături al lui D. V. Rosetti, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 73 și urm.

[41] Se poate ridica întrebarea de ce nu au folosit localnicii aceste încercări de imitare a scrisului pentru a marca alte obiecte mai prețioase decît o amforă, ca vasele de metal de exemplu, dar nu e exclus ca o descoperire de acest fel să apară într-o zi, iar pe de altă parte trebuie amintit că era mult mai greu de gravat litere pe metal decît de făcut o matriță din lut sau cel mult din lemn, care să poată fi aplicată pe lutul încă moale al unei amfore, înainte de ardere.

[42] Cassius Dio, *Istoria romană*, LXVII, 7.

mare, pe care scria, cu litere latine, că burii şi alţi aliaţi ai lui Decebal îl sfătuiesc pe împărat să se întoarcă înapoi şi să facă pace[43], trebuie să conţină un sîmbure de adevăr.

În relaţiile lor externe, cel puţin, conducătorii statului dac în formare au fost obligaţi să folosească şi documente scrise şi probabil că de la curţile lor nu lipseau acele persoane care ştiau să scrie, fie că erau chiar dintre autohtoni, fie că erau greci, ca acel Acornion din Dionysopolis, pe care un decret emis de cetatea sa îl laudă în chip cu totul deosebit pentru serviciile pe care le-a adus oraşului în calitatea sa de prim sfetnic al puternicului şi temutului Burebista, cuceritorul oraşelor greceşti de pe coasta de nord şi de vest a Mării Negre[44]. În relaţiile cu oraşele greceşti şi cu forţa romană, conducătorii statului dacic se foloseau de mijloace cunoscute lumii civilizate de atunci, avînd poate oameni de încredere, care în anumite situaţii îi puteau ajuta să comunice prin scris cu alţi conducători sau cu cetăţile greceşti.

Descoperirile arheologice recente confirmă şi mai mult ştirile transmise de izvoarele literare şi epigrafice şi dacă o serie de blocuri care purtau pe cîte o faţă a lor una, două sau trei litere greceşti sînt interpretate astăzi ca făcînd parte dintr-un fel de *album* pe care erau înscrise numele conducătorilor care s-au succedat probabil în perioada de construcţie şi de refacere a monumentelor de acolo[45], de ce ar trebui oare să ne mai mire că uneori chiar obiectele de mai mică importanţă, ca produsele ceramice de exemplu, ajung să primească diverse însemnări? Literele greceşti zgîriate pe fundul unor vase sau pe butonii unor capace provenite din aşezările de la Grădiştea nu par să fie de loc întîmplătoare[46], iar pe de altă parte originea locală a acestor obiecte ceramice este asigurată prin caracteristicile pastei. Vasul mare de cult ce purta imprimată de patru ori ştampila formată din două cartuşuri conţinînd numele lui Decebal şi filiaţia sa[47], deşi dintr-o epocă simţitor mai tîrzie, care cere o tratare diferenţiată a problemei, atestă totuşi un caz de marcare prin ştampilă cu scris a unor obiecte ceramice la autohtonii noştri.

Deşi cu mult mai timpurie — şi deci mai neaşteptată şi mai complex de tratat — ştampila de pe exemplarul de la Cetăţeni reprezenta poate forma sub care un şef local îşi atesta proprietatea asupra vasului respectiv sau intervenea într-un fel oarecare în producţia anumitor bunuri materiale în cadrul complexului economico-social din care făcea parte. Destul timp avuseseră localnicii noştri să cunoască amforele elenistice cu sistemul lor de ştampilare, pentru a nu încerca să le imite — aşa cum făcuseră şi în cazul altor mărfuri ajunse la ei pe calea schimbului — de data aceasta chiar şi cu unele elemente de scriere. Şefii locali, interesaţi poate în producţia anumitor bunuri indigene sau pur şi simplu geloşi de puterea lor, au fost, desigur, destui pentru ca măcar unuia să-i vină ideea de a-şi pune amprenta autorităţii sale pe un vas produs în regiunea peste care stăpînea.

---

[43] *Ibidem*, LXVIII, 8.

[44] *Syll.*, Lipsiae, 1917, nr. 762.

[45] Vezi pentru această interpretare, *Istoria României*, I, 1960, p. 327—328; de asemenea, H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 182—183.

[46] Vezi nota 4.

[47] *Istoria României*, I, p. 262 şi nota 1 şi p. 328—329; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 114—115.

Că ştampila de amforă de pe fragmentul de la Cetăţeni cu încercarea ei de a copia scrisul grecesc a aparţinut unui conducător sau poate numai unui ceramist ori negustor (ceea ce e mai puţin probabil), aceasta nu schimbă, în ultimă instanţă, fondul problemei. Nici chiar îndoiala asupra locului exact în care a fost produsă amfora nu afectează teza principală a discuţiei noastre. Poate că nu aşezarea de la Cetăţeni, poate că nici regiunea de la nordul Dunării nu este locul de origine al acestui vas — deşi asemănarea dintre pasta sa şi aceea a amforelor cu ştampile anepigrafe constituie un argument foarte puternic în acest sens — , dar chiar dacă el a fost modelat, să presupunem, într-un atelier din oraşele greceşti dobrogene, pentru un dinast oarecare sau pur şi simplu pentru schimbul cu localnicii, ideea care se degajă şi persistă din toate supoziţiile şi din toată discuţia purtată pînă acum rămîne aceeaşi : ne găsim în prezenţa a încă unui document mărturisind posibilitatea localnicilor noştri de a-şi apropia forme ale unor culturi materiale superioare lor, cum era aceea a grecilor şi, mai tîrziu, a romanilor, în condiţiile unei dezvoltări generale a propriei economii, ale unei producţii şi ale unei cerinţe sporite.

Această încercare de asimilare a unor valori materiale nu se manifestă numai prin imitarea mai mult sau mai puţin exactă, a anumitor prototipuri, ca de pildă, în cazul nostru, acela al amforei rodiene, dar şi prin încercarea de a prelua elemente ce ţin de o anumită organizare a producţiei acestor bunuri materiale sau care ţin de un anumit fel de manifestare a autorităţii conducătoare. Că ştampila de pe vasul local era expresia unei organizări în activitatea economică sau că voia să demonstreze posesiunea şi puterea unui şef, ambele situaţii erau generate de aceeaşi realitate, dezvoltarea mediului autohton, iar dacă micul document prezentat a reuşit să contribuie cît de puţin la susţinerea acestei idei credem că merită osteneala pe care ne-am dat-o cu el.

ESTAMPILLE SUR UNE ANSE D'AMPHORE LOCALE AVEC IMITATION DE CARACTÈRES GRECS

RÉSUMÉ

Dans l'ancienne collection d'anses amphoriques estampillées d'origine grecque et indigène du Musée de Cîmpulung-Muscel, provenant de la station gétique de Cetăţeni (sur la rive gauche de la Dîmboviţa), se trouve un exemplaire qui présente un intérêt tout particulier ; d'ailleurs il ne semble pas être unique dans son genre parmi les découvertes faites dans le site mentionné.

L'origine locale de cette pièce est assurée par les ressemblances avec l'argile et la technique des amphores fabriquées au Nord du Danube, qui imitent la silhouette des amphores rhodiennes et qui portent des estampilles anépigraphes.

Le fragment porte un sceau dont l'inscription, de deux ou trois lignes, difficile à déchiffrer, représente la tentative de copier l'écriture grecque. L'auteur essaie d'y lire un nom indigène, probablement au gé-

nitif : EPOAXOY (nominatif EPOAXOΣ) qui dériverait du radical indo-européen *er*, — *or* signifiant « aigle », « grand oiseau ». A côté du texte il y a le symbole — un oiseau — qui serait en relation avec le nom supposé.

Le nouveau document publié atteste un niveau assez développé de la production et de la société autochtone, comme résultat de sa propre évolution et sous l'influence du monde grec hellénistique.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Anse amphorique locale de Cetăţeni avec une estampille imitant les caractères grecs : 1, 2, deux photos de l'estampille prises sous lumières différentes ; 3, photo retouchée de la même estampille ; 4, profil de l'anse.

Fig. 2. — Anses amphoriques locales de Cetăţeni avec estampilles anépigraphes et une pâte semblable à celle de l'amphore de la fig. 1 : 1, 2, profils des anses qui imitent la forme de celles rhodiennes ; 3, 4, estampilles anépigraphes correspondant aux deux anses nº 1 et nº 2.

Fig. 3. — Fragment d'amphore trouvé à Délos, portant sur chacune des anses une estampille indéchiffrable : 1, profil du fragment ; 2, 3, les deux estampilles indéchiffrables.

DIN NOU DESPRE PONTARHI ŞI PONTARHIE

DE

D. M. PIPPIDI

Într-un articol publicat în 1960 sub titlul *Un nouveau document sur le „koinon" pontique : en marge d'un album agonistique d'Istros*[1], mi s-a întîmplat să susţin, în legătură cu un personaj onorat în document cu titlul de πρῶτος ποντάρχης, interpretarea după care ne-am găsi înaintea celui dintîi preşedinte al Comunităţii pontice ales dintre cetăţenii Histriei. În subsidiar, îmi exprimam convingerea că, în ciuda obscurităţii izvoarelor, identitatea dintre pontarh şi marele preot al Comunităţii (ἀρχιερεὺς τοῦ κοινοῦ) apare probabilă şi mă alăturam cercetătorilor care, în ultima jumătate de veac, exprimaseră un punct de vedere asemănător. De atunci problema a mai fost reluată de Iorgu Stoian, în revista *Latomus*, 1965[2], şi, mai de curînd, de Paul Veyne, în *Bulletin de Correspondance Hellénique*[3], într-un chip care mă îndeamnă să revin asupra subiectului cu unele observaţii.

În ce priveşte primul studiu, contribuţia autorului reducîndu-se la susţinerea părerii după care pontarhul ar fi fost distinct de marele preot (după alţii, ale căror scrieri avusesem prilejul să le folosesc în momentul cînd îmi fixam poziţia), nu cred necesar să mă opresc mai mult asupra lui. Relev doar că, în memoriul lui Veyne discutat mai departe, dificultatea e o dată mai mult rezolvată în sensul pentru care optasem eu, atunci cînd, după Franz Cumont, arătam că preşedinţia Comunităţii pontice şi demnitatea de ἀρχιερεύς „sînt inseparabile şi se confundă în aceeaşi persoană"[4]. Referinduse la problemă, Veyne scrie acum : „...Selon toute vraisemblance, la pontarchie se confondait, en la personne de son titulaire, avec la grande-prêtrise du culte impérial"[5], ceea ce mă dispensează de a reveni asupra primei mele concluzii, cel puţin pînă la descoperirea unor documente noi.

[1] *BCH*, LXXXIV (II), p. 434—458, reluat acum în *Contribuţii la istoria veche a României*[2] (sub tipar).

[2] XXIV, p. 71 urm. : *De nouveau sur la communauté des cités grecques du Pont Gauche.*

[3] XC, 1966 (I), p. 144—155 : *Augustal de l'an I — Premier Pontarque.*

[4] Fr. Cumont, în *RÉG*, XIV, 1901, p.141 ; D. M. Pippidi, în *BCH*, LXXXIV, 1960, p. 450.

[5] *Op. cit.*, p. 151 şi n. 3, unde se trimite la concluzia similară a unei lucrări recente, pe care n-am avut putinţa s-o consult : G. Bowersock, *Augustus and the Greek World*, Oxford, 1965

Dificultăți mai mari suscită cercetarea epigrafistului francez, care, în puține pagini, încearcă să dea răspuns unei întregi serii de întrebări, începînd cu cea privitoare la data constituirii Comunității pontice. Pentru întîia oară de cînd se studiază problema, Veyne apără punctul de vedere după care această comunitate a putut lua ființă către începutul epocii romane, ca ἑξάπολις, dar că un κοινόν propriu-zis nu s-ar fi constituit decît în zilele lui Hadrian, cînd s-a creat și demnitatea de *pontarh*, în înțelesul de președinte al Comunității pontice. Pornind de la această idee, autorul interpretează titlul πρῶτος ποντάρχης, purtat de histrianul M. Ulpius Artemidorus, în sensul că acesta ar fi fost „cel dintîi titular al pontarhiei, în chiar anul cînd această instituție a fost creată"[6].

Acum, pentru cîți nu vor fi citit articolul din 1960 (și sînt desigur cei mai mulți), aș vrea să amintesc că, găsindu-mă pentru întîia oară înaintea unui document care pomenea, alături de un πρῶτος ποντάρχης (M. Ulpius Artemidorus), un ποντάρχης simplu (Cominios al lui Euxenides) raționam precum urmează : „Înainte de toate, să înlăturăm ipoteza după care între M. Ulpius Artemidorus și Cominios al lui Euxenides, « cel tînăr », ar fi existat un raport ierarhic sau de dependență, în sensul că — unul fiind menționat ca « prim pontarh », iar celălalt ca simplu « pontarh » — ar trebui să vedem în Cominios un fel de adjunct sau de subordonat al lui Artemidorus. Cum Comunitatea grecilor din Moesia nu pare — cel puțin în stadiul prezent al cunoștințelor — să fi avut mai mulți pontarhi în același timp, această interpretare trebuie să facă loc alteia, potrivit căreia în lista pe care o studiem πρῶτος n-ar indica o diferență de rang, ci ar avea numai o semnificație cronologică. Cu alte cuvinte, potrivit textului nostru, Artemidorus a putut fi *sau primul în dată dintre președinții Comunității pontice, sau primul pontarh din Histria*, oraș căruia pe această cale i-ar fi conferit o faimă nouă"[7].

Pînă aici, s-ar putea spune, modurile noastre de a înțelege textul se aseamănă[8]. Unde începe deosebirea e cînd, din cele două accepții la care m-am referit, cercetătorul francez optează cu hotărîre pentru cea dîntîi, în timp ce preferințele mele se îndreaptă spre ultima. „Între aceste două posibilități — scriam în continuarea pasajului reprodus — , cea din urmă mi se pare mai verosimilă, cîtă vreme, în ciuda întunericului care învăluie începuturile confederației de cetăți ce ne reține atenția, nimeni, după știința mea, n-a susținut vreodată că ar fi fost întemeiată în secolul al II-lea . . .". Tocmai acesta e însă punctul de vedere nou adus de articolul lui Veyne, care, convins că o *hexapolis* a putut exista din zilele lui August[9], dar că pontarhia n-a fost creată decît sub domnia lui Hadrian, nu vede nici o dificultate să admită că M. Ulpius Artemidorus ar fi fost cel dintîi grec dobrogean învestit cu această demnitate. De unde încheierea : „...Le πρῶτος ποντάρχης est le premier qui ait jamais revêtu la pontarchie, l'année même de la création de cette institution"[10].

---

[6] *Ibidem*, p. 149.
[7] *BCH*, LXXXIV, 1960, p. 452—453.
[8] Veyne însuși observă în această privință : „...Le lecteur admettra d'emblée que cette expression ne se réfère aucunement à quelque proéminence, mais, comme y a bien songé D. M. Pippidi, qu'elle a une signification chronologique" (p. 149).
[9] *Op. cit.*, p. 149 ; cf. p. 154.
[10] Mai sus nota 6.

Afirmaţia nu-i lipsită de interes, fie că o considerăm din punctul de vedere al metodei, fie din acela al implicaţiilor ei istorice. Rămîne să vedem dacă e şi adevărată ceea ce vom încerca să aflăm examinînd mai întîi problema pontarhiei, aşa cum i se înfăţişează cercetătorului francez, apoi şansele Histriei de a fi procurat Comunităţii abia întemeiate pe primul ei pontarh adevărat.

În legătură cu prima întrebare, vreau să-mi exprim cu hotărîre convingerea că distincţia stabilită de Veyne între o primă fază din istoria întovărăşirii de cetăţi pontice, cînd aceasta ar fi purtat numele de ἑξάπολις, şi o a doua fază, cînd *hexapola* s-a transformat în κοινόν, mi se pare născocită pentru nevoile cauzei. Ceea ce se înţelege din texte e că, în indiferent ce moment al istoriei lor sub romani cetăţile moesice afiliate s-au numit în egală măsură κοινὸν — τοῦ Πόντου sau τῶν Ἑλλήνων[11] —, cu luare aminte la faptul asocierii care făcea din ele un unic organism administrativ-religios, sau ἑξάπολις (respectiv πεντάπολις), cu luare aminte la numărul variabil al cetăţilor intrate în combinaţie. Lucrul e atît de adevărat, încît în lista conducătorilor cunoscuţi ai Comunităţii moesice, aşa cum am încercat s-o întocmesc [12], e cu neputinţă să stabilim vreo deosebire între demnitarii care au condus cetăţile în faza lor de *hexapolă* şi demnitarii care s-ar fi substituit primilor în faza de κοινόν[13]. Veyne în-

---

[11] Pentru prima denumire n-avem clare atestări epigrafice: folosirea ei rezultă, totuşi, din expresii ca μητρόπολις τοῦ Εὐωνύμου Πόντου (în înţelesul de „capitală a Confederaţiei pontice"), aplicată oraşului Tomis (*IGR*, I, 630 = L. Robert, *Les gladiateurs dans l'Orient grec*, Paris, 1940, p. 103, nr. 42), precum şi din legendele unor serii monetare relevate de Pick, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, I, 1, (Berlin, 1898), p. 69, urm., cu pl. VII (cf. J. Toutain, în *Mém. Soc. Ant. de France*, LXII, 1903, p. 125); pentru κοινὸν τῶν Ἑλλήνων, inscripţia abia citată, în care numitul Πρείσκιος Ἀννιανός e cinstit cu titlurile neîndoielnice de ποντάρχης, ἄρξας τοῦ κοινοῦ τῶ[ν] Ἑλλήνων καὶ ἀρχιερασάμενος.

[12] *BCH*, LXXXIV, 1960, p. 455—458 (acum şi în *Contribuţii la istoria veche a României*[2].

[13] Cu atît mai puţin poate fi vorba să acceptăm interpretarea dată de Veyne titlului ἀρχιερεὺς καὶ ποντάρχης τῆς ἰδίας πατρίδος, întîlnit excepţional într-o inscripţie (*IGB*, I, 14; din Dionysopolis, *nu* din Callatis, cum se susţine repetat în articolul pe care-l discutăm). După învăţatul francez, care invocă în acest sens autoritatea lui L. Robert, *Rev. Phil.*, XXXIII, 1959, p. 204, n. 2, modul de a se exprima al inscripţiei ar lăsa să se înţeleagă „que ce personnage a exercé sa fonction de grand-prêtre et de pontarque à l'intérieur de la cité, et non dans l'ensemble du *koinon*..." (*art. cit.*, p. 153, n. 2). Ceva mai departe, revenindu-se asupra ideii că n-ar fi vorba de „un grand prêtre et pontarque de toute l'hexapole", se exprimă părerea că ne-am găsi înaintea unui „grand prêtre local du *koinon*, chargé du culte impérial à Callatis" (citeşte: Dionysopolis), adăugîndu-se precizarea: „... C'est par un abus qu'il est appelé pontarque..., mais cet abus permettait du moins de distinguer cet *archiereus* local du koinon à Callatis, d'un *archiereus* municipal de Callatis". Mărturisesc că mi-e greu să urmăresc argumentarea distinsului coleg, şi cu atît mai mult să-i împărtăşesc concluziile. În primul rînd, cum s-a mai relevat, inscripţia în discuţie nu provine din Callatis, ci din Dionysopolis; în al doilea rînd, opinia lui Louis Robert, după care un anumit personaj ar fi fost nu „grand prêtre du culte impérial pour la province (ou le koinon des villes du Pont), mais pour la ville" (înţelege: ἀρχιερεύς al oraşului său natal) nu priveşte inscripţia din Dionysopolis, ci alta din Claros, unde e citat un dionysopolitan, venit să consulte oracolul (Macridy-Bey, Öjh, XV, 1902, Beibl. 50, nr. 15 = *IGB*, I, p. 121); în al treilea rînd, un „*archiereus* local du *koinon* à Callatis" (sau indiferent în ce alt oraş) nu se prea vede ce-ar putea fi, în ciuda inscripţiei din Efes la care sîntem îndreptaţi şi a cărei obscuritate o face puţin lămuritoare. Faţă de atîtea greutăţi, nu-i oare mai simplu să vedem în cuvintele „arhiereu şi pontarh al propriei sale patrii" un fel stîngaci de a proclama originea locală a înaltului demnitar, sublinierea legăturii cu cetatea care-l cinsteşte? Interpretarea nu mi se pare mai arbitrară decît cele luate în consideraţie; în plus, are avantajul clarităţii.

suşi se fereşte să ne spună ce titlu purta preşedintele *hexapolei* pînă la înlocuirea lui printr-un pontarh, iar textele la dispoziţia noastră se pretează atît de puţin la o separare din acest punct de vedere, încît în cele mai multe pontarhul nu e înfăţişat ca un demnitar suprem fie al *hexapolei*, fie, după epocă, al *pentapolei*. Ca să citez numai cîteva exemple, în secolul al II-lea T. Cominius Claudianus se intitulează ποντάρχης τῆς ἑξαπόλεως, iar în secolul al III-lea T. Aelius Min[ucianus], ποντάρχης τῆς πενταπόλεως[14]. În acelaşi timp, afirmaţia că, începînd din zilele lui Hadrian, ,,organizaţia celor şase oraşe'' şi-ar fi schimbat natura, devenind un κοινόν, e atît de puţin confirmată de fapte, încît în alte două documente din aceeaşi categorie vedem pontarhi intitulîndu-se fără deosebire, unul conducător τοῦ κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων (Aur. Priscius Annianus, din Tomis[15], altul conducător τοῦ κοινοῦ τῆς πενταπόλεως (Ἡρόσοδος Φαρνάγου, din Odessos[16]).

Să vedem însă cum stau lucrurile şi din punctul de vedere al cronologiei apărate de Veyne, atunci cînd, în repetate rînduri, încearcă să ne convingă că pretinsa transformare a *hexapolei* în κοινόν s-ar fi petrecut în zilele lui Hadrian. Punctul de sprijin al argumentării sale este inscripţia tomitană care cinsteşte pe un T. Flavius Poseidonios, între ale cărui titluri figurează şi acel de πρῶτος ἀγωνοθέτης θεοῦ 'Αντινόου[17]. Divinizarea favoritului lui Hadrian, mort la 30 octombrie 130, ar constitui deci un *terminus post quem* pentru documentul invocat şi, implicit, pentru cariera lui Poseidonios, onorat de concetăţenii săi ca *pontarh*, ca *arhiereu* al *hexapolei*, ba chiar şi ca ,,fiu al Pontului''[18]. În această privinţă, sînt de făcut însă cîteva observaţii : prima, că nimic nu ne opreşte şi totul ne îndeamnă să credem că în carierea lui Poseidonios preşedinţia Comunităţii pontice a precedat *agonothesia* lui Antinoos, ceea ce înseamnă că crearea pontarhiei trebuie să fi fost, oricum, anterioară anului 130 ; a doua, că Poseidonios nu era nici măcar primul pontarh din familia sa, de vreme ce inscripţia ne infomează că, la vremea lui, părintele omului nostru, Phaidros, se învrednicise şi el de demnitatea de pontarh, ba chiar şi de titlul onorific de ,,fiu al cetăţii'' de baştină : ποντάρχης καὶ υἱὸς τῆς πόλεως. La ce dată anume, e mai greu de spus. Ţinînd totuşi seama de împrejurarea că Poseidonios trebuie să fi fost pontarh aproximativ între 120 şi 130, postulînd între propria-i magistratură şi acea a tatălui său un interval de zece pînă la cincisprezece ani, cel puţin, ajungem la concluzia că pontarhia lui Phaidros trebuie să se fi exercitat în primele două decenii ale secolului al doilea : oricum, *încă sub Traian*.

Cum rămîne atunci cu cealaltă teză a învăţatului francez, vreau să zic cu presupunerea că histrianul M. Ulpius Artemidorus ar fi fost cel dintîi

---

[14] *AEM*, VI, 1882, p. 22, nr. 44 (=*IGR*, I, 632); *BCMI*, IV, 1911, p. 106 (=*ÖJh* XIV, 1911, Beibl. 149–154).

[15] *Supra*, nota 21.

[16] *CIG*, 2056 c = *IGR*. I, 658 = *IGB*, I, 64.

[17] Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, IV, p. 105 = G. Perrot, *Mémoires d'épigraphie, d'archéologie et d'histoire*, Paris, 1875, p. 447 = *IGR*, I, 634.

[18] ... ποντάρχης, ἄρξας τῆς Ἑξαπόλεως, υἱὸς τοῦ Πόντου. În treacăt fie spus, titlul din urmă dovedeşte, dacă mai era nevoie, că deprinderea de a da confederaţiei de cetăţi din Marea Neagră numele de κοινὸν Πόντου a existat cu adevărat, în ciuda scepticismului neîntemeiat al lui I. Stoian, *Tomitana*, p. 33, urmat de Veyne, *art. cit.*, p. 152, n. 4.

conducător al *hexapolei* după transformarea ei în *koinon* şi crearea demnităţii de pontarh? La prima vedere, s-ar părea că lucrurile sînt simple şi că nimic nu se opune ca un Marcus Ulpius, cetăţean roman din zilele cuceritorului Daciei, să fi fost ales pontarh în cursul aceleiaşi domnii, poate chiar *prim* pontarh, dacă e să admitem (ceea ce personal nu cred) că pontarhia ar fi fost instituită abia în secolul al II-lea. În realitate, situaţia e mai complicată şi mă văd silit să amintesc că în ultimii zece ani am fost adus să mă ocup în mai multe rînduri fie de cariera lui M. Ulpius Artemidorus, fie de familia lui, astăzi destul de bine cunoscută. Ştim, de pildă, că o inscripţie publicată în secolul trecut de Ernest Desjardins, şi de atunci în mai multe rînduri reeditată, emană de la fiul personajului nostru, Karpos[19], că numele lui Artemidorus se întîlneşte printre ale subscriitorilor la zidirea în Histria a unei grote mitriace[20] şi că, împreună cu fiul şi nepoţii săi (cinci la număr), pontarhul figurează la loc de cinste printre patronii unei asociaţii de cîntăreţi dionysiaci[21]. Dar informaţiile despre Artemidorus şi ai lui nu se sfîrşesc aici : încă mai importantă decît cele înşirate e ştirea că în anul 138 el exercita demnitatea de συναγωγεύς al gerusiei histriene şi că, în această calitate, se învrednicea din partea gerusiaştilor de un decret de cinstire ale cărui prevederi le-am analizat de curînd[22]. Cum se situează cronologic toate aceste documente? Răspunsul nu-i uşor, dar, după părerea mea, ele se înşiră între sfîrşitul domniei lui Hadrian şi domnia lui Marcus Aurelius, singurul document datat cu certitudine fiind lista membrilor de „onoare" ai gerusiei, gravată în prima jumătate a anului 138[23]. În această listă, Artemidorus (care, în treacăt fie spus, poartă încă numele grecesc : Ἀρτεμίδωρος Ἡροδώρου, iar nu pe acel romanizat de M. Ulpius Artemidorus[24]) figurează ca συναγωγεύς : titlul de pontarh nu-i încă menţionat, deşi ar fi trebuit să fie, dacă ţinem seamă de faptul că ne găsim înaintea unui decret onorific şi că în asemenea documente nu se omite nimic susceptibil să contribuie la slava sărbătoritului. În aceste condiţii, totul ne îndeamnă să credem că, în ultimele luni ale domniei lui Hadrian, Artemidorus *nu fusese încă ales preşedinte*

---

[19] *Annali di Corrisp. Archeologica*, XL, 1868, p. 92, nr. 101 = *AEM*, XI, 1887, p. 66, nr. 140. Cf. L. Robert, *Hellenica*, VII, 1949, p. 76; D. M. Pippidi, *SCIV*, IX, 1958, p. 357—369 (acum şi în *Contribuţii la istoria veche a României*².

[20] V. Pârvan, *Dacia*, II, 1925, p. 218, nr. 21.

[21] D. M. Pippidi, *BCH*, LXXXIV, 1960 (II), p. 434 urm.

[22] V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 596, nr. 20 (SEG, I, 330); Cf. *Studii clasice*, VIII, 1966, p. 235 urm.

[23] Între 25 februarie şi 10 iulie, cum rezultă din pomenirea lui Titus Aelius Caesar (viitorul Antoninus Pius) ca fiu adoptiv al împăratului (r. 3—4 din inscripţia citată în nota precedentă). Trebuie deci subliniat că, pentru întîmplările la care se referă şi indicaţiile pe care le cuprinde, lista gerusiei oferă o cronologie certă, nu un vag *terminus post quem*, cum pare a crede Veyne, *art. cit.*, p. 152.

[24] Cum am încercat s-o dovedesc altădată, identitatea personajului nu suferă îndoială : preşedintele din 138 al gerusiei e cinstit împreună cu un fiu, care se numeşte Κάρπος. La rîndu-i, acesta pune să se sape inscripţia (citată în n. 29) în care se dă drept fiul lui Artemidoros, *arhiereu* (şi, desigur, pontarh : titlul a căzut în ruptura pietrei); în sfîrşit, dintre cei cinci feciori ai lui Κάρπος unul se numeşte Ἡρόδωρος, ca tatăl lui Artemidoros, ceea ce se potriveşte cu deprinderea greacă de a da nepotului (sau unuia din nepoţi) numele bunicului dinspre tată. Pentru toată discuţia (inclusiv arborele genealogic al familiei), vezi D. M. Pippidi, *SCIV*, IX, 1958, p. 357—369 (= *Contribuţii la istoria veche a României*².

al Comunității pontice, ceea ce avea să se întîmple abia sub Antoninus Pius[25]. De unde concluzia că, fie și în ipoteza după care pontarhia ar fi fost creată în secolul al II-lea, și mai precis sub Hadrian, Artemidorus n-a putut fi *primul* titular al funcției, ci, fie acel Phaidros de care s-a vorbit înainte, fie un altul, a cărui amintire s-a pierdut.

La aceste indicații cronologice din texte se adaugă altele, de un ordin mai general, care pledează și ele pentru respingerea ipotezei lui Veyne și ne îndeamnă să rămînem la interpretarea după care πρῶτος ποντάρχης ar fi indicat nu pe *primul titular* al pontarhiei, ci pe *primul titular histrian* al acestei demnități importante. Afirmația că, în acest caz, formularea ar fi trebuit să sune ποντάρχης γενόμενος πρῶτος 'Ιστριηνῶν se întemeiază pe paralele scoase din limbajul sportiv[26]. În schimb, exemplele de magistrați sau de preoți invocate de epigrafistul francez mi se par a confirma teza mea mai curînd decît pe a lui. ,,A Coroné — citim — , la ,,première prêtresse'' de quelque impératrice lui élève une statue ; à Messène, un prêtre de Rome et premier prêtre de Néron du vivant l'empereur est aussi le premier à élever à ses frais une statue du souverain, *au nom de la cité* ; à Mégare, le πρῶτος Πανέλλην fut le *premier représentat de la ville* au koinon des Panhellènes''[27]. În toate aceste cazuri, πρῶτος exprimă prioritatea *între concetățenii* bărbatului sau femeii avute în vedere, nu o prioritate absolută ; într-un singur text citat de Veyne situația e diferită : preoția *pe viață* a cultului împăraților exercitată de C. Iulius Spartiaticus în Comunitatea Achaiei ; de data aceasta însă redactorul inscripției și-a luat precauțiile și în inscripție se citește : ἀρχιερέα... Σεβαστῶν ἐκ τοῦ κοινοῦ τῆ[ς] 'Αχαΐας διὰ βίου πρῶτον τῶν ἀπ' αἰῶνος[28].

Astfel stînd lucrurile, mi se pare că, oricum privită, ipoteza colegului francez nu rezistă criticii : nici în aspectu-i dintîi, transformarea în secolul al II-lea a unei mai vechi *hexapole* în *koinon*, nici în cel de-al doilea, identificarea în persoana lui M. Ulpius Artemidorus a celui mai vechi președinte al Comunității reorganizate. Împotriva ultimei tentative pledează, de altfel, și unele considerații de istorie locală ce nu pot fi trecute cu vederea și în legătură cu care nu va fi nepotrivit să adaug cîteva cuvinte.

Fără să dispunem în această privință de informații altfel decît generale, e lesne de închipuit că, într-un organism de felul federației de cetăți pontice — fie în faza-i de *hexapolă*, fie în acea de *koinon* —, deosebirile dintre orașele asociate nu se vor fi șters pînă a face să dispară dintre ele urma oricărei ierarhii[29]. Egale în drept, ele nu puteau să nu se resimtă, în fapt, de evoluția istorică a fiecăruia, oglindită în numărul mai mare sau mai mic de locuitori, în potențialul economic diferit, în dezvoltarea cultu-

---

[25] Din această vreme datează, fără excepție, inscripțiile unde numele lui Artemidoros e însoțit de titlul ποντάρχης (resp. πρῶτος ποντάρχης), cum rezultă din examenul consacrat cu alt prilej fiecărui document în parte.

[26] *Art. cit.*, p. 150, n. 1.

[27] *Ibidem*, p. 150, cu notele 5—6.

[28] *Syll.*³, 790, r. 1—7 : Γά(ϊον) 'Ιούλιον Σπαρτιατικόν, ἀρχιερέα θε[ῶν]' Σεβαστῶν κ[αὶ γ]ένους Σε[β]αστῶν ἐκ τοῦ κοινοῦ τῆ[ς] 'Αχαΐας διὰ βίου πρῶτον τῶν ἀπ' αἰῶνος...

[29] Semnificativă, din acest punct de vedere, e atitudinea lui Strabon, care, trecînd în revistă așezările grecești de pe coasta dobrogeană, în lumina informațiilor de care dispunea cînd își scria *Geografia*, numește Histria πολίχνιον, dar pentru Callatis folosește termenul πόλις (VII, 6, 1).

rală inegală. Astfel de particularităţi trebuie să fi fost determinante în fixarea locului fiecărei πόλις în organismul complex din care se învoiau a face parte, cu urmarea — pentru noi importantă — că în alegerea organelor de conducere federale o oarecare luare aminte a trebuit desigur să se acorde şi aspectului pe care-l semnalăm al problemei. În termeni diferiţi, aceasta înseamnă că, înainte de a şti din care anume oraş va fi fost ales cel dîntîi pontarh al Comunităţii, nu ne putem dispensa de a ne întreba în ce raport se găseau acestea unul faţă de altul ca forţă economică, prestigiu cultural ş.a.m.d. Iar răspunsul nu poate fi decît că, în pragul secolului al II-lea, Tomis şi Callatis erau centre incomparabil mai dezvoltate, sub toate raporturile, decît patria lui Artemidorus, al cărei avînt se schiţează sub dinastia Antoninilor, pentru a ajunge la o reală bunăstare abia sub Severi, cînd se învredniceşte de titlul măgulitor de λαμπροτάτη πόλις[30]. Cauzele acestei rămîneri în urmă nu ne erau nici pînă acum necunoscute, dar la cele dintotdeauna ştiute, şi care-l fac pe un guvernator al Moesiei de la jumătatea secolului I să vorbească deschis de o ἀσθένια a cetăţii, în timp ce altul subliniază împrejurarea că singura-i sursă de venituri ajunsese la un moment dat exportul peştelui sărat, a venit să se adauge în ultima vreme ştirea — discutată în ultimul volum din *Studii clasice* — după care, în secolul I î.e.n., Histria suferise din partea geţilor o distrugere atît de mare, încît reluarea după un oarecare interval de timp, în cetatea pustiită, a unei vieţi cît de cît normale a fost salutată de locuitorii ei ca o „a doua întemeiere a oraşului": δευτέρα κτίσις τῆς πόλεως[31].

Alte dovezi ale „slăbiciunii" de care vorbim, examinate cu răgaz altădată, pot fi trecute aici cu vederea. Rămîne, oricum, că, în comparaţie cu rivalele ei mai fericite de pe coasta dobrogeană, dacă nu şi de pe coasta tracă, Histria nu putea pretinde la întîietatea pe care o implică presupunerea că din sînul ei ar fi fost ales cel dintîi magistrat federal, în persoana „primului pontarh" M. Ulpius Artemidorus. Faţă de această ipoteză insuficient întemeiată, interpretarea după care în fostul συναγωγεύς al gerusiei histriene trebuie să vedem numai pe *cel dintîi histrian* ajuns în fruntea Comunităţii apare, cred, mai plauzibilă, ba chiar *singura plauzibilă*. În primul rînd, am văzut că de o transformare a *hexopolei* în *koinon* (cu corelativa înfiinţare a pontarhiei) cîndva sub domnia lui Hadrian nu se poate vorbi în stadiul prezent al informaţiei. În al doilea rînd, e probabil că magistratura lui Phaidros, menţionat ca pontarh într-o inscripţie tomitană (mai sus p., se situează în primii ani ai secolului al II-lea, în orice caz înainte de domnia lui Hadrian. În sfîrşit, şi mai ales, e în afară de îndoială că sub primii Antonini Histria putea pretinde la onoarea de a prezenta un candidat la preşedinţia Comunităţii, înaintea vecinelor mai înfloritoare Tomis şi Callatis. Rîndul ei putea veni abia după una din acestea (ca să nu mai vorbim de cetăţile de pe teritoriul R.P. Bulgaria) şi e desigur motivul pentru care întîiul pontarh histrian menţionat în izvoare e M. Ulpius Artemidorus, a cărui magistratură nu poate fi anterioară domniei lui Antoninus Pius.

---

[30] D. M. Pippidi — în D. M. Pippidi şi D. Berciu, *Geţi şi greci la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1965, p. 314 urm.; D. M. Pippidi, *Contribuţii la istoria veche a României*[2].

[31] IX, 1967 (sub tipar).

DES PONTARQUES ET DE LA PONTARCHIE

RÉSUMÉ

Dans le dernier fascicule paru du BCH (XC, 1966, p. 149—152), en revenant sur les problèmes de la date et de l'organisation du κοινόν pontique, tels qu'ils avaient été examinés par l'auteur de cette note (BCH, LXXXIV, 1960, p. 434—456), Paul Veyne formule deux hypothèses difficilement acceptables dans l'état présent de la documentation. Il soutient, notamment, qu'organisée dès le début de l'Empire comme une ἑξάπολις dont le but et la structure seraient à préciser, la fédération de cités grecques de la côte occidentale de la mer Noire se serait transformée en κοινόν seulement au IIe siècle, quand son président a assumé pour la première fois le titre de pontarque. Il estime en outre que le premier pontarque du κοινόν organisé sous Hadrien aurait été un citoyen d'Istros, M. Ulpius Artemidôros, mentionné comme πρῶτος ποντάρχης dans un *album* publié en 1960. L'examen attentif de ces thèses, ainsi que celui de ses propres prises de position dans l'étude antérieurement citée, conduit l'Auteur aux conclusions suivantes : Les documents actuellement connus sur la fédération des villes du Pont Gauche aux IIe et IIIe siècles ne permettent guère de distinguer entre un phase où celle-ci se serait appelée *héxapole* et une autre où elle aurait pris le nom de κοινόν ; il ne saurait non plus être question d'un « président » de cet organisme qui ait jamait porté un autre titre que celui de ποντάρχης. Le κοινόν pontique ayant été fondé au Ier siècle, il est pratiquement impossible que M. Ulpius Artemidôros ait été son premier président : il n'est que le *premier pontarque originaire d'Istros*, à une époque où cette ville reprenait rang parmi les autres cités grecques de la Dobroudja, après les longues souffrances causées par sa destruction par les Gètes. Comme il ne saurait avoir été promu à cette dignité avant le règne d'Antonin (dans un document de 138 il n'a pas encore le titre de pontarque, qu'il exhibe par la suite dans plusieurs inscriptions où son nom est mentionné), il est probable qu'à s'en tenir aux textes jusqu'ici publiés il a eu comme prédécesseurs au moins deux Tomitains : T. Flavius Poseidonios, qui vivait sous Hadrien, et le père de ce personnage, Phaidros, dont le *floruit* tombe probablement sous Trajan.

CU PRIVIRE LA CARACTERUL ORGANIZĂRII SOCIAL-ECONOMICE ŞI POLITICE DE PE TERITORIUL ŢĂRII NOASTRE ÎN EPOCA MIGRAŢIILOR

DE

MARIA COMŞA

Problema caracterului organizării sociale şi politice în epoca de după retragerea autorităţilor romane din Dacia şi pînă la apariţia cnezatelor şi voievodatelor de tip feudal timpuriu, menţionate în documentele scrise, a constituit adeseori obiectul unor preocupări ale istoriografiei noastre din ultimii 20 de ani, rezolvarea ei fiind mult îngreuiată de lipsa aproape totală, pînă nu de mult, a documentelor arheologice, la care se adăuga şi sărăcia izvoarelor scrise.

Mărturiile arheologice scoase la iveală graţie cercetărilor mai ales din ultimii ani ne oferă noi date cu privire la traiul populaţiei aflate pe teritoriul ţării noastre în perioada menţionată. De aceea am socotit oportună reexaminarea problemei enunţate pornind de la tezele general-valabile ale învăţăturii marxist-leniniste despre gintă, trib şi apariţia statului, pe care vom încerca să le aplicăm la situaţia specifică de la noi, în funcţie de ultimele date ştiinţifice de care dispunem [1].

Din analiza izvoarelor scrise [2] reiese în chip cît se poate de clar că principala formă de organizare în perioada de trecere la feudalism a fost

---

[1] Clasicii marxism-leninismului au făcut o profundă analiză a apariţiei şi dezvoltării diferitelor orînduiri sociale. Observăm însă că în operele lor ei se ocupă în special de formaţiunile sociale şi politice care au urmat o cale de dezvoltare clasică. Astfel, de exemplu, F. Engels, în trei din lucrările sale fundamentale, în care se referă şi la perioada ce ne preocupă — *Contribuţii la istoria vechilor germani*, *Perioada francă* şi *Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului* — analizează cu precădere situaţia din apusul Europei şi din Germania. De asemenea trebuie să avem în vedere că operele clasicilor marxism-leninismului au fost scrise în funcţie de datele ştiinţifice pe care le aveau la îndemînă la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea. Cercetările mai recente au scos la iveală însă noi documente, mai ales în legătură cu acele societăţi care nu au urmat o cale clasică de dezvoltare de la o orînduire la alta, această situaţie fiind pe deplin valabilă şi pentru teritoriul ţării noastre în epoca de trecere la feudalism.

[2] *Istoria României*, I, Bucureşti, Edit. Academiei, 1960, p. 799 şi urm.; C. Daicoviciu, Em. Petrovici şi Gh. Ştefan, *La formation du peuple roumain et de sa langue*, în colecţia *Bibliotheca Historica Romaniae*, 1, 1963, p. 48—58.

SCIV, tomul 18, nr. 3, Bucureşti, 1967, p. 431 — 442

obştea[3]. Nu ne vom putea opri acum asupra tuturor problemelor pe care le ridică studiul complet şi multilateral al obştii, ci vom stărui doar asupra *caracterului* ei în această perioadă (dacă avem de-a face cu obşte gentilică sau cu obşte teritorială), fapt care reprezintă unul din factorii importanţi pentru determinarea relaţiilor sociale din acel timp.

După cum se ştie dintr-o serie de studii anterioare, obştea sătească a apărut pe teritoriul ţării noastre înainte de ocuparea Daciei de către romani, la o serie de comunităţi dacice mai avansate din punct de vedere economic. Această formă de organizare s-a menţinut apoi în timpul stăpînirii romane în Dacia, mai ales în regiunile mai retrase, în care populaţia de origine dacică era mai numeroasă[4].

Existenţa provinciilor romane *Moesia* la sud de Dunăre (din care făcea parte şi Dobrogea) şi *Dacia* la nordul fluviului, a avut o deosebită importanţă şi pentru dezvoltarea dacilor liberi rămaşi în afara graniţelor Imperiului roman.

În secolele II—III constatăm la carpii şi dacii liberi aflaţi în regiunile de silvostepă şi de deal ale zonei extracarpatice, o dezvoltare rapidă a forţelor de producţie, ceea ce pe plan social va avea drept urmare înlocuirea treptată a obştii gentilice cu obştea sătească (teritorială). La destrămarea obştii gentilice au mai contribuit şi numeroasele expediţii de jaf în imperiu cu ocazia cărora, pe lîngă alte bunuri, erau aduşi şi prizonieri, în felul acesta fiind cooptaţi numeroşi străini ca robi care trăiau şi locuiau alături de membrii gintei, la care se mai adăuga şi pătrunderea lentă şi treptată a unor elemente *romane* venite fie din *Dacia*, fie din *Moesia*, despre care avem unele date că coexistau cu localnicii[5].

Retragerea autorităţilor romane din Dacia a marcat o nouă etapă nu numai pentru populaţia daco-romană din fosta provincie Dacia, ci şi pentru populaţia carpică, dacică sau daco-romană din teritoriile învecinate. Obştea sătească de pe teritoriul fostei provincii romane va primi un nou impuls la sfîrşitul secolului al III-lea. Un rol în reîmprospătarea şi dezvoltarea obştii săteşti îl va juca aşezarea pe teritoriul fostei provincii la sfîrşitul secolului al III-lea şi începutul secolului al IV-lea a dacilor liberi veniţi din vest (Cipău)[6], sau a carpilor veniţi din est[7]. În acelaşi timp, inexistenţa *limes*-ului dacic a creat posibilitatea răspîndirii unei părţi din populaţia daco-romană a fostei provincii Dacia şi în teritoriile vecine, unde

[3] În ultimii ani s-au scris o serie de lucrări referitoare la obştea de pe teritoriul ţării noastre: *Viaţa feudală în Ţara Românească şi în Moldova* (*sec. XIV—XVII*), Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1957, p. 77—108 şi 393—409; Henri H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, I (Biblioteca istorică, VI), Bucureşti, Edit. Academiei, 1958; II (Biblioteca istorică, VIII), 1959; III (Biblioteca istorică, XI), 1965; P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova. Orînduirea feudală*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1964. Cu excepţia acesteia din urmă, care are şi unele referiri la perioade mai vechi, pînă acum nu avem nici o lucrare mai amplă privind obştea în epoca de trecere la feudalism.

[4] *Istoria României*, I, p. 271 şi p. 799.

[5] Maria Comşa, *Sur la romanisation des territoires nord-danubiens aux IIIe—IVe siècles de n.è.*, în *Nouvelles études d'histoire*, III, 1965, p. 23 şi urm.

[6] N. Vlassa, *O pătrundere din vest a dacilor pe teritoriul fostei provincii Dacia în sec. IV e.n.*, în *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 501—518.

[7] *Istoria României*, I, p. 642; B. Mitrea, *Tezaurul monetar de la Ruşi-Sibiu şi acţiunea carpilor împotriva stăpînirii romane din Dacia în timpul lui Filip Arabul*, în *SCIV*, VI, 1953, 3—4, p. 621—628; M. Macrea şi D. Protase, *Tezaurul de monede romane de la Geomal şi invazia carpilor din anul 242 în Dacia*, în *SCŞCluj*, V, 1954, 3—4, p. 552—559.

a contribuit nu numai la înmulţirea elementului romanic, ci şi la generalizarea obştii săteşti.

Astfel, putem afirma că la sfîrşitul secolului al III-lea al e.n. nu numai la populaţia daco-romană din interiorul fostei provincii Dacia, ci şi la carpii, dacii sau daco-romanii din teritoriile învecinate s-a creat un nivel comun în ceea ce priveşte dezvoltarea social-economică.

O dată cu fixarea *limes*-ului roman pe Dunăre, sînt menţionate în preajma graniţelor imperiului triburile nomade ale sarmaţilor, documentate arheologic în secolele II-III. Sarmaţii se aflau de asemenea în stadiul de destrămare a comunei primitive, dar pe o treaptă inferioară în comparaţie cu populaţia locală. Ei au ocupat treptat regiunile de stepă din preajma Dunării, teritoriul pe care îl găsesc în bună parte evacuat de romani, iar pe văile rîurilor Ialomiţa şi Buzău au ajuns pînă în regiunea subcarpatică din nord-estul Munteniei, pe valea Siretului şi Bîrladului pînă la podişul central moldovenesc iar pe valea Prutului pînă în depresiunea Bahluiului şi Jijiei.

Deşi între sarmaţii nou-veniţi şi populaţia locală constatăm influenţe reciproce şi legături economice, cel puţin pînă acum nu putem vorbi de un amestec între cele două populaţii. Datele arheologice de care dispunem pînă în prezent ni-i atestă pe sarmaţi şi localnici prin morminte şi necropole separate (cu excepţia situaţiei de la Poieneşti şi aceea discutabilă), fiecare păstrîndu-şi ritul şi ritualul funerar [8]. Astfel, putem afirma că sarmaţii veniţi în noul teritoriu, datorită unor condiţii specifice, îşi păstrează vechea organizare gentilico-tribală.

Spre deosebire de ramura sarmatică din estul şi sud-estul ţării, în regiunile de vest situaţia se prezintă cu totul altfel. Aici sarmaţii-iazigi, aşezaţi în cîmpia Panonică încă din anul 20 e.n., în bună parte s-au amestecat cu populaţia dacică pe care au găsit-o în aceste regiuni, ceea ce a avut drept urmare trecerea treptată a iazigilor la sedentarism şi, implicit, la o organizare social-economică superioară. Desigur că au putut exista regiuni unde contactul dacilor cu iazigii a fost slab sau regiuni unde iazigii s-au dezvoltat independent, păstrîndu-şi vechile tradiţii.

Trecerea sarmaţilor-iazigi de la relaţiile gentilice la obştea teritorială a fost determinată nu numai de contactul lor cu dacii [9], ci şi datorită influenţei pe care au exercitat-o asupra dezvoltării forţelor de producţie provinciile romane din imediata apropiere, mai ales Dacia şi Panonia, precum şi contactul foarte strîns cu restul imperiului.

Toate acestea au dus în cele din urmă la accentuarea deosebirilor de avere şi implicit de poziţie socială între aristocraţia tribală şi membrii de rînd ai comunităţii astfel încît în secolul al IV-lea izvoarele scrise menţionează, pe de o parte, pe sarmaţii Argaragantes (stăpîni) şi sarmaţii

[8] În legătură cu direcţiile de migraţiune a sarmaţilor pe teritoriul ţării noastre, cf. M. Comşa, *Sur la romanisation...*, harta privind teritoriul României în secolele II—III e.n. şi bibliografia indicată la notele 6—18; Gh. Bichir, *Noi contribuţii la cunoaşterea culturii materiale a carpilor*, în *SCIV*, 16, 1964, 4, p. 675—694.

[9] În legătură cu relaţiile dintre daci şi sarmaţi, cf. *Istoria României*, I, p. 682; N. Chidioşan, *Contribuţii la cunoaşterea cimitirului daco-sarmatic de la Şimand*, în *Revista muzeelor* (număr special), II, 1965, p. 443.

Limigantes (sclavii acestora). Mai aflăm cu acest prilej că Argaragantes erau puţini faţă de Limigantes, care erau mulţi [10].

Către sfîrşitul secolului al III-lea, ajunge în regiunea Dunării inferioare uniunea tribală în fruntea căreia se aflau goţii, marcată arheologic prin apariţia extracarpatică a culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov. Goţii şi alte populaţii din trena acestora, veniţi pe teritoriul ţării noastre, intră în contact cu populaţia autohtonă — carpică, dacică şi daco-romană —, precum şi cu sarmaţii aşezaţi mai înainte, cu precădere în zonele de stepă ale Munteniei şi Moldovei.

După venirea goţilor s-a produs un amestec între autohtoni şi noii veniţi. Intervine şi pe teritoriul ţării noastre acea perioadă despre care F. Engels spune că s-au amestecat „între ele nu numai triburi şi seminţii, ci chiar popoare întregi" [11].

Arheologic, acest amestec a reieşit cît se poate de clar din studiul atent al necropolelor aparţinînd culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov, cercetate pînă acum pe teritoriul ţării noastre [12]. Spre deosebire de epoca anterioară, observăm că în cadrul aceleiaşi necropole se înmormîntează indivizi de origine etnică diferită : goţi, sarmaţi, daci etc., fiecare populaţie păstrîndu-şi ritul şi ritualul funerar. Această situaţie dovedeşte că, în condiţiile cuceririi noului teritoriu, legăturile pe bază de sînge nu au putut fi menţinute. Noii veniţi au intrat în cadrul obştilor săteşti locale, ajungîndu-se astfel la o nouă regrupare *pe bază teritorială* a diferitelor populaţii care conlocuiau pe un anumit ţinut. Destrămarea legăturilor pe bază de sînge la noii veniţi a fost grăbită şi de numeroasele incursiuni în imperiu, dar mai ales de trecerea treptată a unui număr destul de mare de romani la „barbari", fapt bine documentat arheologic pentru teritoriul Munteniei, trecere care se încadrează într-un fenomen general pentru toate regiunile de graniţă ale imperiului.

În anii 375—376, după cum este binecunoscut, invazia hunică a produs mari tulburări nu numai pe teritoriul ţării noastre, dar şi în întreaga Europă centrală şi estică. Hunii nu s-au aşezat în chip efectiv pe teritoriul ţării noastre. Doar în extremul vest al ţării, la Oradea, s-a găsit un număr mai mare de morminte de caracter hunic [13], în rest cele cîteva morminte şi obiecte izolate [14] pot fi puse în legătură cu raiduri de pradă, şi nu cu o locuire efectivă. Între huni şi localnici nu se constată un amestec în sensul celui produs mai înainte între localnici şi purtătorii culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov sau între daci şi sarmaţii-iazigi în vestul ţării. Datorită situaţiei precare, populaţia este nevoită să se mute dintr-un

---

[10] Ammianus Marcellinus, XVII, 12.

[11] K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 19, Bucureşti, Edit. politică, 1964, p. 515.

[12] Gheorghe Diaconu, *Tîrgşor. Necropola din secolele III—IV e.n.*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1965; Bucur Mitrea şi Constantin Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1966.

[13] Titus L. Roşu, *Hunnenzeitliche Funde aus Oradea*, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 403 — 405.

[14] *Istoria Romîniei*, I, p. 696—704; I. Nestor, *Arheologia perioadei de trecere la feudalism pe teritoriul R.P.R.*, în *Studii. Revistă de istorie*, XV, 1962, 6, p. 1430—1431; Ligia Bîrzu, *Contribuţia arheologiei la cunoaşterea perioadei hunice la Dunărea de jos*, în *AUB*, seria *Şt. soc. Istorie*, X, 1961, 20, p. 13—24; Vladimir Dumitrescu, *O nouă mărturie a prezenţei hunilor în Muntenia: fragmentul de diademă de aur de la Dulceanca*, în *SCIV*, XII, 1961, 1, p. 58—63; Suzana Dolinescu-Ferche, *Podoabe de aur descoperite la Balaci*, în *SCIV*, XIV,

loc într-altul, retrăgîndu-se adeseori în regiunile mai ferite și fortificate prin natura locurilor. Aici populația locală, rămășițele populației germanice și a altor migratori care nu au trecut în sudul Dunării continuă să viețuiască, organizate în obști sătești, trăind separat de cuceritori.

După căderea stăpînirii hunice (454), în a doua jumătate a secolului al V-lea, vine în Transilvania o nouă seminție germanică, gepizii. În timpul stăpînirii lor se constată din nou relații mai strînse între noii veniți și autohtoni[15]. Obștea locală continuă să persiste, influențată poate de cea germanică (gepidică), datorită contactului dintre cele două populații.

În anul 567, puterea politică a gepizilor a fost zdrobită de avari. Avarii, ca și celelalte populații de călăreți nomazi (sarmații, hunii), la început nu intră în contact cu populația locală, după cum ne dovedesc cele mai vechi morminte avare descoperite în vestul țării (Felnac, Sînpetru german). Mai tîrziu însă, în complexele de caracter avar din centrul Transilvaniei datate la sfîrșitul secolului al VII-lea și în secolul al VIII-lea se surprinde clar un amestec de elemente autohtone și avaro-slave[16]. Acest amestec a fost posibil datorită contactului pe care avarii l-au avut cu slavii, sub influența cărora ei și-au modificat parțial modul de trai trecînd la sedentarism sau cel puțin la semisedentarism.

În secolul al VI-lea, în timp ce în Transilvania supremația aparținea încă gepizilor, în regiunea extracarpatică apar primele triburi slave. După căderea puterii gepidice, slavii, independent sau împreună cu avarii, vin în Transilvania. În secolele VI—VII slavii, ca și localnicii, sînt organizați în obștii sătești, dar obștea locală prezenta anumite particularități față de obștea slavă. Chipul în care s-a petrecut contactul între cele două tipuri de obști este o problemă care necesită încă noi cercetări[17].

1963, 1, p. 183—188 ; Adrian Florescu, *O descoperire din perioada corespunzătoare invaziei hunilor în nordul Moldovei*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, Edit. Academiei, 1965, p. 127—132; idem, în *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 561—567 ; I. T. Dragomir, *Descoperiri hunice la Bălteni, în nord-estul Cîmpiei Române*, în *SCIV*, 17, 1966, 1, p. 181—188.

[15] Pentru cunoașterea mai amănunțită a complexelor de tip Morești-Bandu din Transilvania, cf. Kovacs István, *A mezöbándi asatások*, în *DolgCluj*, VI, 1913, p. 395—439 ; M. Roska, *Das gepidische Grabfeld von Veresmort*, în *Germania*, 18, 1934, p. 123—130 ; K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, București, 1958, p. 71—111 ; M. Rusu, *The prefeudal Cemetery of Noșlac (VIth—VIIth centuries)*, în *Dacia*, VI, 1962, p. 269—292 ; idem, *Cimitirul prefeudal de la Noșlac*, în *Probleme de muzeografie*, Cluj, 1963, p. 32—45 ; Székely Zoltán, *Săpăturile arheologice de la Porumbenii Mici*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 523—530 ; I. Nestor ; *Arheologia perioadei de trecere la feudalism...*, p. 1433 — 1435.

În necropolele de caracter gepidic din Transilvania, ca și mai înainte în cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov, elementele locale coexistă cu cele ale noilor veniți. În legătură cu această problemă, cf. Maria Comșa, *Новые сведения о расселении славян на территории PHP*, în *Romanoslavica*, IX, 1963, p. 510 ; idem, *Sur la romanisation des territoires nord-danubiens aux IIIe—VIe siècle de n.è.*, în *Nouvelles études d'histoire*, III, 1965, p. 33 și nota 62, p. 38.

[16] Maria Comșa, *Новые сведения ...*, p. 520—521.

[17] În funcție de datele de care dispunem, se poate afirma că obștile primilor slavi veniți pe teritoriul țării noastre s-au juxtapus obștilor locale, dar după un timp scurt s-au amestecat cu obștile locale carpo-dacice sau daco-romane. Faptul se reflectă arheologic prin coexistența în cadrul *aceleiași așezări* și chiar a *acelorași locuințe* a unor elemente locale cu cele slave. Cf. Sebastian Morintz, *Săpăturile de pe Dealul Ciurelu*, în raportul *Șantierului arheologic București*, din *Materiale*, VI, 1959, p. 770—771 ; idem, în *Materiale*, VII, 1961, p. 658—663 ; idem, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 761—767 ; Victor Teodorescu, *Despre cultura Ipotești-Cîndești în lumina cercetărilor arheologice din nord-estul Munteniei (regiunea Ploiești)*, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 485—504 ; *Cercetări arheologice în București*, I, 1963, rapoartele prezentate de

Am arătat pînă acum obştea sătească la noi şi chipul în care populaţiile migratoare (goţii, sarmaţii-iazigi) ajunse în regiunile noastre trec de la obştea gentilică la obştea teritorială, datorită, pe de o parte, contactului pe care l-au avut cu autohtonii în urma stabilirii lor în noul teritoriu, iar pe de altă parte datorită neîntreruptelor incursiuni de pradă organizate mai ales în Imperiul roman. De asemenea am atras atenţia asupra influenţelor reciproce dintre autohtoni şi migratori (gepizi, slavi) cu o organizare economică apropiată. Nu am stăruit însă asupra particularităţilor diferitelor tipuri de obşti teritoriale (autohtonă, germanică, slavă), deoarece această problemă va trebui să constituie subiectul unor analize atente în cadrul unor studii speciale. Reţinem doar faptul că în secolele IV—VII principala formă de organizare pe teritoriul ţării noastre era *obştea sătească*, care a ieşit de fiecare dată învingătoare în urma contactului dintre autohtoni şi migratorii aflaţi pe o treaptă inferioară de dezvoltare[18].

În cadrul obştii săteşti, marea familie patriarhală continuă să persiste vreme îndelungată, păstrîndu-şi deplina sa vitalitate şi forţă. În cadrul familiei patriarhale, pe lîngă membrii liberi au existat şi sclavi sau robi patriarhali, al căror număr s-a înmulţit considerabil în urma războaielor de jaf duse în Imperiul roman. Cu toate acestea, sclavii nu au ajuns să capete o pondere mai serioasă în producţia socială, producerea bunurilor bazîndu-se în principal pe munca oamenilor liberi.

De asemenea, a reieşit din situaţiile analizate mai sus că organizarea social-economică a unei populaţii este influenţată de organizarea social-economică a alteia numai în cazul în care cele două populaţii intră în contact şi se amestecă. Dar acest contact a avut loc numai *între membrii liberi ai obştilor locale şi membrii de rînd ai triburilor migratoare.* Aristocraţia tribală şi ceata de conducători războinici din jurul căpeteniei tribului sau al căpeteniei supreme a uniunii tribale nu intră în contact cu populaţia de rînd. Aceştia, ajunşi în noul teritoriu, pretind populaţiei de rînd pe care o supun *darea* în produse.

Perceperea dării ca sistem de exploatare primitivă a fost practicată de multe dintre populaţiile migratoare. Avem date precise despre goţi, huni, avari, longobarzi[19]. Deşi nu avem nici o ştire despre perceperea unor dări de către slavi, este totuşi neîndoielnic că şi ei au folosit acest sistem de exploatare primitivă a populaţiilor supuse în perioada în care supremaţia politică şi militară se afla de partea lor.

Valeriu Leahu, p. 35—43; Gh. Cazimir şi Vlad Zirra, p. 56 şi urm.; M. Constantiniu, p. 79 şi urm.; idem, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, II, 1965, p. 77—98, 174—189, şi Valeriu Leahu, p. 67—69; Maria Comşa, *Slaves et autochtones sur le territoire de la R. P. Roumaine aux VIe et VIIe siècles de n.è.*, în *Atti del VI Congresso Internazionale delle scienze preistoriche e protoistoriche*, III, p. 162—166.

[18] „... În marea majoritate a cazurilor de cuceriri de lungă durată, cuceritorii mai înapoiaţi sînt nevoiţi să se adapteze « situaţiei economice » superioare a ţării cucerite, aşa cum se prezintă ca în urma cuceririi; ei sînt asimilaţi de către cei cuceriţi şi de cele mai multe ori trebuie să adopte chiar şi limba acestora" (F. Engels, *Anti-Dühring*, ed. a 4-a, Bucureşti, Edit. politică, 1966, p. 183).

[19] *Istoria României*, I, p. 720 şi 800—802; Z.V. Udalţova, *Раздел земель между остготами и римлянами в Италии в конце V в.*, în *Средние Века*, VIII, Moscova, 1956; P. G. Vinogradov, *Происхождение феодальных отношений в лангобардской Италии*, St. Petersburg, 1880.

În afară de perceperea anuală a dării în produse, populaţiile supuse erau obligate în anumite situaţii să facă faţă şi unor prestaţii în muncă şi să dea oameni prin care să fie menţinute forţele militare ale cuceritorului.

În afara căpeteniilor, a cetelor de războinici, a membrilor liberi ai obştilor şi a numărului mai mic sau mai mare de sclavi sau robi patriarhali, se pune problema dacă în cadrul societăţii din epoca migraţiilor au existat şi oameni liberi care se îndeletniceau cu comerţul. După cum este ştiut, încă cu mult înainte de cucerirea Daciei de către romani, numeroşi negustori greci şi apoi cei romani transmiteau în mediul băştinaşilor daci o serie de produse preferate de aceştia în schimbul altor mărfuri necesare oraşelor greceşti sau, mai tîrziu, Imperiului roman. Această situaţie se menţine şi în epoca migraţiilor, cînd o serie de produse fabricate în atelierele romane sînt aduse şi vîndute în mediul „barbar", unele din aceste produse ajungînd la distanţe foarte mari, de mii de kilometri. Se pune problema care era caracterul acestui comerţ? Era el dus doar unilateral de către negustorii romani, sau în transportul mărfurilor jucau un rol şi unele elemente locale şi care anume?

Dacă avem în vedere situaţia din ţările nordice, unde s-a dovedit în chip concludent că negustorii romani aduceau produsele lor numai pînă la un anumit loc, iar mai departe aceste mărfuri erau preluate şi transportate de către germanici [20], putem admite o situaţie similară şi pentru teritoriile noastre. Asupra acestei probleme însă sînt necesare încă studii suplimentare.

În orice caz, în epoca migraţiilor negustorii romani nu mai efectuau schimbul de produse ca mai înainte, numai la nivelul şefilor de triburi sau al căpeteniilor de obşti, cu care prilej unele produse erau schimbate pe altele. În noile condiţii, negustorul putea să facă schimb cu capii de familie, adeseori intervenind în acest schimb şi moneda, fapt ce deosebeşte fundamental societatea din epoca migraţiilor de cea din comuna primitivă [21].

Numeroasele monede de bronz (deci fără valoare intrinsecă) descoperite de cele mai multe ori *izolat* în cadrul aşezărilor din secolele IV—VI e.n., dovedesc nu numai prezenţa unei populaţii daco-romane sau mai tîrziu romanice pe teritoriul ţării noastre, dar şi faptul că ea atinsese un nivel de dezvoltare care simţea *nevoia monedei* în relaţiile sale de schimb. Răspîndirea largă a acestor monede dovedeşte nu numai existenţa unui schimb regulat de produse cu Imperiul roman, ci şi un schimb pe plan intern, care făcea *necesară* circulaţia monetară la populaţia băştinaşă. Căpeteniile „barbare" doar tezaurizau monedele plătite de imperiu ca tribut, din cauza valorii lor intrinsece, dar erau insensibile la circulaţia monetară, fenomen economic care se petrecea în masa autohtonă a populaţiei [22].

---

[20] F. Engels, *Contribuţii la studiul istoriei vechilor germani*, în K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 19, p. 490—494.

[21] „Orînduirea gentilică este absolut incompatibilă cu economia bănească", afirmă F. Engels, în *Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului*, în K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 21, Bucureşti, Edit. politică, 1965, p. 109.

[22] K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei*, cap. *Circulaţia monetară în Transilvania între 276—450 e.n.*, Bucureşti, 1958, p. 11—40; D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1966, p. 158—184.

După cum se ştie, suprastructura politică ia naştere şi se dezvoltă în concordanţă cu baza economică. Aşadar, schimbările survenite în epoca migraţiilor în baza societăţii — ca trecerea de la obştea gentilică la obştea teritorială, apariţia perceperii dării ca formă de exploatare primitivă, folosirea în anumite epoci a monedei ca mijloc de schimb — au dus în chip inevitabil şi la o serie de schimbări esenţiale în organizarea politică.

Diferitele triburi şi uniuni de triburi migratoare venite pe teritoriul ţării noastre şi-au păstrat numai un timp scurt organizarea gentilico-tribală în curs de destrămare cu care au venit, deoarece ei au trebuit să se acomodeze la noile condiţii.

„...Forma de orînduire socială adoptată de cuceritorii stabiliţi în ţările cucerite trebuie să corespundă treptei de dezvoltare a forţelor productive pe care aceştia le-au găsit, sau, dacă această concordanţă nu există din capul locului, forma orînduirii sociale trebuie să se schimbe potrivit caracterului forţelor productive" [23].

Perceperea dării în produse de la populaţia supusă şi continuele expediţii de pradă în imperiu au contribuit la crearea unui teren propice pentru dezvoltarea inegalităţii de avere şi apoi a celei sociale. Prada acumulată în imperiu şi repetatele sume de bani primite drept răscumpărare pentru prizonierii de război dau posibilitate de îmbogăţire rapidă unor familii, care încep să se diferenţieze din ce în ce de membrii de rînd ai comunităţii.

La sfîrşitul secolului al III-lea şi mai ales din secolul al IV-lea intervin schimbări esenţiale şi în structura socială a triburilor. În această perioadă, termenul de *trib* sau *uniune tribală* îl folosim doar în chip convenţional, căci în realitate nu mai avem de-a face cu triburile primitive, bazate pe o organizare gentilică, ci cu uniuni politice ale *obştilor teritoriale*[24], care cu timpul dobîndesc caracterul unor formaţiuni de tip statal (*state de caracter barbar*). Triburile se regrupau în uniuni politice, cuprinzînd uneori teritorii foarte întinse, alteori teritorii mai mici, în funcţie de situaţii.

Aceste formaţiuni politice nu erau în general trainice datorită faptului că ele nu prezentau o omogenitate nici din punctul de vedere al dezvoltării social-economice, şi nici din punctul de vedere al originii etnice.

După cum se ştie, în perioada de destrămare a comunei primitive, în ultimul stadiu de dezvoltare, cînd suprastructura politică caracteristică era democraţia militară, războaiele de jaf pentru dobîndirea de noi bogăţii au devenit unul din scopurile principale ale vieţii. Spre deosebire de această perioadă, în epoca migraţiilor dorinţa de îmbogăţire nu se limitează numai la expediţiile de jaf (după care cetele de războinici reveneau în propriul teritoriu), ci ea este dublată şi de dorinţa de a cuceri

[23] K. Marx şi F. Engels, *Opere*, ed. a 2-a, vol. III, Bucureşti, Edit. politică, 1962, p. 75.

[24] P. N. Tretiakov în lucrarea sa *Восточнославянские племена*, Moscova, 1953, p. 179, vorbind despre organizarea socială a anţilor şi sclavinilor, atrage atenţia pentru prima dată asupra faptului că triburile acestora, ajunse la Dunăre din secolele VI—VII, reprezentau uniunea politică a obştilor teritoriale, în curs de a dobîndi însuşirile unor formaţiuni de caracter statal.

noi și noi teritorii de pe urma cărora profită o minoritate, fapt care va duce la o schimbare esențială în structura formațiunilor politice.

Cetele de războinici care mai înainte aveau misiunea, în primul rînd, de a apăra teritoriul întregii comunități și participau la expedițiile de jaf, în noile condiții au și menirea de a menține autoritatea șefului și a celorlalte căpetenii. În condițiile existenței unor populații supuse, cetele înarmate devin principala forță care contribuie la menținerea puterii unei minorități împotriva membrilor de rînd ai obștii, obligați de a plăti darea în produse, de a face față prestațiilor de muncă etc. ,,Oricît de slabe vor fi fost aceste cete..., totuși în ele era un germen al decăderii vechii libertăți a poporului, și acest rol l-au jucat în timpul migrațiunii popoarelor și după aceea'' [25].

În secolele IV—VII, în condițiile existenței raporturilor de la stăpîn la supus, condiții incompatibile cu orînduirea comunei primitive [26], abuzurile au fost, fără îndoială, inerente.

Astfel se explică situația că izvoarele scrise, deși puține la număr, consemnează totuși unele frămîntări de ordin social-politic. Avem în vedere în primul rînd mențiunile textelor antice transmise nouă de Anonimus Valesii, Hieronymus și, mai ales, de Ammianus Marcellinus, care pomenesc de revolta sarmaților Limigantes împotriva stăpînilor lor sarmații Argaragantes din anul 334 [27].

Alte mișcări cu caracter social-politic sînt cunoscute și în cadrul imperiului avar. Astfel, sînt bine cunoscute conflictele dintre avari și sclavinii din Muntenia care au avut loc la sfîrșitul secolului al VI-lea, din cauză că aceștia din urmă au respins cererea avarilor prin care li se pretindea supunere și tribut [28].

În cadrul aceluiași imperiu, la începutul secolului al VII-lea s-au răsculat slavii, numiți ,,venzi'', sub conducerea lui Samo, care apoi, ieșind învingători, au și alcătuit o formațiune politică independentă, cunoscută sub denumirea de ,,statul lui Samo'', iar în al doilea sfert al secolului al VII-lea sînt cunoscute tendințele de ,,eliberare'' a diferitelor populații bulgare din nordul mării Negre [29].

Asemenea răscoale vor fi fost și la alte populații, pe care însă izvoarele scrise nu le-au consemnat.

În funcție de cele expuse mai sus, este necesar să analizăm și caracterul organizării social-economice și politice de pe teritoriul țării noastre.

---

[25] F. Engels, *Originea familiei...*, p. 140.

[26] ,,... Dominația asupra celor subjugați este incompatibilă cu orînduirea gentilică'' (F. Engels, *Originea familiei...*, p. 146).

[27] Toate textele antice referitoare la răscoala sarmaților Limigantes împotriva sarmaților Argaragantes sînt menționate și comentate de Eugen Chirilă în lucrarea sa ***Frămîntări sociale la sarmați în secolul al IV-lea***, în *SCIV*, II, 1951, 2, p. 183—188. Autorul a observat just că este vorba de evenimente care depășesc cadrul comunei primitive. Trebuie însă să facem precizarea că în acest caz nu avem de-a face cu *clase antagoniste*, care în condițiile sarmaților aflați în afara granițelor imperiului nu s-au constituit. De asemenea, este de făcut o deosebire esențială între răscoala acestora și răscoala vizigoților, care, avînd loc în cadrul imperiului și asociată cu revolta sclavilor, constituie una din formele de luptă împotriva exploatării sclavagiste.

[28] *Istoria României*, I, p. 732.

[29] *Ibidem*, p. 716—717.

Ţinînd seama de faptul că încă de la sfîrşitul secolului al III-lea se generalizează obştea sătească, fenomenul poate fi considerat mai degrabă germenele apariţiei societăţii împărţite pe clase decît etapa finală a destrămării orînduirii gentilice. Dar dacă avem în vedere că, începînd cu secolul al IV-lea, intervine exploatarea primitivă sub formă de dare în produse şi, ca urmare, formaţiunile politice (triburile, uniuni de triburi), pe lîngă funcţia de apărare, au şi o funcţie incipientă de constrîngere a celor supuşi, fapt care este urmat, bineînţeles, de o serie de nemulţumiri concretizate în diferite răscoale, trăsături ce nu sînt compatibile cu orînduirea comunei primitive, nu mai putem considera în nici un caz epoca migraţiilor ca o etapă finală a acesteia. Totodată, trebuie să atragem atenţia că forţele de producţie încă nu au atins acea dezvoltare care să dea naştere la clase antagoniste şi la apariţia statului în înţelesul clasic al cuvîntului. De aceea sîntem de părere că secolele IV—VII trebuie considerate pe teritoriul ţării noastre ca o perioadă de trecere la feudalism nu numai din punct de vedere cronologic, ci şi din punctul de vedere al conţinutului social-economic. Astfel, ideea că epoca migraţiilor la noi ar reprezenta un regres, o întoarcere înapoi de la sclavagism (acolo unde a existat stăpînirea romană) la epoca de destrămare a comunei primitive nu poate fi susţinută.

Observăm că şi la noi, în urma contactului dintre migratori şi autohtoni, procesul interacţiunii dintre organizarea social-economică locală şi cea a noilor veniţi s-a petrecut în condiţii similare celor din apusul Europei. În Franţa, Italia, Anglia, adică în acele ţări unde a existat stăpînirea romană, după căderea imperiului şi pătrunderea acolo a diferitelor triburi germanice, principala formă de organizare este tot obştea bazată pe comunitatea teritorială[30]. Dar la noi feudalismul nu a putut urma calea clasică de dezvoltare, ca în apus, din cauza apariţiei a noi şi noi populaţii migratoare, fapt care nu a permis aristocraţiei tribale să se consolideze ca clasă şi nici căpeteniei supreme să se instituie ca rege. Cu fiecare val, minoritatea conducătoare se schimbă, ceea ce a favorizat păstrarea obştilor vreme mult mai îndelungată şi a contribuit la frînarea dezvoltării forţelor de producţie în general.

La sfîrşitul secolului al VII-lea se constată o inegalitate a dezvoltării sociale, inegalitate care în secolul al VIII-lea va apărea şi mai evidentă. În secolele VIII—IX, în anumite regiuni ale ţării (Moldova centrală şi de nord) se mai păstrează încă forme de organizare caracteristice epocii de trecere, în timp ce în altele (Dobrogea şi anumite zone din Oltenia, Muntenia şi Transilvania) gradul de dezvoltare al forţelor de producţie ne face să presupunem existenţa unui feudalism incipient. În decursul

---

[30] M. Bloch, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, ed. a 2-a, Paris, 1952; F. Lot, *La France des origines à la Guerre de cent ans*, I, 1949; A. I. Neusîhin, *Возникновение зависимого крестьянства как класса раннефеодального общества в Западной Европе VI—VIII вв.*, Moscova, 1956; idem, *Общественный строй лангобардов в VI — VIII веках*, în *Средние Века*, I, Moscova-Leningrad, 1940, p. 20 — 42; D. Luzzatto, *Экономическая история Италии. Античность и средние века* (traducere în l. rusă de M. L. Abramson), Moscova, 1954; E. Lipson, *The economic History of England*, ed. a 8-a, I, Londra, 1945; N. M. Sokolova, *Свободная община и процесс закрепощения крестьян в Кенте и Уэссексе в VII—X вв.*, în *Средние Века*, VI, Moscova, 1955; P. H. Blair, *An introduction to Anglo-Saxon England*, Cambridge, 1956.

secolului al IX-lea, feudalismul timpuriu se generalizează în Transilvania și pe o bună parte din teritoriile de la sud și sud-est de Carpați, iar în secolul al X-lea feudalismul timpuriu cuprinde tot teritoriul țării.

Este cazul să semnalăm aici deosebirea esențială dintre exploatarea primitivă caracteristică epocii de trecere și exploatarea feudală. Dacă exploatarea primitivă, prin sistemul perceperii dării, se exercită de către o minoritate asupra unor populații de *altă origine etnică*, o dată cu apariția relațiilor de tip feudal și a claselor antagoniste exploatarea primitivă bazată pe origine etnică este înlocuită prin exploatarea socială.

AU SUJET DU CARACTÈRE DE L'ORGANISATION SOCIAL-ÉCONOMIQUE ET POLITIQUE SUR LE TERRITOIRE DE NOTRE PAYS À L'ÉPOQUE DES MIGRATIONS

RÉSUMÉ

Dans le présent ouvrage sont réexaminées à la lumière de la doctrine marxiste-léniniste les dernières données scientifiques sur la gens, la tribu et l'apparition de l'État.

Tenant compte de tous ces éléments l'auteur aboutit à la conclusion qu'à partir même de la fin du IIIe siècle, la communauté villageoise territorialisée se trouve généralisée et qu'au IVe siècle l'exploitation primitive apparaît, au point que les migrateurs exigent, des populations soumises, un tribut de produits. Par voie de conséquence les formations politiques (= unions politiques des communautés villageoises ayant un certain territoire en possession commune), outre leur fonction défensive, présentent un début de fonction de contrainte sur leurs sujets, fait qui est suivi tout naturellement d'une série de mécontentements manifestés par les différentes révoltes mentionnées dans les sources écrites (par exemple la révolte, en 334, des Sarmates *Limigantes* contre les Sarmates *Argaragantes*, la révolte, des Slaves contre les Avares, etc.).

C'est pour cette raison que les IVe—VIIe siècles, sur le territoire de la Roumanie, ne doivent pas être considérés comme un retour de l'esclavage (dans les territoires ayant été sous la domination roumaine) à l'époque de la désagrégation de la commune primitive, mais comme une période de transition vers le féodalisme et cela non seulement du point de vue chronologique mais aussi quant au contenu social-politique. Chez nous le féodalisme, à la différence de l'ouest de l'Europe n'a pu suivre la voie classique de son développement, car l'apparition sans cesse de nouvelles populations migratoires, ne pouvait permettre à l'aristocratie tribale de se consolider comme classe ni au chef suprême de s'instituer et tant que roi, mais favorisait en échange la conservation des communautés pour une période beaucoup plus longue qu'en Occident.

A la fin du VIIe siècle on constata une certaine inégalité sociale dans les différentes régions du pays, inégalité qui s'accusera aux siècles suivants. En effet aux VIIIe—IXe siècles la Moldavie centrale et celle du nord conserve encore des formes d'organisation caractéristiques pour

l'époque de transition, tandis qu'en Dobroudja et dans certaines zones de l'Olténie, de la Munténie et de la Transylvanie le degré de développement des forces de production nous laisse supposer l'existence d'un début de féodalisme. Au IXe siècle le féodalisme hâtif se généralise en Transylvanie et sur une bonne partie des territoires du sud et du sud-est des Carpates, pour se généraliser au Xe siècle dans tout le territoire de notre pays.

Il faut signaler qu'entre l'exploitation primitive, caractéristique à l'époque de transition, et l'exploitation féodale, il y a une différence essentielle. Si l'exploitation primitive est exercée — moyennant le système de la perception des impôts — par une minorité, sur des populations ayant une autre origine ethnique, dès l'apparition des relations de type féodal et des classes antagonistes, l'exploitation primitive est remplacée par l'exploitation sociale.

UNELE PROBLEME ÎN LEGĂTURĂ CU NECROPOLA PREFEUDALĂ DE LA IZVORUL (r. Giurgiu)

DE

BUCUR MITREA

Una din direcţiile principale în care şi-a îndreptat efortul cercetarea arheologică românească în ultimii douăzeci de ani este aceea a cercetării evului mediu românesc şi, strîns legat de această cercetare şi ca obiectiv final al ei, lămurirea pe deplin a problemei formării poporului român.

Într-adevăr, această lungă şi importantă etapă din istoria noastră a constituit multă vreme o epocă întunecată, un *dark age.*

Fără a subestima contribuţiile pe care le aduc la lămurirea problemei majore ce ne preocupă discipline ca filologia, etnografia, antropologia şi multe altele, centrul de greutate rămîne şi pe mai departe în domeniul cercetărilor arheologice, care sînt chemate, prin însăşi natura lor, să aducă noi lumini, pe care noi le dorim hotărîtoare şi care să clarifice în mod ştiinţific etapele de formare ale poporului român.

Evident că în abordarea acestei probleme, pe cît de vaste pe atît de gingaşe, întîmpinăm încă numeroase, chiar foarte numeroase greutăţi. Parte din greutăţi sînt generate de însuşi obiectivul propus şi care constă în a urmări şi preciza etapă cu etapă aspectul culturii materiale şi spirituale în toată complexitatea lui, al populaţiei locale în primul rînd, apoi al altor populaţii care s-au aşezat, au rămas, au convieţuit, s-au influenţat, şi rămîne de precizat în ce măsură, ca să dea apoi o nouă sinteză. Alături de elementele constitutive ale autohtonilor pe acelaşi teritoriu, au trăit vremelnic şi s-au perindat o serie de alte populaţii, a căror cultură materială şi spirituală trebuie de asemenea identificată, individualizată. Pentru a atinge aceste obiective şi a le rezolva în mod ştiinţific sînt necesare săpături intense şi exhaustive, care să atace obiective din toate etapele cronologice, atît aşezări, cît şi necropole. Apoi rezultatele obţinute din aceste săpături trebuie publicate în mod adecvat în lucrări speciale, ele constituind premisele, punctele de sprijin ale sintezei pe care o pregătesc. În lumina concluziilor obţinute prin cercetarea monografică exhaustivă a aşezărilor şi necropolelor, poate fi reconsiderat şi materialul arheologic obţinut prin cercetările anterioare.

S C I V, tomul 18, nr. 3, Bucureşti, 1967, p. 443–461.

Cercetarea arheologică, românească prin efortul colectiv pe care-l face a și obținut unele rezultate în ceea ce privește lărgirea și precizarea cunoștințelor noastre, în special pentru jumătatea a doua a epocii ce ne preocupă : secolele VI—XII [1]. Limitîndu-ne în mod deliberat considerațiile noastre numai la regiunile de la sud de Carpați, facem observația că cercetările din ultimii ani au dus la precizarea, desigur încă cu unele lipsuri și aproximații, a aspectului culturii materiale din Muntenia în secolele VI—VII, cunoscută sub denumirea de Ipotești-Cîndești [2]. Pentru partea finală a etapei, secolele X—XII, săpăturile de la Dinogetia, pentru Dobrogea, și apoi cele de la Dridu și Bucov, pentru Muntenia, au însemnat un important pas înainte în studiul problemei, cu toate divergențele de opinii în curs de confruntare și, desigur, nu pe teme de importanță minoră pentru fondul problemei.

Lipsa deocamdată a unei opinii care, dacă nu poate polariza unanimitatea cercetătorilor — ceea ce în stadiul actual al cercetărilor este greu —, cel puțin să grupeze majoritatea lor, se datorește, pe de o parte, stadiului de studiu în care a ajuns această problemă la noi, iar pe de altă parte numărului încă redus al unor publicații de caracter monografic care să prezinte și să discute multilateral materialul descoperit. Dar în cunoștințele noastre, și avem în vedere în primul rînd teritoriul Munteniei, în această problemă mai este și o altă lacună : nu dispunem în documentarea noastră de toate verigile cronologice ale culturii materiale, mai ales pentru etapa intermediară secolelor VII—IX. Datele pe care le avem sînt încă insuficiente pentru a rezolva problema.

Această lacună a fost observată și pusă în relief într-un studiu recent al lui I. Nestor :,, ... Se pot observa în Muntenia elemente mai tîrzii, evoluate din tipul Cîndești, fără ca ele să fie legate din punct de vedere cronologic complexelor culturii Dridu'' [3].

Pe de altă parte, cercetătoarea Maria Comșa a observat și ea în diferite studii că datarea complexului cultural ce ne preocupă (,,Dridu'' în concepția lui I. Nestor și ,,dunăreano-balcanică'' în concepția Mariei Comșa) trebuie prelungită și în cursul secolului al IX-lea. Argumentul obiectiv care trebuie reținut este cel tipologic-stilistic, scos din prezența

---

[1] O privire critică de ansamblu asupra întregii problematici și a principalelor rezultate obținute în acest domeniu de cercetare, cu luare de poziție și cu numeroase sugestii pentru cercetările ulterioare prezintă I. Nestor, *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain*, în *Revue roumaine d'histoire*, III, 1964, 3, p. 383—423. Pentru etapa care ne preocupă pe noi în special, vezi *ibidem*, p. 401 și urm. O poziție deosebită este prezentată de Maria Chișvasi-Comșa, *Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din secolele VI—XII*, în *SCIV*, VIII, 1957, p. 112 și urm., iar mai nou Maria Comșa, *Cu privire la evoluția culturii balcano-dunărene în sec. IX—XI (Studiu preliminar)*, în *SCIV*, XIV, 1963, p. 107—120. Cf. idem, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 413—436, unde se găsește și bibliografia anterioară. Asupra aceleiași probleme, vezi și interesantele observații ale lui Petre Diaconu, *Réalité archéologiques et considérations historiques*, în *Revue roumaine d'histoire*, V, 1966, p. 485—493, cu întreaga literatură a problemei.

[2] I. Nestor, *op. cit.*, p. 402 și urm. Cf. și V. Teodorescu, *Despre cultura Ipotești-Cîndești în lumina cercetărilor arheologice din nord-estul Munteniei*, în *SCIV*, 15, 1964 p. 485—503. Mai nou, asupra aceleiași probleme, cu prezentarea rezultatelor din săpături proprii, vezi Margareta Constantiniu, *Elemente romano-bizantine în cultura materială a populației autohtone din partea centrală a Munteniei în secolele VI—VII e. n.*, în *SCIV*, 17, 1966, p. 665—678. Tot aici se găsește citată și bibliografia problemei.

[3] I. Nestor, *op. cit.*, p. 412.

sau absența în anumite necropole sau așezări a unor tipuri ceramice. Este un fapt de ordin obiectiv care merită să fie reținut.

Mai mult, în cercetările arheologice recente efectuate în Muntenia, Ion Nestor a sesizat un aspect cultural, care atît stilistic-tipologic, cît și stratigrafic, precedă cultura Dridu și deci trebuie datat într-o etapă anterioară, poate în secolul al IX-lea [4].

Din cele expuse mai sus, reiese, pe de o parte, că în cunoștințele noastre referitoare la teritoriul Munteniei avem o mare lacună privind secolul al VIII-lea și parte din secolul al IX-lea, iar pe de altă parte că descoperirile arheologice, este adevărat încă destul de timide și rare, încep să apară schițînd și acest aspect cultural ce ne lipsește încă.

În cele ce urmează vom încerca să prezentăm în chip sintetic, dar cu toate elementele strict necesare, rezultatele săpăturilor din necropola de la Izvorul, care, după datele de care dispunem pînă azi, se integrează tocmai în această etapă cronologică, puțin sau de loc cunoscută. Tocmai datorită faptului că obiectivul arheologic despre care este vorba se află încă în curs de săpare, nu vom ataca toate sau majoritatea problemelor — și ele sînt multe și variate —, ci vom alege doar unele aspecte ce ni se par mai urgente și pot fi puse de pe acum cu șanse de rezolvare. De aceea o bună parte din problemele pe care le ridică necropola de la Izvorul nu vor fi tratate acum, ele urmînd însă să ne preocupe în continuare.

*

Noua necropolă de la Izvorul a fost descoperită în toamna anului 1962 de către locuitorii din localitate, în timp ce scoteau pămînt pentru confecționatul cărămizilor. Cîteva materiale arheologice recuperate, în special o urnă cu oase arse, precum și alte cîteva oale de lut aflate în morminte de înhumație au fost îndrumate de către descoperitori la Muzeul de istorie din Giurgiu. Pe baza acestor informații și în colaborare cu Muzeul de istorie din Giurgiu, încă din 1963 au început lucrările de dezvelire a noii necropole. Săpăturile au continuat apoi și în anii următori [5]. Necropola prefeudală, ce ne reține atenția, se află situată în partea de vest a comunei, la punctul ce se numește „La Drăghiceanu". Acest loc este și azi în cea mai mare parte izlaz comunal, iar restul a fost afectat recent agriculturii. Cimitirul este situat pe o terasă, care se ridică în pantă domoală de la gîrla aflătoare la circa 200 m spre sud.

Socotim util să amintim faptul că necropola se află pe aceeași terasă cu cimitirul din secolul al IV-lea, săpat de colectivul nostru, în campaniile anterioare, dar cele două obiective arheologice sînt separate printr-un teren neutru de circa 100—150 m, pe care nu se găsește nici un mormînt.

Mormintele sesizate și dezvelite de către localnici, cinci la număr, au constituit primele documente ale necropolei. Ele au fost ulterior fixate pe plan. Pornind de la ele, în cursul anului 1963, am executat o săpătură

---

[4] *Ibidem*, p. 412.

[5] La lucrările de pe teren au luat parte, în diferite campanii și perioade, C. Preda, M. Chițescu, de la Institutul de arheologie, Gh. Rădulescu și M. Ionescu de la Muzeul de istorie din Giurgiu. Tot Muzeul de istorie din Giurgiu a pus la dispoziție și fondurile necesare pentru săpături.

ce avea un dublu obiectiv: de salvare şi de informare. Săpăturile din campania amintită au avut ca rezultat dezvelirea a 42 de morminte (în care au fost incluse şi cele descoperite de localnici). În anul următor, 1964, lucrările au continuat şi au mai fost aflate 44 de morminte.

Reluarea săpăturilor în anii ce au urmat au dus la descoperirea şi dezvelirea în 1965 a unui număr de 23 de morminte, iar în 1966 a altor 33 de morminte.

Din punctul de vedere al planului de săpături, dacă primele sondaje din 1963 au avut, aşa cum am amintit, un caracter de informare şi documentare, cele din anii următori au avut obiective mai precise: acelea de a delimita în teren necropola. Rezultatul obţinut în urma planului de săpături astfel conceput a fost sesizarea şi fixarea, cu unele mici retuşări şi sub rezerva unor controale ulterioare, a limitelor de sud, est şi nord. Pentru a avea o imagine clară cu privire la suprafaţa ce o ocupa cimitirul, mai rămînea să aflăm întinderea lui spre vest, pentru care am trasat secţiunea (S. 3/1963), plasată pe teren, aproximativ pe mijlocul necropolei şi de vreo 40 m lungime.

În urma descoperirilor obţinute ne putem face o idee destul de clară cu privire la suprafaţa şi întinderea necropolei. În parte, concomitent cu urmărirea şi atingerea obiectivelor amintite, s-a urmărit săparea exhaustivă a cimitirului.

În cele ce urmează vom prezenta rezultatele generale obţinute în urma cercetărilor de pînă la sfîrşitul campaniei de săpături din 1966 şi unele concluzii ce se conturează în urma materialului obţinut de pe urma lor. Aşa cum am mai amintit mai sus, ne dăm perfect de bine seama că această necropolă ridică numeroase şi interesante probleme, dar parte din ele se vor lămuri sau vor putea fi puse cu folos şi sorţi de rezolvare abia după ce obiectivul va fi săpat şi studiat în întregime, iar parte din problemele de ordin special, cum ar fi cele în legătură cu riturile şi ritualurile ce se abat de la regula generală, cer o cercetare specială, care urmează să o facem cu altă ocazie.

Pentru moment ne-am fixat ca obiectiv să aducem la cunoştinţă cercetătorilor rezultatele obţinute pînă acum, modul în care ele se încadrează în culturile materiale ale regiunii şi să delimităm, pe cît posibil în timp, cultura descoperită. Pe de altă parte, ne propunem, pe baza amănuntelor de rit şi ritual, să încercăm să precizăm raportul în care se află cu alte culturi ale populaţiilor vecine, în efortul ce-l facem spre a-i defini individualitatea.

Înainte de a trece la prezentarea rezultatelor obţinute, socotim util să menţionăm dimensiunile necropolei, aşa cum ele se schiţează pe baza informaţiilor oferite de săpături pînă la finele anului 1966. Aşa cum reiese şi din plan, necropola ar fi avut pe direcţia nord-sud o lungime de circa 50 m, iar pe direcţia est-vest circa 80 m. Mai adăugăm că, după datele de care dispunem, este vorba de o necropolă plană, neobservîndu-se pe teren nici un indiciu pentru a o socoti altfel.

Cercetările întreprinse pînă la finele anului 1966 ne oferă pentru studiu un total de 142 de morminte. Din punctul de vedere al ritului, un număr de 134 sînt de înhumaţie, iar 8 sînt de incineraţie. La numărul total al mormintelor de incineraţie trebuie adăugat un altul de acelaşi rit, distrus de M. 119, care este de înhumaţie. Resturi din mormîntul de

incineraţie au fost aflate în groapa M. 119, antrenate pînă la baza lui. Faptul acesta, de o deosebită importanţă pentru raportul cronologic între cele două rituri, ne mulţumim deocamdată să-l semnalăm. Asupra lui vom reveni cînd vom avea şi alte observaţii similare. Pe baza datelor de care dispunem, mormintele de înhumaţie constituie 94,37% din total, iar cele de incineraţie abia 5,63%. Datele de mai sus, prezentate sec, ne dovedesc caracterul aproape omogen al înhumaţiei, ca rit predominant în necropola de la Izvorul.

Mormintele de înhumaţie. Să aruncăm o scurtă privire asupra principalelor observaţii arheologice făcute cu ocazia dezvelirii mormintelor de înhumaţie. Vom începe cu forma gropii, care în general este dreptunghiulară în plan, cu colţurile uşor rotunjite şi de regulă mai largă la cap şi mai strîmtă la picioare. În secţiune, groapa are pereţii laterali uşor oblici înspre afară şi este mai largă în partea superioară şi uşor strîmtă la bază. La această formă a gropii, care este dominantă, se adaugă două excepţii, cînd avem de înregistrat două morminte cu nişă. Este vorba de M. 35 şi M. 80. În primul caz avem de înregistrat o nişă în peretele de nord al gropii, iar în celălalt, în partea de sud a gropii. Asupra semnificaţiei acestui important ritual de înhumare, care nu ni se pare de loc întîmplător, şi nici neglijabil, vom reveni cu altă ocazie. Deocamdată consemnăm faptul.

În general, scheletele în mormintele de înhumaţie se află îngropate culcate pe spate, cu mîinile şi picioarele întinse de-a lungul corpului, cu craniul avînd faţa în sus sau mai aplecat într-o parte, dar de regulă cu privirile spre E—SE (fig. 1). La poziţia generală şi dominantă a mîinilor amintită mai sus sesizăm şi unele excepţii, cum este cea întîlnită la M. 63, la care mîna stîngă este întinsă de-a lungul corpului, iar cea dreaptă este îndoită în unghi drept peste abdomen. O altă variantă a fost întîlnită la M. 77, la care mîna dreaptă este întinsă de-a lungul corpului, iar cea stîngă este îndoită din cot, în unghi drept peste piept. Mai sînt şi alte variante în ce priveşte poziţia de amănunt a scheletului, dar asupra cărora nu insistăm acum, ele fiind sporadice.

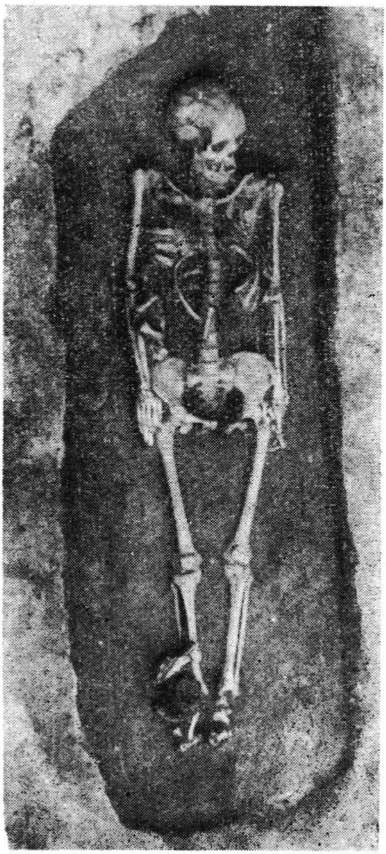

Fig. 1. — Mormîntul 125 *in situ.*

Orientarea. Marea majoritate a mormintelor de înhumaţie din acest cimitir au orientarea vest-est; capul la vest, picioarele la est. Aceasta în regulă generală. La această orientare, care rămîne caracteristică sînt

de luat în seamă unele abateri, de regulă V—NV, S—SE, pe care noi am fi înclinați să le punem pe seama anotimpului în care a fost înhumat respectivul individ. De la această situație generală avem de înregistrat și unele excepții, pe care socotim că este cazul să le menționăm. Este vorba de M. 62, în care cadavrul este înhumat cu *capul spre est* și picioarele spre vest, și M. 141 aflat în aceeași situație. O altă categorie de excepții o formează un grup orientat cu capul spre nord și picioarele spre sud, cum sînt M. 67, 69, 73, 77, 81. De remarcat faptul că toate aceste morminte apar grupate în sectorul de vest al necropolei, nesăpat încă.

Deocamdată menționăm situația întîlnită pe teren, iar explicația și interpretarea acestei orientări rămîne să fie făcută mai tîrziu, după ce porțiunea de cimitir amintită va fi dezvelită.

Adîncimea. Cadavrele erau înhumate la o adîncime pe care o putem evalua, în medie, la circa 2 m, cu ușoare variații în plus sau în minus. În general, scheletele de maturi au fost aflate la adîncimi mai mari, care ating uneori —2,70 m, ca la M. 52, sau la —2,56 m, ca la M. 56. Scheletele de copii au fost aflate la adîncimi mai mici, la —1,10 m (M. 43), —1,25 m (M. 44), dar au fost aflate și la adîncimi mai mari, —2,07 m (M. 46) sau la —2 m (M. 45).

În mod obișnuit cadavrele erau așezate pe fundul gropii, fără alte amenajamente deosebite. Totuși, uneori s-a putut observa că scheletul era așezat pe un pat de pămînt săpat, gros de circa 0,10 m. Este vrednic de remarcat faptul că în unele morminte, e adevărat puține la număr, începe să apară prezența unei scînduri așezate deasupra cadavrului (M. 61) sau chiar a unei cutii de sarcofag cu trei laturi neîncheiate (M. 54, 57 și 63). În toate aceste cazuri este vorba de o scîndură din lemn de stejar, așa cum reiese din fibrele păstrate relativ bine în pămînt.

INVENTARUL MORMINTELOR DE ÎNHUMAȚIE

Din totalul de 134 de morminte, un număr de 105 au un inventar mai mult sau mai puțin numeros și bogat, pe cînd restul de 29 nu au nici un fel de inventar. Aceasta înseamnă că 78,35% din morminte au avut inventar, iar 11,65% nu. Topografic, în planul necropolei, cele din urmă nu se grupează într-un sector aparte, ci se integrează și alternează cu primele.

În ceea ce privește inventarul propriu-zis al mormintelor, putem distinge o anumită categorie de obiecte care se repetă în mod obișnuit la cele mai multe morminte, constituind un fel de factor comun, iar altele nu mai puțin importante, care apar în mod izolat, singular. Și unele și altele își au importanța lor și vom încerca să o punem în valoare la timpul potrivit.

Deocamdată să amintim obiectele de inventar care se repetă în mod obișnuit în morminte. Amintim în primul rînd *oala de lut*, care apare în cîte *un singur exemplar*, de regulă așezată la picioare. Urmează *cuțitul de fier* în teacă de lemn, *tubul de os* pentru ace, *fusaiola de lut* și obiectele de podoabă : cercei, ace, mărgele, inele, verigi, brățări, catarame.

Acestora li se mai adaugă în mod destul de frecvent ofrande de păsări de curte, ovicaprine, bovidee, porci și ouă.

Din categoriile de obiecte și materiale de tot felul care apar în mod sporadic amintim un amnar, o bucățică de cremene și o monedă romană imperială de bronz de la Constantin cel Mare, descoperită în M. 108, înfășurată într-o bucățică de pînză, toate așezate în mîna stîngă a scheletului. Acestora li se mai adaugă două seceri de fier, puternic oxidate și ajunse pînă la noi în stare fragmentară, descoperite în M. 108 și M. 129. Mai amintim prezența în cadrul lui M. 52 a unui schelet întreg de cîine, precum și a unui metatars de cal, sesizat de către antropologi în M. 62.

Vom examina pe scurt fiecare categorie de obiecte.

Ceramica. În aproximativ jumătate din mormintele dezvelite apare ca ofrandă cîte o *singură oală de lut.* De regulă, ea este așezată în dreptul labei piciorului stîng sau drept, frecvent în poziție verticală. O singură dată a fost aflată o oală așezată pe craniu, cu gura în jos. Este vorba de M. 94. În mod izolat, oala s-a mai găsit și în regiunea brațelor.

Materialul ceramic, ca de altfel și restul de inventar descoperit în necropola de la Izvorul, are nevoie de o examinare mai aprofundată, obiectiv ce rămîne să fie atins prin studii ulterioare. Vom da totuși, în cele ce urmează, o clasificare generală a lui, urmînd ca amănuntele, și ele desigur foarte importante, să fie prezentate cu altă ocazie.

Ceramica descoperită în mormintele de înhumație se împarte în două categorii distincte: specia cunoscută sub denumirea de ceramică roșie și specia cunoscută de ceramică cenușie. Prima categorie, este lucrată în majoritatea cazurilor la roată, dintr-o pastă ce cuprinde ca degresant destul de mult nisip, fiind arsă la roșu-închis pînă la negru.

Din punctul de vedere al formei, vasele descoperite în necropola de la Izvorul sînt în general piriforme, cu un profil de regulă zvelt, baza plană și deschiderea buzei mai mare decît cea a bazei. Buza este răsfrîntă oblic în afară, iar uneori este rotunjită (fig. 2/1—3). Pe lîngă această formă dominantă mai avem de înregistrat și o altă formă sferoidală, în care diametrul maxim este așezat la mijlocul vasului.

În ceea ce privește ornamentarea, pereții acestei categorii ceramice sînt întotdeauna împodobiți prin incizie. Avem de înregistrat o bogată gamă de motive ornamentale, din care amintim doar o parte: incizia-canelură în spirală, incizii dese orizontale, motivul în val executat cu pieptenele ascuțit sau o combinație dintre aceste două motive (incizii orizontale și cele în val, ultimul executat peste primul motiv). Așa cum am amintit, în mod obișnuit această categorie ceramică nu are pe fund așa-zisa marcă de olar, totuși în mod excepțional se găsește pe un vas descoperit în M. 24, în formă de cruce, și urme dintr-o marcă pe un alt vas.

Această grupă ceramică, cu variantele amintite în ce privește forma și decorul, domină aproape în exclusivitate în necropola ce ne reține atenția.

Ceramica din grupa a doua, cea cenușie, a fost descoperită pînă acum în două morminte: în M.3, mormînt de incinerație, și în M.80, mormînt de înhumație cu nișă. În primul caz (M. 3), vom reveni cînd vom vorbi despre acest rit (fig. 2/4).

Vasul descoperit în M. 80, care face parte din ceramica gri, este confecționat dintr-o pastă fină, bine frămîntată și aleasă, arsă la negru-cenușiu, are formă globulară aplatisată, cu baza orizontală și netedă și buza răsfrîntă oblic în afară și rotunjită. Pereții exteriori ai vasului

sînt ornamentaţi pe jumătatea exterioară a lui prin lustruire mecanică verticală.

Un alt element de inventar care apare foarte des în morminte este cuţitul de fier. A fost găsit în morminte de bărbaţi, femei şi copii. De

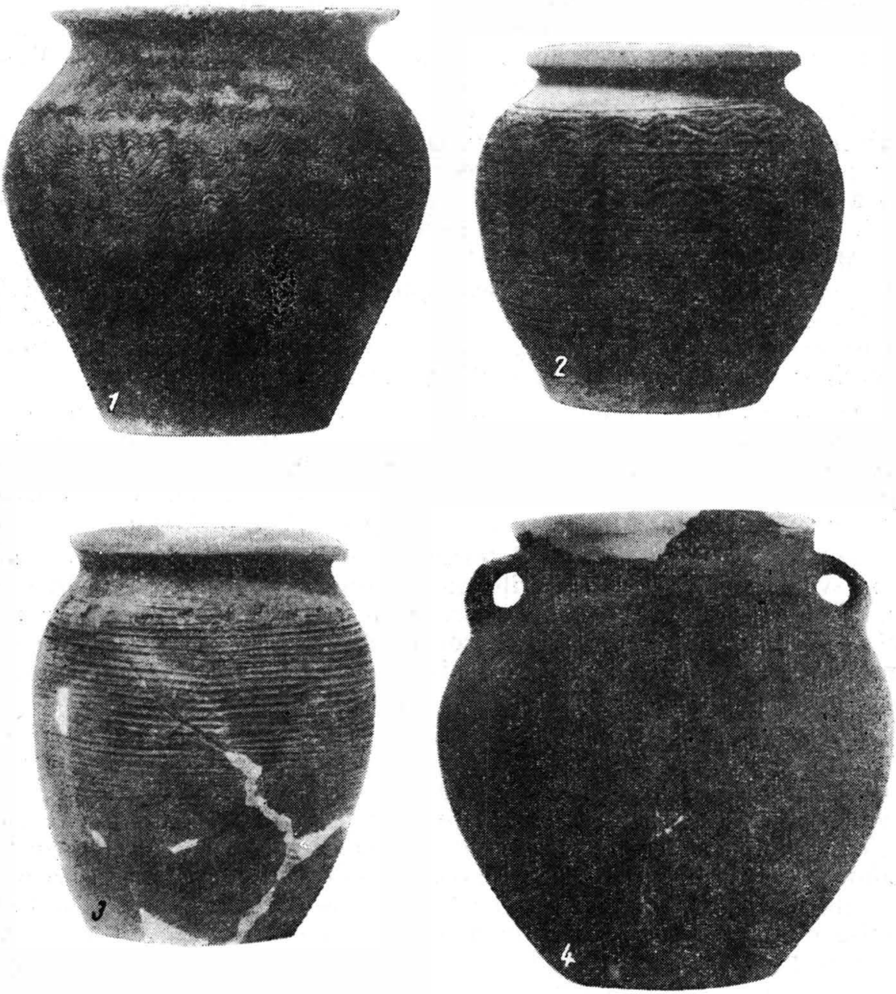

Fig. 2. — Vase de lut descoperite în morminte: *1*, în M. 135; *2*, în M. 125; *3*, în M. 130; *4*, în M. 3.

regulă, cuţitul a fost aflat în dreptul palmei mîinii drepte, aşezat orizontal şi paralel cu scheletul. A fost întîlnit însă şi în alte poziţii, în dreptul mîinii stîngi sau al omoplatului.

Tubul de os pentru ace a fost descoperit în numeroase morminte, aşezat deasupra coloanei vertebrale şi paralel cu ea, fie în regiunea abdomenului, fie în regiunea toracelui. De regulă, tuburile de os sînt frumos

ornamentate cu crestături circulare, alteori oblice etc. În unele tuburi au fost găsite şi ace de fier învelite în pînză.

Fusaiola are, în general, forma bitronconică, cu capetele uşor aplatisate şi pereţii uneori ornamentaţi. Se găseşte numai în morminte de femei, după cum reiese din precizările primite de la antropologi [6].

O semnificaţie cu totul deosebită o au două seceri de fier descoperite în două morminte separate: M. 108 şi M. 129. Amîndouă exemplarele au fost puternic oxidate.

Amnarul a apărut într-un singur mormînt, M. 108, puternic oxidat, încît nu s-a putut face nici o observaţie cu privire la forma lui. Lîngă el, într-o pungă de pînză, s-au găsit bucăţi de cremene şi o monedă romană de bronz din secolul al IV-lea.

În legătură cu ritualul semnalăm că la baza gropii unor morminte, ca M. 54, 63, 83, au fost găsite bucăţi de cărbune.

O altă categorie o constituie obiectele de podoabă şi corporale, ca aplice, cercei, mărgele, brăţări, inele, verigi, catarame. Menţionăm o aplică de bronz descoperită în M. 7, găsită în regiunea abdominală şi care a fost întrebuinţată ca aplică pe curea. Cataramele de fier care au apărut în unele morminte au fost puternic oxidate şi distruse, încît nu s-a putut înregistra forma lor.

Mărgelele, din pastă sticloasă, de formă, dimensiuni şi culori variate, unele ornamentate în formă de ochi reliefaţi, s-au găsit în morminte feminine, sub formă de şiraguri în jurul gîtului. Uneori, din aceste şiraguri făceau parte şi cîte un exemplar sau două de mărgele din tablă de bronz.

În două morminte, M. 52 şi M. 90, au fost găsite inele cu şatonul în formă de scut. Unul este împodobit *au repoussé*, cu motiv în formă de ciorchine dispus în cruce.

Două brăţări au fost întîlnite într-un singur mormînt, M. 49; ele sînt de bronz, ovale în secţiune şi cu capetele uşor îngroşate.

Ultima categorie de obiecte de podoabă, dar şi cea mai interesantă din punctul de vedere al datării o constituie cerceii. Sînt confecţionaţi, de regulă, din bronz, dar se găsesc şi exemplare de argint şi unul chiar de aur. Fără a intra în detalii tipologice, remarcăm faptul că tipul dominant care se întîlneşte în necropola de la Izvorul este cercelul de formă ovală, împodobit cu trei bobiţe sferice, dispuse în formă de strugure, şi o a patra care apare pe latura superioară a tijei cercelului, în dreptul ciorchinelui. Este vorba de un tip de cercel de origine probabil bizantină.

Mormintele din necropola ce ne preocupă mai conţin şi unele ofrande de animale depuse alături de schelet. După datele de care dispunem pînă în prezent, aceste ofrande în animale sau părţi din animale sînt formate din păsări de curte, ouă (coji), ovicaprine (părţi), precum şi din oase de bovidee sau porc, probabil depuse sub formă de bucăţi mari de carne din aceste animale.

Mormintele de incineraţie. Cel de-al doilea rit practicat şi întîlnit în cimitirul de la Izvorul este cel de *incineraţie*. În total, inclusiv cam-

---

[6] Datorăm aceste informaţii prof. dr. Olga Necrasov, de la Universitatea din Iaşi, care, ajutată de un colectiv format din Dan Botezatu, Cezarina Teodorescu şi Doru Cotuna, a examinat şi ne-a comunicat în scris rezultatele obţinute. Ne facem o plăcută datorie exprimîndu-le viile noastre mulţumiri.

pania din 1966, au fost descoperite 8 morminte *in situ*, plus unul distrus de mormîntul de înhumaţie 119, de care am mai amintit.

Mormintele se încadrează în trei grupe distincte. Din prima grupă face parte M. 3, incineraţie în urnă; vasul este din specia cenuşie şi nu conţine în afara oaselor calcinate nici un element de inventar.

Cea de-a doua grupă o formează mormintele în groapă de 0,45 × 0,90 m, adînci de 0,45 m, în care oasele omeneşti sînt depuse cu resturi de cărbune de stejar, bobiţe de chirpici ars, pietricele şi fragmente ceramice din speţa cenuşie, probabil de la mai multe vase. Printre ele s-a aflat şi un os de pasăre ars. Acest tip este documentat printr-un singur mormînt (M. 58).

În sfîrşit, ultima grupă de morminte de incineraţie o formează cele în groapă simplă. Este vorba de M. 70, 72, 74, 75, 78 şi 84, aflate la o adîncime cuprinsă între 0,40 m şi 0,53 m. Ele constau, de regulă, dintr-un pumn sau doi de oase omeneşti, puternic calcinate şi sfărîmate, aşezate pe fundul unei gropi de formă ovală.

Inventarul acestor morminte este foarte sărac. Rareori au fost întîlnite şi unele obiecte. Aşa, în M. 84 a fost aflată o lamă de cuţit puternic oxidată, iar în M. 72 o cataramă de fier fără spin şi două verigi din acelaşi metal, totul puternic oxidat. S-au mai aflat uneori fragmente ceramice de culoare roşie cu incizii orizontale (M. 70), alteori oase de pasăre calcinate (M. 75).

Avem de observat că, din punct de vedere topografic, ultimele şase morminte în groapă simplă, se grupează toate în sectorul de vest al necropolei; cel din urmă, M. 3, se afla la extremitatea de SE, dacă nu chiar lîngă necropolă. Alta este situaţia cu M. 58 şi cu cel distrus de înhumatul de la M. 119. Primul se află pe latura de est a cimitirului, dar în cadrul lui, iar ultimul în interiorul lui.

În legătură cu prezenţa celor două rituri pe teritoriul aceleiaşi necropole se pun numeroase probleme, din care vom aminti doar cîteva. Este vorba de două rituri contemporane sau avem de-a face cu rituri ce s-au succedat în timp şi în acest caz cam la ce interval. În primul caz, cel de contemporaneitate, căror populaţii aparţin unii şi căror populaţii rămîn să fie atribuiţi ceilalţi. Sau surprindem aici un proces în plină desfăşurare de trecere de la ritul de incineraţie, pe cale de dispariţie, la cel de înhumaţie, care a devenit net predominant. Şi în acest caz, ce semnificaţie mai adîncă are sau este de atribuit acestui proces. Iată doar unele din întrebările care se pun şi continuă să ne frămînte şi pe mai departe. Dat fiind stadiul încă incipient în care se află săpătura în această porţiune de cimitir, spre a nu impieta asupra cercetărilor viitoare, socotim că cel puţin pentru moment este bine să păstrăm rezerva cuvenită cerută de situaţie.

Dacă nu putem încă formula concluzii mai ferme, unele materiale ceramice aflate sub formă de fragmente ne îngăduie să emitem măcar o ipoteză de lucru. Este vorba de fragmentele ceramice din speţa roşie, împodobite cu incizii orizontale (M. 70), sau de cele din speţa cenuşie (M. 58), care par a indica, în mare, o contemporaneitate cu mormintele de înhumaţie din cimitir. În acelaşi timp, ritul incineraţiei ne sugerează un sfîrşit al lui şi cel puţin aici se manifestă ca o reminiscenţă pe cale

de dispariție, de trecere la cel de înhumație. Sugestiile pe care le generează ipoteza astfel formulată și implicațiile mult prea profunde ne impun să ne oprim deocamdată aici.

Datarea necropolei. Una din problemele esențiale ce se pune în legătură cu cimitirul de la Izvorul este aceea a cronologiei, a fixării lui în timp.

Pentru atingerea acestui scop am ales, deocamdată, din obiectele de inventar descoperite în morminte, o anumită categorie, ale cărei tipologie și cronologie au fost studiate și precizate prin cercetări anterioare. Am reținut astfel secerile, brățările, cerceii și aplica de bronz. Pe baza lor vom urmări să obținem deocamdată o cronologie relativă a necropolei. Am lăsat intenționat la o parte ceramica, deoarece ea va forma subiectul unei tratări aparte.

Seceri de fier au fost descoperite pînă acum în două morminte: în M. 108 (fig. 3) și în M. 129. Ambele exemplare sînt cu mînerul lung și îndoit în unghi obtuz. Ele se încadrează în tipul B_1 al Margaretei Beranova, care le-a studiat tipologic și le-a propus și o cronologie. Tipul amintit este datat în secolele VII—VIII e.n.[7]. Acest tip de secere este cunoscut în mormintele avarice din Transilvania de la Gîmbaș (M. V)[8] sau în cele de la Teiuș[9] (M. LIII), ca să nu amintim decît de două exemple mai apropiate. Tipul acesta continuă și în secolul al VIII-lea.

Fig. 3. — Seceră de fier descoperită în M. 108 (mărimea 1/2).

Alte obiecte de inventar descoperite în morminte pe care le folosim pentru datarea necropolei sînt brățările. Pînă acum s-au descoperit doar două brățări, ambele în același mormînt, M. 49, cîte una de fiecare mînă (fig. 4). Brățările sînt de sîrmă de bronz, cu capetele apropiate, în secțiune plan-convexe, mai aproape de oval. Una din brățări are la capete aceeași grosime ca și în restul corpului, pe cînd cea de-a doua are la cele două capete un manșon adăugat ulterior, se pare de argint, cu titlul scăzut și ornamentat cu incizii transversale. Corpul ambelor brățări este împodobit de jur împrejur prin cîte două șiruri de motive, executate pe cele două laturi cu ponsonul.

Un exemplar asemănător amintim că a fost descoperit în mormintele avarice din cimitirul de la Diás[10], împreună cu obiecte de podoabe de tip avaric, lucrate prin turnare. Mediul arheologic în care ele au fost aflate este acel al secolului al VIII-lea. Alte exemplare asemănătoare au mai fost descoperite în necropola de la Fének[11]. La exemplarele

---

[7] Magdalena Beranova, în *PA*, XLVIII, 1957, 1, p. 101, fig. 1.

[8] K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, p. 70 și fig. 14/16 de la p. 77. pentru descriere, vezi la p. 98, sub nr. 1.

[9] K. Horedt, *op. cit.*, p. 105.

[10] J. Hampel, *Alterthümer des früheren Mittelalters in Ungarn*, Brunschwig, 1905, t. III, pl. 443/10.

[11] J. Hampel, *op. cit.*, pl. 176/4 a, 4 b., Cf. *ibidem*, I, p. 406, fig. 1 130 — 1 136 (Regöli).

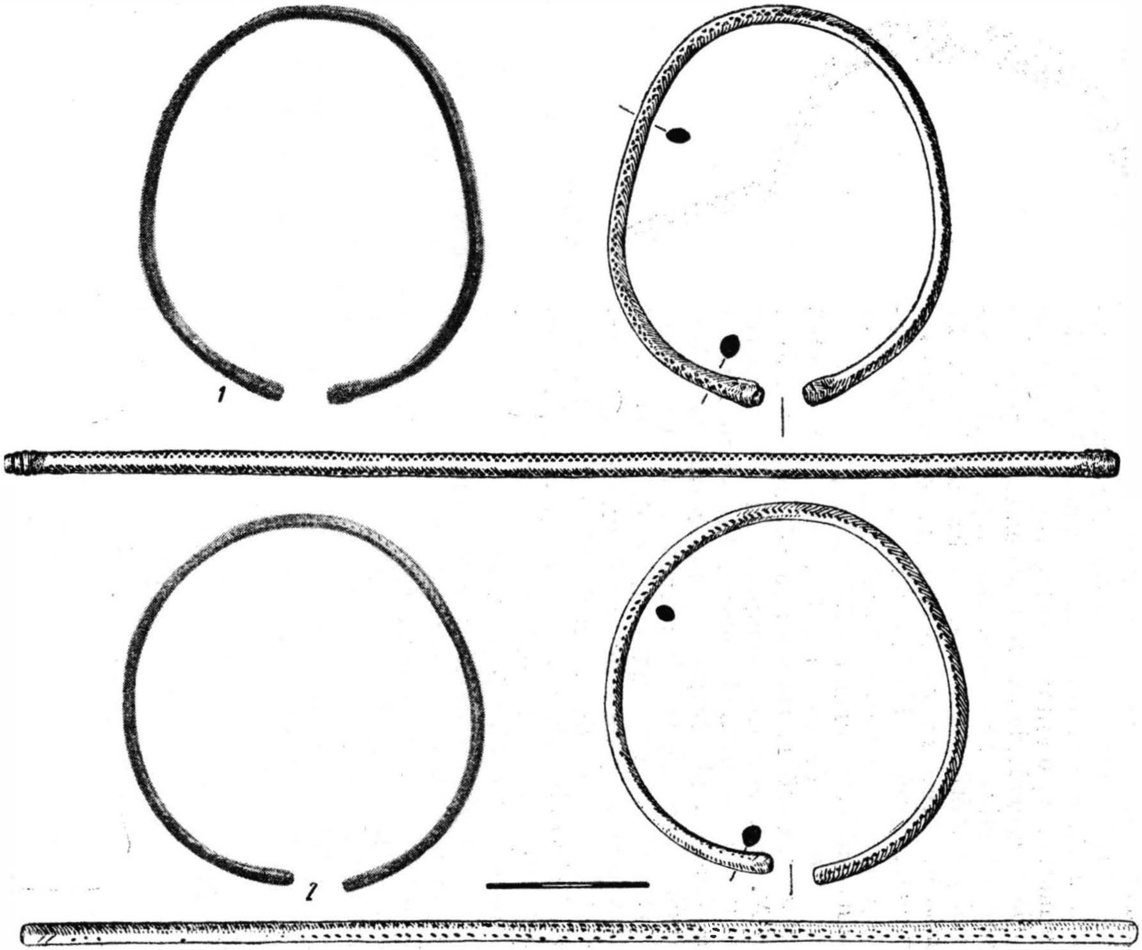

Fig. 4. — Brățări de bronz descoperite în M. 49.

amintite, publicate de J. Hampel încă cu mulți ani în urmă, mai pot fi adăugate și alte descoperiri mai recente, încadrate din punct de vedere arheologic mai precis de către arheologii maghiari.

În acest sens socotim util să amintim că Nándor Fettich a descoperit în necropola de la Pilismarót-Basaharc [12] numeroase exemplare de brățări de același tip cu cele de la Izvorul, dar unele foarte probabil reprezentînd variante, din diferite etape cronologice de evoluție ale acestui tip. Una din ele, cea descoperită în M. 178 de la Basaharc [13], este identică cu cele din Izvorul. Amintim că cercetătorul maghiar datează întreaga necropolă în secolele VII—VIII. Fiind vorba de același tip, credem că și exemplarele de la Izvorul trebuie datate în mare în secolul al VIII-lea.

Cerceii constituie un alt element de inventar care poate și trebuie să fie folosit pentru fixarea cronologică a necropolei. Amintim că această categorie de obiecte a fost descoperită în destul de numeroase morminte, considerate de antropologi ca feminine. Este vorba de un singur tip de cercel, cu o întreagă gamă de variante ce poate fi urmărită cu destulă ușurință. Cerceii au de regulă forma ovală și sînt din sîrmă de bronz, în secțiune rotundă, cu capetele mai mult sau mai puțin apropiate, iar capătul de sus al tijei inferioare și în partea corespunzătoare opusă este prevăzut cîte un manșon, uneori perlat, alteori cilindric. Drept ornament, la capătul inferior al tijei se află un număr de perle sferice : uneori una, alteori trei dispuse în ciorchine, iar mai apoi deasupra tijei se adaugă o a patra globulă sau chiar mai multe. Cum am mai amintit, de regulă sînt de bronz, dar nu lipsesc nici exemplare din argint sau chiar din argint aurit (fig. 5). Tipul menționat se întîlnește destul de frecvent în necropolele din epoca avarică. Cu titlul de exemplu notăm prezența lui în necropola de la Basaharc [14], în M. 121, 160 și 202.

Studiul tuturor variantelor de cercei ce apar în necropolele de la Izvorul ne va da posibilitatea în viitor să le urmărim evoluția și să ne gîndim să fixăm și atelierul sau centrul în care s-au confecționat și apoi s-au răspîndit. Cercetătorii care i-au studiat, printre care și Nándor Fettich și Ilona Kovrig, îi datează în secolele VII—VIII. Noi notăm că tipul ce ne preocupă continuă să fie confecționat și în primul sfert al secolului al IX-lea [15]. În ce ne privește, pe baza cercetărilor amintite și ținînd seama de poziția geografică a locului de descoperire, în apropierea Dunării, deci mai aproape de Imperiul bizantin de unde a venit modelul, credem că putem să propunem datarea acestui tip de cercel în secolul al VIII-lea.

Ultimul, dar nu cel mai puțin concludent element pentru stabilirea cronologiei necropolei, îl constituie o aplică de bronz descoperită în M. 7. Ea este de formă semicirculară (fig. 6), avînd la ambele colțuri

---

[12] Nándor Fettich, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc*, Budapesta 1965, p. 19, fig. 22/4 ; p. 33 și fig. 49/1 ; p. 34, fig. 51/6, 7 ; p. 38, fig. 57/1, 2 ; p. 58 fig. 96/3, toate variante ale tipului de Izvorul. Alte variante de brățări cu capetele apropiate și îngroșate la Ilona Kovrig, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*, Budapesta, 1963, pl. LXVIII/13, 14 și pl. LXIX/4, 5 și p. 168.

[13] *Ibidem*, p. 59, fig. 99/1 și p. 68, cu fig. 115/2, 3.

[14] Nándor Fettich, *op. cit.*, p. 43, fig. 67/2 ; p. 54, fig. 88/5 și p. 70, fig. 118/2, 3, 15. Alte paralele la J. Hampel, *op. cit.*, I, p. 355.

[15] Ilona Kovrig, *op. cit.*, p. 143.

şi la extremităţile curburii cîte o ieşitură în afară, de formă semicirculară, la mijlocul căreia se află cuiele nituite care o fixau pe curea. Latura exterioară a aplicei este ornamentată cu un motiv floral, format din trei petale. La baza lor, de o parte şi alta, alte două motive florale comple-

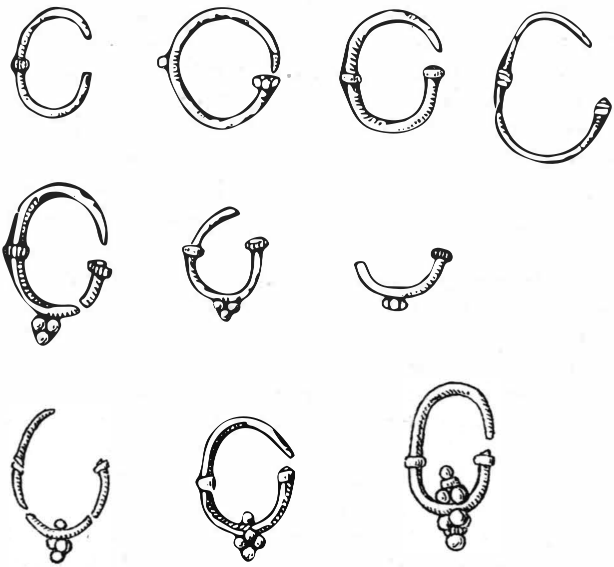

Fig. 5. — Cercei de bronz sau argint descoperiţi în morminte.

tează decorul. Aplica este lucrată prin turnare. Cu privire la importanţa deosebită a aplicei pentru datarea întregului cimitir ne-a atras atenţia Ion Nestor, care de la început a datat-o în secolul al VIII-lea. Joachim Werner, care a văzut şi el fotografia obiectului, a confirmat această părere.

Într-adevăr, aplici de acest fel apar în mod curent în necropolele din vremea avarică. Ne vom mărgini să amintim doar cîteva exemple din numeroasele cazuri ce pot fi citate. Astfel, aplici asemănătoare au fost descoperite în mormintele de la Mezö-Túr [16], în necropola de la Keszthely [17], în descoperirile de la Mezö-Túr [18] sau în necropola de la Pilismarót Basaharc [19], unde în M. 6 au fost aflate aplici asemănătoare. În toate aceste cazuri aplica apare în contextul unor obiecte de podoabă de tip avaric lucrate prin turnare şi care se datează în secolul al VIII-lea.

Pe baza tuturor consideraţiilor şi materialelor expuse mai sus, datăm şi noi aplica de la Izvorul în secolul al VIII-lea e.n.

În sprijinul datării în acelaşi secol mai pot fi aduse şi alte obiecte de inventar, cum ar fi, de exemplu, tuburile de os pentru ace, care sînt

[16] J. Hampel, *op. cit.*, t. III, pl. 81/3, 13, 14, 15, 16, 17.
[17] *Ibidem*, pl. 153/13.
[18] *Ibidem*, pl. 444/B, 3, 4.
[19] Nándor Fettich, *op. cit.*, p. 14, fig. 5/5, 7.

asemănătoare pînă la identitate cu cele descoperite în necropolele din vremea avarilor [20]. Socotim însă că obiectele prezentate şi paralele citate sînt îndeajuns pentru a ne putea formula părerea că necropola de la Izvorul poate fi datată în cursul secolului al VIII-lea.

O altă problemă ce se pune în legătură cu această necropolă este felul în care ea se integrează în marea arie a necropolelor contemporane de la Dunărea mijlocie, la care ne-am referit, şi cele de la Dunărea de jos, din aceeaşi vreme. Prin Dunărea de jos, avem în vedere, fără îndoială, pe protobulgari, pe care-i cunoaştem din datele oferite de necropola de la Novi Pazar [21]. Altfel spus, care sînt caracteristicile comune de rit, ritual şi inventar şi prin ce se deosebesc. Ca încheiere al acestui aspect al problemei, ne punem întrebarea dacă necropola ce o prezentăm constituie sau nu o grupă culturală aparte. În acest ultim caz, vor trebui precizate diferenţele specifice faţă de celelalte două grupe şi formulate concluziile ce se impun. Este evident că vom avea în vedere, în stadiul actual al cercetărilor, elementele esenţiale, caracteristice şi generale, rămînînd ca excepţiile să fie cercetate şi explicate ulterior.

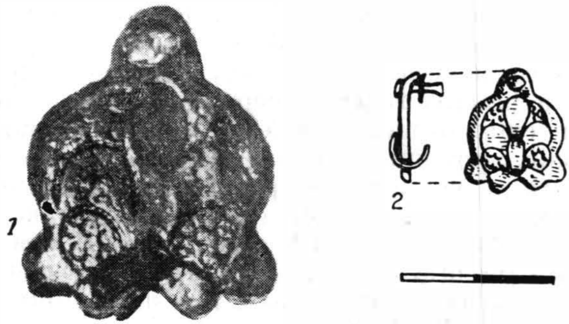

Fig. 6. — Aplică de bronz pentru curea descoperită în M. 7 : *1*, fotografie (mărimea circa 3/1) ; *2*, desen (mărimea 1/1).

Elemente comune cu necropolele din vremea avarilor sînt destul de numeroase. În primul rînd este ritul înhumării pe spate, cu mîinile şi picioarele întinse. Apoi orientarea vest capul, est picioarele, cu abaterile de rigoare în spre NV—SE. În ceea ce priveşte inventarul, menţionăm că oala apare în mod regulat şi general în aceste morminte. De regulă, se află într-un *singur exemplar* şi, fapt caracteristic, este aşezată de obicei în regiunea picioarelor. Dintre obiectele de inventar, fireşte exceptînd pe cele de podoabă care variază, cum este natural, aflăm totuşi unele ce se găsesc în ambele categorii de necropole. Este vorba de cuţitele de fier şi tuburile de os pentru ace. Mai putem pomeni prezenţa fusaiolei, amnarului şi cremenii.

Şi ofrandele depuse în morminte sînt aceleaşi : pe de o parte, păsări de curte şi ouă [22], iar pe de altă parte bucăţi de carne de oaie, bovidee şi porcine.

[20] Exemple asemănătoare la N. Fettich, *op. cit.*, *passim* şi la I. Kovrig, *passim*.

[21] Stancio Stancev, *Некрополит до Нови Пазар*, Sofia, 1957.

[22] Pentru semnificaţia ouălelor depuse în morminte, vezi Zofia Hilczerowa, în *Przeg Archeol.*, IX, 1951, 1, p. 8—23 şi K. Jazdzewski, în *Materiali wczesnosrediowiec*, I, 1951, p. 134 şi 172.

Elementele amintite se găsesc în necropolele din Panonia din timpul avarilor. Pentru ilustrarea acestei situații noi am avut în vedere pe cele de la Alattyán și Pilismarót, publicate recent, și ne bazăm pe ele.

Parte din elementele de rit și inventar menționate mai sus au fost întîlnite și în necropola protobulgară de la Novi Pazar. Astfel, ritul înhumației este prezent și caracteristic în cimitirul menționat mai sus. Apoi cuțitul de fier, tubul de os pentru ace, precum și ofrandele sub formă de carne de miel, oaie, vită, păsări de curte, constituie tot atîtea obiecte sau practici funerare comune. Dacă anumite elemente de rit, ritual și inventar formează un fel de numitor comun al celor trei grupe de necropole, apoi sînt și pot fi observate și unele elemente care le deosebesc și care ne vor ajuta să precizăm individualitatea fiecăreia din ele. Și de data aceasta, ca și de atîtea alte ori, cum am avut prilejul să mai spunem, ne vom limita la *unele* diferențe, care nouă ni se par esențiale, fără intenția de a epuiza sau limita cercetarea la ele și cu ele.

Deocamdată ne mărginim să reamintim că în mormintele din vremea avarilor din Panonia apar în mare număr obiecte de podoabă pentru centură sau curea din categoria celor *turnate*, precum și unele elemente de inventar care caracterizează această populație de călăreți și războinici, cum sînt scările de șa, armele, înmormîntarea calului sau a unor părți din el împreună cu stăpînul decedat, apoi morminte duble sau triple, ceea ce nu este cazul, cel puțin deocamdată, la Izvorul.

Pe de altă parte, necropola de la Novi Pazar se individualizează prin orientare, care este NNV—SSE, prezența vertebrelor de cai, deformații craniene, iar în ce privește inventarul, și sub acest raport nouă ni se pare esențial, prin *cănile lor caracteristice* [23]. De asemenea, în aceleași morminte, din aceeași necropolă, se găsesc destul de des și arme [24] de tot felul, care caracterizează necropola protobulgară din secolul al VIII-lea.

În schimb, populația înmormîntată în necropola de la Izvorul se caracterizează prin morminte individuale, orientate V—E (cu abaterile de care am amintit) și, fapt esențial, prin întrebuințarea aproape exclusivă, peste 90 %, a ceramicii roșii împodobite prin incizie. Lipsa armelor și a scheletelor de cai din morminte, a craniilor deformate, cum ne-au confirmat-o antropologii, nu face decît să separe grupul de la Izvorul de cel de la Novi Pazar sau de cel panonic. Lipsa din necropola de la Izvorul a cănilor protobulgare așa de caracteristice care apar în mod obișnuit la Novi Pazar nu face decît să sublinieze încă o dată diferența dintre ele.

Prin caracteristicile și diferențele amintite, la care studiile viitoare vor mai adăuga și altele, nuanțînd deosebirile, credem că la Izvorul avem de-a face cu o populație deosebită din punct de vedere etnic de celelalte două amintite mai sus. Totuși, ele au anumite elemente comune, ce nu pot fi nici negate, nici neglijate. Astfel, prezența amnarului, cremenii, a monedei, a scheletului de cîine, precum și a cărbunelui la baza mormîntului, sînt practici de ritual ce se întîlnesc pe întreaga arie amintită. Ele vor trebui explicate pe baza legăturilor multiple social-economice și politice ce au existat între populația din Muntenia și lumea avarică

[23] Stanclo Stancev, *op. cit.*, p. 118 și urm. și pl. XVI—XVIII.
[24] *Ibidem*, pl. IX/6.

de la Dunărea mijlocie. De asemenea, unele legături au putut exista şi cu protobulgarii din sudul Dunării, mai ales că influenţa bizantină prezentă în Muntenia în vremea ce ne preocupă a venit şi din această direcţie. Rămîne de văzut şi de precizat prin cercetări viitoare în ce măsură şi în ce domenii.

Deocamdată, pe baza săpării necropolei de la Izvorul sesizăm o populaţie sedentară, organizată, cu un început de diferenţiere socială, care se ocupa cu agricultura, creşterea vitelor, a păsărilor de curte. Populaţia aceasta, în orice caz, nu avea un caracter războinic, de cuceritori sau stăpînitori.

★

Necropola de la Izvorul este primul complex arheologic descoperit la sud de Carpaţi, care se datează în secolul al VIII-lea, etapă puţin sau de loc cunoscută pînă acum. De aici şi importanţa ei deosebită pentru cercetările arheologice româneşti privind această epocă şi regiune. Datorită faptului că avem de-a face cu o descoperire închisă, ni se oferă posibilitatea de a cunoaşte îndeaproape o întreagă gamă de forme ale culturii materiale : unelte, obiecte uzuale, ceramică, podoabe, precum şi o serie întreagă de rituri şi ritualuri ce ţin de domeniul culturii spirituale. Pe baza rezultatelor obţinute la Izvorul, se pot data mai precis şi alte materiale arheologice, aflate în aceeaşi regiune de la sud de Carpaţi, care n-au putut fi încă precizate cronologic sau au fost datate în mod vag.

Tot ca urmare a rezultatelor obţinute de pe urma studiului aceleiaşi necropole, este foarte probabil că în lumina noilor coordonate cronologice vor trebui revizuite şi datările altor necropole din Muntenia şi poate şi din Dobrogea, datate în general în secolele IX—X. Această revizuire a cronologiei necropolelor, cu multiple consecinţe şi implicaţii de ordin mai general istoric, se îndreaptă în general spre o împingere mai înapoi în timp a datelor de început şi sfîrşit ale necropolelor la care facem aluzie.

Din punct de vedere cultural, materialul arheologic descoperit la Izvorul are legături directe cu cultura Dridu, constituind o etapă mai timpurie a ei.

QUELQUES PROBLÈMES AU SUJET DE LA NÉCROPOLE PREFÉODALE DE IZVORUL (District de Giurgiu)

RÉSUMÉ

Dans la commune de Izvorul (district de Giurgiu, région de Bucarest) située en pleine campagne à 26 km ouest de la ville de Giurgiu et à 20 km nord du Danube, on a découvert en 1962 une nécropole birituelle. A la suite des fouilles archéologiques effectuées en 1963—1965 on a pu établir d'une manière provisoire ses dimensions : environ 50 m en direction nord-sud et quelques 80 m en direction ouest-est. Au cours de ces campagnes de fouilles 142 tombes ont été mises au jour dont 134 d'inhumation et 8 d'incinération.

La majorité des tombes d'inhumation sont orientées, la tête à l'ouest et les pieds à l'est, avec de légers écarts WNW–ESE. Les squelettes sont en décubitus dorsal, bras et jambes étendues (fig. 1). Près des squelettes on trouve de règle un seul pot en terre, posé généralement aux pieds et appartenant à la céramique rouge (fig. 2), orné d'incisions circulaires serrées ou avec un motif à bande ondoyante, un couteau en fer avec sa gaine de bois et un tube en os pour les aiguilles. Rappelons parmi le mobilier les objets de parure : boucles d'oreilles en bronze, en argent, voire même en argent doré, de nombreuses perles en pâte vitreuse, de différentes tailles et couleurs, des bracelets et des bagues en bronze. Mentionnons aussi deux faucilles en fer trouvées dans deux tombes différentes.

Outre ces objets on a trouvé déposés comme offrande des os d'ovicaprines, des bovins, de porc, de volaille et des œufs. Dans une tombe d'inhumation on a trouvé le squelette d'un chien et dans une autre un métatarse de cheval. Enfin, deux tombes présentent des niches. Les tombes d'incinération, huit au total, peuvent être classées en trois groupes : la première à urne grisâtre, la deuxième à fosse à charbons et fragments céramiques grisâtres et la troisième à fosse simple. Le dernier groupe renferme une ou deux poignées d'os calcinés et parfois de fragments céramiques de l'espèce rouge, ornés d'incisions.

Pour la datation de la tombe on a utilisé quatre catégories d'objets du mobilier, découverts dans la nécropole : faucilles en fer, bracelets en bronze, boucles d'oreilles et une applique en bronze trouvée dans M. 7.

Les deux faucilles en fer découvertes dans M 108 (fig. 3) et M 129 s'encadrent dans le type B_1 de Margareta Beranova, daté par elle des VIIe–VIIIe siècles.

Les bracelets sont en fil de bronze, plan-convexe ou ovale en section, avec les extrémités rapprochées et le corps orné d'un motif ornemental en triangle exécuté au poinçon. Ce type de bracelets est connu dans les nécropoles du temps des Avares, du VIIIe siècle (fig. 4).

Les boucles d'oreilles en fil de bronze ou d'argent sont de forme ovale ayant comme ornement une sphère (un globule), deux, trois, ou plusieurs, disposées en triangle sur le bord inférieur et supérieur de la tige. Elles sont également datées des VIIe–VIIIe siècles, voire même jusqu'au IXe (fig. 5).

Enfin, les appliques en bronze de type avare, travaillées selon la technique de la coulée et ornées d'un motif décoratif végétal sont datées elles aussi du VIIIe siècles.

Sur le fait de ces éléments ainsi que sur d'autres que nous ne rappelons pas ici, nous proposons de dater la nécropole d'Izvorul, en ligne générale, du VIIIe siècle.

La population inhumée dans ce cimetière était sédentaire, nombreuse, présentant même un début de différenciation sociale et d'après le témoignage des faucilles, agricole et élevant du bétail et des volailles. Il ne s'agit point ici de guerriers ou de conquérants, car les tombes ne renferment aucune arme.

D'après le rite, coutumes et rituel, ainsi que d'après d'autres objets du mobilier funéraire, nous leurs trouvons certains éléments communs aux nécropoles du temps des Avares, découvertes en Pannonie, et celles

protobulgares de Novi Pazar. Toutefois il y a bien certaines différences. Il suffit de rappeler l'absence des armes, des objets de harnachement, des chevaux, etc., qui caractérise le monde des Avares. D'autre part l'orientation des tombes et l'absence de la céramique protobulgare les distinguent de celles des protobulgares (surtout les tasses grisâtres). Cependant toutes ces différences n'excluent nullement des contacts, des emprunts, voire même des influences.

D'après ce qui précède nous sommes d'avis qu'il s'agit à Izvorul d'un groupe culturel et tehnique différent des deux autres susmentionnés, et qui ne peut être autre que la population locale. Au point de vue culturel, le groupe de Izvorul constitue une étape hâtive de ce que nous connaissons sous la dénomination de Dridu.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Tombe (M) 125 *in situ.*

Fig. 2. — Vases en terre découverts dans les tombes : 1, dans M 135; 2, dans M 125; 3, dans M 130; 4, dans M 3.

Fig. 3. — Faucille en fer découverte dans M 108 (grandeur 1/2).

Fig. 4. — Bracelets en bronze découverts dans M 49.

Fig. 5. — Boucles d'oreilles en bronze et en argent découvertes dans les tombes.

Fig. 6. — Applique en bronze pour ceinture, découverte dans M 7; 1, photographie (grandeur approximative 3/1); 2, dessin (grandeur 1/1).

DESPRE PECENEGI LA DUNĂREA DE JOS ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XI-LEA *

DE

PETRE DIACONU

Plecînd de la o nouă interpretare a izvoarelor literare, interpretare reclamată de realitatea dovezilor arheologice, am ajuns la concluzia — într-un precedent articol — că pecenegii au pus capăt așezărilor de tip Dridu din Muntenia de-abia la sfîrșitul secolului al X-lea sau, poate, în primii ani ai veacului următor [1]. Cu alte cuvinte, susțineam în acel articol că pecenegii au început să exercite un control asupra Cîmpiei Dunării în jurul anului 1000. Într-o asemenea situație, ne-am fi așteptat ca atacurile pecenege asupra regiunilor sud-dunărene să se dezlănțuie începînd, aproximativ, de la această dată.

Din analiza dovezilor arheologice rezultă însă că thema paristriană — cel puțin acea parte a ei ale cărei limite geografice corespund cu limitele Dobrogii de astăzi — s-a bucurat în primul pătrar al veacului al XI-lea de o liniște relativ deplină, fapt care poate fi dedus și dintr-un argument *ex silentio* impus de izvoarele literare ale vremii. Într-adevăr, după știința noastră, nici una din cronici nu înregistrează pentru aceste timpuri vreo incursiune a pecenegilor în ținuturile sud-dunărene.

Surprinzătoarea pasivitate a pecenegilor de la Dunărea de jos în primele două decade și jumătate ale secolului al XI-lea — în vădită contradicție cu temperamentul lor războinic — a fost provocată sau de teama de a se angaja într-un conflict cu puternicul stat bizantin din vremea împăratului Vasile, sau de existența vreunei înțelegeri de bună vecinătate între ei și bizantini. Firește, nu este exclus ca ambele motive să explice „cumințenia” turcomanilor, dar existența unei asemenea înțelegeri nu ar trebui să ne surprindă, dacă s-ar lua în considerare tradiționala politică a constantinopolitanilor de a se împăca cu anu-

* Comunicare ținută la Institutul de arheologie al Academiei în ziua de 24 februarie 1967.

[1] Petre Diaconu, *Despre pecenegi la Dunărea de jos în secolul al X-lea*, în *Studii*, t. 18, 1965, 5, p. 1 128–1 129.

SCIV, tomul 18, nr. 3, București, 1967, p. 463–476.

mite populații, totdeauna însă în dauna altora[2]. În orice caz, în mintea lui Vasile al II-lea mai stăruiau încă recomandările lui Constantin al VII-lea Porphyrogenetul făcute fiului său Roman, recomandări privind necesitatea pentru bizantini de a duce o politică de înțelegere cu pecenegii, ca în felul acesta să-și asigure liniștea din partea rușilor, a maghiarilor și chiar a bulgarilor [3].

Oricare ar fi fost situația, în ce ne privește, sîntem înclinați să admitem că personalitatea lui Vasile al II-lea a jucat un rol deosebit de important în menținerea la Dunărea de jos, pînă la sfîrșitul domniei lui, a unor relații pașnice cu pecenegii. De altfel, poate că așa s-ar explica de ce numai la doi ani de la stingerea din viață a împăratului — adică în 1027 — pecenegii s-au grăbit să se reverse peste Dunăre.

Atacul a fost crunt și s-a soldat cu jafuri mari. Cu acest prilej, mulți oameni au fost omorîți, iar alții au fost luați în captivitate. Printre cei duși în robie se numărau chiar strategi și alți ofițeri (ταγματάρχας)[4].

Împotriva invadatorilor au fost trimise trupele themei Bulgaria, conduse de proaspătul katepan al acesteia, Constantin Diogene[5]. Învinși în cîteva bătălii, pecenegii au fost nevoiți, pînă la urmă, să se retragă dincolo de fluviu.

Plecînd de la interpretarea observațiilor arheologice înregistrate în săpăturile din așezările din Dobrogea, avem toate motivele să susținem că invazia pecenegă din anul 1027 nu a tulburat liniștea acestei regiuni [6]. Într-adevăr, în nici una din așezările cercetate pînă în prezent nu a fost surprins un nivel de viețuire care să fi suferit distrugeri la acea dată. Nu încape îndoială că, dacă atacul din 1027 ar fi atins ținuturile Dobrogii, împotriva invadatorilor ar fi fost angajate și trupele paristriene. Or, izvoarele literare nu ne lasă să întrezărim o astfel de acțiune.

Atunci în care regiune s-a desfășurat incursiunea? Răspunsul ni-l dă însuși pasajul din cronica lui Skylitzes-Cedren referitor la această invazie: „τούτῳ τῷ ἔτει καὶ Πατζινάκαι εἰσβολὴν ἐποιήσαντο κατὰ Βουλγαρίας" [7] (Pecenegii au făcut o invazie în Bulgaria). Desigur, Bulgaria din textul lui Skylitzes-Cedren nu poate fi altceva decît thema Bulgaria, situată, după cum se știe, în centrul și apusul Peninsulei Balcanice. Că pecenegii au atacat acum, în anul 1027, thema Bulgariei [8] rezultă și din împrejurarea că împotriva lor au fost trimise tocmai trupele *acestei* provincii.

---

[2] Este foarte probabil ca alianța care era pe punctul de a se încheia între bulgari și pecenegii lui Krakar, în 1017, fapt adus la cunoștința lui Vasile al II-lea de către Tzitzikios, strategul Dristrei din acea vreme (Skylitzes-Cedren, *Hist. Comp.*, II, Bonn, 1839, p. 465), să fi fost zădărnicită tot printr-o manevră abilă a diplomației bizantine (vezi V. N. Zlatarski, *История на българската държава през средните векове*, t. I, 2, Sofia, 1927, p. 769). Oricare ar fi fost situația, sigur este că tratativele dintre bulgari și pecenegi nu s-au materializat în vreo invazie în regiunile sud-dunărene.

[3] Const. Porphyrogenetul, *De administrando imperio* (ed. Moravcsik-Jenkins), p. 495.

[4] Skylitzes-Cedren, II, p. 483; I. Zonaras, *Epit. Hist.*, IV, Leipzig, 1871, p. 126—127.

[5] Asupra carierei lui Const. Diogene, vezi V. N. Zlatarski, *История на българската държава* ..., t. II, Sofia, 1934, p. 36—37, nota 2, și N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, București, 1946, p. 121—126.

[6] Referindu-ne la realitățile arheologice din Dobrogea, noi avem în vedere așezările de la Noviodunum-Isaccea, Dinogetia-Garvăn, Capidava, Dervent și Păcuiul lui Soare, toate situate de-a lungul Dunării.

[7] Skylitzes-Cedren, II, p. 483.

[8] N. A. Oikonomides, *Recherches sur l'histoire du Bas-Danube aux Xe—XIe siècles. La Mésopotamie de l'Occident*, în *RÉSEE*, t. III, 1—2, București, 1965, p. 76, crede de asemenea că în anul 1027 pecenegii au invadat ducatul Bulgariei.

Prin urmare, inexistența unor dovezi arheologice care să ateste o desfășurare în Dobrogea a incursiunii, neparticiparea trupelor paristriene la luptele cu invadatorii, în contrast cu angrenarea în aceleași lupte a ostașilor themei bulgare, precum și menționarea în izvorul literar al numelui ducatului Bulgaria, constituie tot atîtea dovezi în sprijinul afirmației că invazia din anul 1027 a avut drept țintă partea de centru-vest a Peninsulei Balcanice.

Mai mult decît atît. Prin racordarea unora din informațiile literare privind incursiunile pecenegilor din prima jumătate a secolului al XI-lea, putem încerca o delimitare — firește, cu rezervele cuvenite — a însăși zonei celei mai crunt lovite în 1027 din cadrul themei bulgare.

Astfel, din cronica lui Skylitzes-Cedren aflăm că în anul 1048 pecenegii, năvălind în Peninsula Balcanică — după ce au fost înfrînți —, au fost obligați să se colonizeze în cîmpiile deșerte (de populație) ale Bulgariei (ἐν ταῖς ἐρήμοις τῆς Βουλγαρίας πεδιάσι)[9]. Amintind în treacăt că termenul de Βουλγαρία de aici trebuie raportat de asemenea la katepanatul Bulgariei, vom remarca totdeodată că în aceeași cronică, ceva mai departe, aceste cîmpii sînt definite ca fiind cele din jurul orașelor Serdica—Niș—Eutzapelu (τὰς πεδιάδας τῆς Σαρδικῆς, τῆς Ναΐσου καὶ Εὐτζαπέλου)[10].

Dacă, într-adevăr, în anul 1048 ținutul cuprins între Serdica, Niș și Eutzapelu era nelocuit avem tot dreptul să presupunem că depopularea lui a fost operată în anul 1027. Afirmația noastră este motivată de observația că dintre toate invaziile de pînă în anul 1048 numai aceea din 1027 s-a desfășurat în amintita regiune și, în plus, numai aceea s-a soldat cu luarea în captivitate[11] a unui număr neobișnuit de mare de oameni (πλεῖστον λαόν).

Așadar, din tot ce s-a spus pînă aici rezultă că intervenția pecenegă din anul 1027 a țintit cu deosebire ținutul Serdica—Niș—Eutzapolis și nicidecum Dobrogea sau vreo altă regiune.

Lăsînd la o parte chestiunea precizării zonelor de concentrare a pecenegilor[12] înainte de declanșarea atacului din 1027, pentru moment ni se pare mai util a aminti o măsură luată de împăratul Roman al III-lea Argyros în 1028, măsură ale cărei consecințe au facilitat întețirea incursiunilor pecenege în decada a patra a veacului al XI-lea.

Este cunoscut că și pe vremea lui Vasile al II-lea Bulgaroctonul temeiul apărării statului îl constituia recrutarea ostașilor din rîndul indi-

---

[9] Skylitzes-Cedren, II, p. 587.

[10] *Ibidem.* Localitatea Eutzapelu, menționată de Acropolita sub forma Εὐτζάπολις, iar de Ephremius Εὔτζᾳ πόλει, se crede a fi de fapt localitatea Ovcepole (vezi V. N. Zlatarski, *op. cit.*, p. 92, în special nota 1. Tot acolo și restul bibliografiei).

[11] Skylitzes-Cedren, II, p. 483. Este drept că în cronica lui Skylitzes-Cedren (p. 486) există o știre potrivit căreia Roman al III-lea Argyros a răscumpărat pe captivi (ἀπελυτρώσατο δὲ καὶ τοὺς κατεχομένους αἰχμαλώτους ἐν Πατζινακίᾳ), însă din această știre nu putem înțelege decît că au fost răscumpărați oamenii de vază și căpeteniile militare — strategi și tagmatarhi — și nicidecum populația localnică, nebizantină. Aici este locul să adăugăm că regiunea Serdica-Niș-Eutzapelu putea să se depopuleze și în timpul războaielor bulgaro-bizantine din ultimele două decade ale secolului al X-lea, dar în cazul acesta ar fi greu de explicat motivul pentru care nu s-a putut repopula timp de peste 50 de ani.

[12] Vezi observația lui N. A. Oikonomides (*op. cit.*, p. 76), care admite că pecenegii trebuie să fi stăpînit tot întinsul țărmului stîng al Dunării de jos atunci cînd au invadat Bulgaria, „situată în vestul imperiului”.

genilor şi că interesul acestora era stimulat de avantajul exploatării unor mici loturi de pămînt (στρατιωτικὰ κτήματα) pe care le acorda autoritatea imperială. Micile proprietăţi militare „au fost apărate împotriva elementelor acaparatoare de legile din vremea lui Vasile al II-lea Bulgaroctonul" [13]. Încă de la începutul domniei sale, Roman al III-lea Argyros a abrogat aceste legi [14], ceea ce a dus, încetul cu încetul, la dispariţia proprietăţilor ostăşeşti [15].

Prin urmare, este lesne de înţeles că orice altă compensaţie acordată de administraţia constantinopolitană [16] nu era de natură să risipească nemulţumirea trupelor, în special a acelora de la graniţă.

Am ţinut să amintim de această măsură fie numai şi pentru motivul că la cîţiva ani de la intrarea ei în vigoare frontiera danubiană a imperiului bizantin va fi trecută cu regularitate de către pecenegi.

Astfel, izvoarele literare înregistrează pentru anul 1032 un prim atac [17], care va fi repetat cu o deosebită vigoare în 1034, cînd pecenegii vor ajunge pînă pe ţărmurile Mării Egee, prădînd Salonicul [18]. Un an mai tîrziu, adică în 1035, ei trec din nou Dunărea, de data aceasta pe gheaţă, devastînd Tracia şi Macedonia [19]. În sfîrşit, în primăvara anului 1036 pecenegii mai efectuează în regiunile sud-dunărene trei raiduri [20].

O privire de ansamblu asupra menţiunilor despre incursiunile pecenege din prima jumătate a secolului al XI-lea ne permite să afirmăm că atacurile au fost îndreptate, de fiecare dată, asupra altor regiuni decît cele devastate în raidul precedent [21]. De pildă, în anul 1034 sînt jefuite Moesia şi Salonicul, iar în anul următor sînt atacate Tracia şi Macedonia. Acest procedeu tactic aplicat de pecenegi, dar caracteristic tuturor populaţiilor în migraţiune, urmărea să obţină maximul de avantaj material de pe urma fiecărei incursiuni.

---

[13] I. Barnea, *Relaţiile dintre aşezarea de la Bisericuţa-Garvăn şi Bizanţ în secolele X—XII*, în *SCIV*, IV, 1953, 3—4, p. 646.

[14] G. Ostrogorsky, *Histoire de l'État byzantin*, Paris, 1956, p. 346—347.

[15] I. Barnea, *op. cit.*, p. 646.

[16] Este posibil ca înmulţirea monedelor bizantine de bronz în aşezările din Dobrogea în deceniile al 4-lea şi al 5-lea ale secolului al XI-lea să se explice şi prin mărirea soldelor ostăşeşti, drept compensaţie pentru abrogarea legilor care ocroteau parcelele de pămînt militare. În orice caz, plata unor astfel de solde pentru a doua jumătate a secolului al XI-lea este atestată de Attaleiates, *Historia*, Bonn, 1853, p. 204—205. Indiferent dacă aceasta este sau nu explicaţia, sigur e că în vremea împăraţilor Roman al III-lea Argyros, Mihail al IV-lea Paphlagonianul şi Constantin al IX-lea Monomahul în Dobrogea au circulat mult mai multe monede decît în toată domnia lui Ioan Tzimiskes şi apoi a lui Vasile al II-lea şi Constantin al VIII-lea. Pentru edificare este suficient să aruncăm o privire asupra situaţiei monedelor descoperite într-un singur sector şi într-o singură vară la Dinogetia-Garvăn: I. Tzimiskes, 3 ex.; Vasile al II-lea şi Constantin al VIII-lea, 8 ex.; Roman al III-lea Argyros, 3 ex.; Mihail al IV-lea, 20 ex.; Constantin al IX-lea, 10 ex. (vezi Gh. Ştefan şi colab., *Şantierul Garvăn-Dinogetia*, în *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 362).

[17] Skylitzes-Cedren, II, p. 499; Zonaras, IV, p. 132.

[18] Skylitzes-Cedren, II, p. 512; Zonaras, IV, p. 139.

[19] Skylitzes-Cedren, II, p. 514.

[20] *Ibidem*, p. 514, 515; Zonaras, IV, p. 139.

[21] Desigur, de la această regulă au făcut excepţie zonele ce au servit drept culoar de trecere, cum este cazul Moesiei, care trebuie să fi fost devastată ori de cîte ori pecenegii ajungeau la sud de Dunăre.

De o mare importanţă pentru noi ar fi fost stabilirea vadurilor pe unde pecenegii au traversat fluviul. Din păcate, izvoarele literare nu ne dau nici o relaţie în privinţa aceasta.

Plecînd însă de la observaţiile arheologice, se poate afirma, fără teama de a greşi, că în anul 1032 pecenegii, în drumul lor spre Peninsula Balcanică, n-au trecut prin vadurile din dreptul Dobrogii. Afirmaţia noastră se întemeiază pe constatarea că *nici de data aceasta* aşezările de pe malul drept al Dunării nu suferă vreo distrugere care să poată fi pusă în legătură cu incursiunile amintite mai sus. Într-adevăr, nici la Dinogetia-Garvăn (r. Măcin) sau la Capidava (r. Hîrşova) şi nici la Dervent sau în insula Păcuiul lui Soare (r. Adamclisi) nu s-a putut determina vreun nivel de vieţuire care să-şi fi încheiat existenţa în 1032, adică în vremea domniei împăratului Roman al III-lea Argyros.

În schimb, judecînd după caracterul materialului arheologic şi, în special, după monedele aflate în locuinţele ultimului nivel de vieţuire, devastarea Capidavei [22] s-a produs în timpul domniei împăratului Mihail al IV-lea Paphlagonianul (1034—1041). Tot atunci sînt devastate şi distruse printr-un incendiu aşezarea fortificată de pe dealul Dervent [23] din faţa insulei Păcuiul lui Soare, precum şi o serie de locuinţe-bordeie de pe popina Bisericuţa-Garvăn (Dinogetia) [24]. Nu este exclus ca acum să fi fost ruinată şi o biserică de la Dristra (Silistra — R. P. Bulgaria), refăcută, după cum ne informează o inscripţie [25], în vremea împăratului Constantin al IX-lea Monomahul (1042—1055).

Ţinînd seama de menţiunea izvoarelor literare, potrivit cărora în timpul împăratului Mihail al IV-lea Paphlagonianul s-au efectuat trei invazii pecenege — prima în 1034, a doua în 1035, iar a treia în 1036 — trebuie să admitem că devastarea Dinogetiei-Garvăn, a Capidavei, a Derventului şi, poate, a Silistrei a avut loc la una din aceste două date.

Ceva mai înainte însă s-a făcut precizarea că invazia din 1034 a ţintit Salonicul. În consecinţă, este de presupus că pecenegii — îndreptîndu-se spre Salonic — au trecut Dunărea pe undeva prin dreptul fostei provincii Moesia. De altfel, în izvorul literar care ne relatează incursiunea din 1034 se precizează că tot acum a fost devastată şi Moesia [26].

---

[22] Ţinînd seama de precizările Margaretei Thomson (*The Athenian Agora, II, Coins, From the Roman through the Venetian Period*, Princetown, New Jersey, 1954), potrivit cărora monedele atribuite de Wroth împărătesei Teodora (1055—1056) aparţin în realitate lui Mihail al IV-lea, data de sfîrşit a aşezării de la Capidava nu mai poate fi considerată anul 1056 (vezi Gr. Florescu, R. Florescu şi P. Diaconu, *Capidava*, I, 1958, p. 238), ci epoca domniei lui Mihail al IV-lea Paphlagonianul (vezi R. Florescu, *Capidava*, Bucureşti, Edit. Meridiane, 1965, p. 31).

[23] Materialele arheologice rezultate din săpăturile de la Dervent sînt încă inedite.

[24] Datarea acestui nivel de locuire este asigurată de prezenţa a numeroase monede în unele dintre locuinţele distruse prin incendiu; astfel, în bordeiul nr. 47 s-au descoperit patru exemplare (vezi Gh. Ştefan şi colab., *Şantierul Garvăn-Dinogetia*, în *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 261, iar în bordeiul nr. 40 au fost găsite peste 80 de exemplare (vezi Gh. Ştefan şi colab., *Şantierul arheologic Garvăn* (*Dinogetia*), în *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 170). Absolut toate monedele găsite în cele două locuinţe datează din vremea lui Mihail al IV-lea Paphlagonianul (1034—1041).

[25] V. Beševliev, *Нови откъслеци отпървобългарски и други средневековни надписи от Плиска и Силистра*, în *Izvestiia-Institut*, XX, Sofia, 1955, p. 288—290.

[26] Skylitzes-Cedren, II, p. 512.

Prin urmare, luînd în considerare datele literare, se poate susține că Dobrogea nu a fost afectată de raidul din 1034. Această afirmație este confirmată și de observațiile arheologice [27].

Cît privește atacul din 1035, el s-a desfășurat, după cum s-a spus deja, în Tracia și Macedonia [28]. Mai adăugăm că știrile literare privind această incursiune nu amintesc de asemenea nimic despre Dobrogea.

Firește, efectuarea unei incursiuni în Tracia, regiune situată în sud-estul Peninsulei Balcanice, nu exclude *ipso facto* posibilitatea ca, în pofida tăcerii izvoarelor literare, pecenegii să fi devastat tot atunci și Dobrogea. În cazul acesta însă, sîntem nevoiți să admitem că năvălitorii, fie la ducere, fie la întoarcere, au trecut fluviul pe aici, operație care — ce-i drept — n-ar fi întîmpinat nici o dificultate de vreme ce în iarna anului 1035 Dunărea era înghețată.

Dar tocmai faptul că Dunărea a fost blocată de gheață în 1035 ne permite să credem că Dobrogea n-a fost atacată în acel an.

Pentru demonstrarea afirmației noastre se impune, înainte de orice, sublinierea unora din observațiile arheologice.

S-a spus deja la locul potrivit că așezările de la Dinogetia-Garvăn, Capidava, Dervent și, probabil, Silistra au fost devastate în vremea domniei împăratului Mihail al IV-lea Paphlagonianul. În complexul de împrejurări care a dus la distrugerile din aceste așezări, apare neobișnuit de ciudată constatarea că fortificația bizantină de pe insula Păcuiul lui Soare [29] nu are de suferit nici o stricăciune. Dintru început am fi tentați să admitem că centrul populat de la Păcuiul lui Soare s-ar fi salvat datorită zidurilor sale puternice, cu alte cuvinte pentru că era fortificat; dar ne grăbim să adăugăm că și așezările de la Dinogetia, Capidava, Dervent — ca să nu mai vorbim de Dorostolon (Silistra) — erau fortificate. Prin urmare, se impune o altă explicație.

În ce ne privește, socotim că fortificația de la Păcuiul lui Soare nu a fost afectată de atacul care a dus la distrugerea celorlalte așezări din Dobrogea tocmai pentru că se găsea pe o insulă.

---

[27] Dintru început facem precizarea că în Dobrogea, nicăieri pînă în prezent, nu a fost reperată vreo așezare care să fi fost devastată acum, în 1034. De altfel, în cazul în care incursiunea care a dus la distrugerile din Dobrogea ar fi avut loc în 1034, atunci ultimele monede din locuințele devastate cu acel prilej ar trebui, după părerea noastră, să aparțină lui Roman al III-lea Argyros (mort la 11 aprilie 1034), deși atacul s-a produs în toamna anului 1034, cînd era împărat Mihail al IV-lea Paphlagonianul. Afirmația noastră pleacă de la presupunerea că în primele luni de domnie ale lui Mihail al IV-lea circulau încă monedele lui Roman al III-lea. Cu alte cuvinte, aceasta înseamnă că cele dintîi emisiuni monetare din vremea lui Mihail al IV-lea Paphlagonianul au avut loc de-abia la cîteva luni de la urcarea pe tron a împăratului. Presupunerea noastră, care urmează să fie verificată în viitoarele cercetări numismatice, este sugerată de observația că împărații, în anumite împrejurări istorice, emiteau monede nu mai devreme de 5—6 luni de la urcarea lor pe tron. Poate că în felul acesta s-ar putea explica de ce unii monarhi care au domnit numai cîteva luni — cazul lui Mihail al V-lea Calafatul (decembrie 1041—20 aprilie 1042), al împărăteselor Zoe și Teodora (aprilie—iunie 1042) — nu au bătut monede.

[28] Cronica nu ne precizează dacă este vorba de două coloane de pecenegi sau dacă aceeași coloană a devastat și Tracia și Macedonia. În cea de-a doua posibilitate va trebui să se remarce că pecenegii, pentru a ajunge din Tracia în Macedonia, au trecut prin dreptul Salonicului, fără însă a-l ataca; de altfel, nici n-aveau de ce să-l atace, de vreme ce el fusese deja devastat cu un an mai înainte.

[29] Despre așezarea de la Păcuiul lui Soare, vezi Petre Diaconu, *Quelques problèmes relatifs à la forteresse de Păcuiul lui Soare*, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 365—371. Tot acolo vezi și restul bibliografiei.

Dar atunci nu mai poate fi vorba despre invazia pecenegă din anul 1035. Ea desfăşurîndu-se iarna, cînd Dunărea era îngheţată, nimic şi nimeni nu i-ar fi împiedicat pe năvălitori să devasteze şi fortificaţia din insula Păcuiul lui Soare, aşa cum le-au devastat pe celelalte.

Iată, aşadar, unul din motivele care ne-au determinat să ajungem la concluzia că regiunea dintre Dunăre şi Marea Neagră n-a fost devastată de pecenegi nici în anul 1035. Evident, nu putem accepta nici eventuala presupunere că pecenegii, îndreptîndu-se în 1035 spre Tracia, ar fi putut traversa Dunărea prin dreptul Dobrogii, fără a ataca aşezările de aici. Un atare procedeu nu-şi găseşte vreo raţiune în tactica raidurilor de pradă ale populaţiilor nomade.

În consecinţă, noi credem că traversarea fluviului în 1035 s-a operat — în front mai larg — pe undeva la apus de Dristra. Afirmaţia noastră îşi găseşte justificarea în menţiunea lui Skylitzes-Cedren, potrivit căreia în 1035, în afară de Tracia şi Macedonia, a fost devastată şi Moesia [30]. Or, se ştie că prin Moesia în izvoarele bizantine era desemnată, de obicei, regiunea platformei prebalcanice.

Întemeindu-ne pe un astfel de raţionament, nu ne mai rămîne decît să admitem că devastarea în vremea lui Mihail al IV-lea Paphlagonianul a aşezărilor paristriene pe malul drept al Dunării, în aval de Dorostolon, s-a produs ca urmare a năvălirii din anul 1036.

Faptul atrage după sine necesitatea definirii motivului pentru care Dobrogea a fost ultima dintre regiunile Peninsulei Balcanice atacate de pecenegi [31] (căci, după cum vom vedea, invaziile încetează brusc în 1036). În plus, se iveşte şi necesitatea precizării, prin investigaţii arheologice, a felului cum a decurs vieţuirea în aşezările din Dobrogea între 1027 şi 1036, vreme în care Peninsula Balcanică era cutreierată în lung şi în lat de către pecenegi. Dar atît una, cît şi cealaltă sînt probleme a căror tratare nu intră în economia lucrării de faţă. Afirmaţia noastră că devastarea aşezărilor fortificate de pe malul drept al Dunării dobrogene a avut loc în 1036 este sugerată şi de împrejurarea că, dintre toate invaziile pecenege din prima jumătate a secolului al XI-lea, numai aceea din 1036 a fost efectuată prin trei raiduri succesive. Este de la sine înţeles că executarea la scurte intervale de timp a trei raiduri, efectuate toate într-un singur sezon, primăvara anului 1036, nu ar fi fost posibilă dacă regiunile atacate nu erau situate în imediata apropiere a zonelor de sălăşluire pecenegă. Admiţînd că pecenegii plecau din Cîmpia Dunării, totodată trebuie să admitem că în sistemul raidurilor scurte şi repetate nu puteau fi atacate decît regiunile platformei prebalcanice şi cele ale Dobrogii. Cum însă podişul prebalcanic fusese deja devastat în 1035 [32],

---

[30] Skylitzes-Cedren, II, p. 514. Moesia mai fusese atacată şi în 1034. Este posibil ca acum să fi fost jefuite locurile „necălcate" de pecenegi în raidul din 1034. În orice caz, pecenegii, pentru a pătrunde adînc în Peninsula Balcanică, erau nevoiţi de fiecare dată să treacă prin Moesia. Aşa stînd lucrurile, era de aşteptat ca această regiune să fi avut cel mai mult de suferit de pe urma raidurilor pecenege (vezi şi nota 21).

[31] Din analiza relatărilor cronicarilor bizantini rezultă că devastarea Peninsulei Balcanice începută în 1027 şi încheiată în 1036 s-a făcut în raport direct cu deplasarea treptată tot mai înspre răsărit a traseului fiecărei incursiuni. Fireşte că această tactică, impusă de necesitatea de a se ataca mereu alte regiuni decît cele devastate anterior, a avut drept urmare, credem noi, şi o treptată mutare înspre răsărit a centrului de greutate peceneg din Cîmpia Dunării.

[32] Vezi nota 19.

nu ne rămîne decît să postulăm că cele trei raiduri din 1036 [33] au vizat ţinutul Dobrogii [34].

Atacurile din 1036 au avut urmări catastrofale pentru unele din aşezările din Dobrogea. Astfel, Capidava şi Dervent îşi încetează acum pentru totdeauna existenţa, ca urmare a unui incendiu care a mistuit aproape toate locuinţele, în timp ce o parte a populaţiei a fost masacrată.

Masacrarea unei părţi a populaţiei în timpul incursiunilor din 1036 este consemnată, de altfel, în cronica lui Skylitzes-Cedren. Referindu-se la raidurile din acel an, cronicarul ne spune : ,,ἄρδην παρατυχόντα ηφάνισαν, ἡβηδὸν τοὺς ἁλισκομένους ἀναιροῦντες καὶ τιμωρίαις τοὺς αἰχμαλώτους ἀνεκδιηγήτοις'' [35] (ei [pecenegii] au distrus totul în calea lor, omorînd în vîrsta tinereţii pe capturaţi, iar pe prizonieri supunîndu-i la cazne de nedescris).

Relatarea lui Skylitzes-Cedren este confirmată într-o manieră neaşteptată de descoperirile arheologice. În acest sens amintim situaţia de la Capidava, unde, în cursul cercetărilor din 1959, a apărut o groapă adîncă de 2,40 m şi largă de 2,30 m, conţinînd opt schelete de adulţi, unul de copil, precum şi cîteva oase de bazin aparţinînd unor sugari. ,,Capul scheletului de copil, la care erau lipite cîteva vertebre era separat de corp, deplasat puţin faţă de osul coloanei vertebrale, încît da impresia că ar fi fost decapitat'' [36]. Scheletele, departe de a zăcea într-o anumită ordine, erau trîntite şi înghesuite fără nici o noimă. Dat fiind că acest mormînt colectiv, mărturie a unei cruzimi de neînchipuit, aparţine, potrivit autorilor săpăturii de la Capidava, ultimului nivel de vieţuire, noi îl punem în legătură cu raidurile pecenege din anul 1036.

Tot atunci a fost masacrată — pare-se — şi o parte a populaţiei de la Dinogetia-Garvăn şi Dervent, fapt atestat pentru prima dintre aceste două aşezări de descoperirea în afara incintei a unei gropi din care s-au scos pînă în prezent şase schelete [37], iar pentru cealaltă de găsirea a două schelete decapitate aparţinînd nivelului de distrugere din anul 1036.

Revenind la devastarea urmată de părăsirea definitivă a fortificaţiilor de la Capidava şi Dervent, se naşte întrebarea : ce s-a întîmplat cu locuitorii care au scăpat cu viaţă? Desigur, unii au fost duşi în captivi-

---

33 Evident, stabilirea succesiunii cronologice a celor trei raiduri este inoperabilă, cel puţin pentru moment.

34 Că 1036 şi nu 1035 a fost anul devastării aşezărilor din Dobrogea l-ar indica, oarecum, şi numărul relativ mare de monede din vremea lui Mihail al IV-lea Paphlagonianul, descoperite în locuinţele distruse. În măsura în care atacul s-ar fi desfăşurat în 1035, deci numai la un an după urcarea pe tron a lui Mihail al IV-lea Paphlagonianul, numărul acestor monede ar fi trebuit să fie mai restrîns. Desigur, în lipsa unor situaţii care să ne permită comparaţii, observaţia de mai sus nu poate constitui un argument peremptoriu ; în schimb ea poate sugera o problemă de circulaţie a monedelor bizantine în Dobrogea în primii ani de domnie ai lui Mihail al IV-lea (vezi de asemenea şi nota 27).

35 Skylitzes-Cedren, II, p. 514–515.

36 Gr. Florescu, R. Florescu şi Gloria Ciacalopol, *Săpăturile arheologice de la Capidava*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 702.

37 Informaţie I. Barnea. La Dinogetia-Garvăn, de data aceasta în interiorul incintei, s-a mai descoperit un bordei distrus printr-un incendiu, înăuntrul căruia zăceau în neorînduială scheletele a trei indivizi (probabil o familie). Din observaţiile înregistrate la faţa locului rezultă că cei trei indivizi au ars de vii. De altfel, oasele unuia dintre schelete poartă puternice urme de arsură. Potrivit părerii lui I.Barnea, care ne-a împărtăşit aceste informaţii, atît groapa cu schelete dinafara incintei, cît şi bordeiul cu cele trei schelete, datează din prima jumătate a secolului al XI-lea. În ceea ce ne priveşte, noi le punem în legătură cu masacrele comise de pecenegi în cursul celor trei raiduri din anul 1036.

tate [38], dar alții trebuie să-și fi găsit un adăpost în restul așezărilor din Dobrogea. În privința aceasta nu este lipsit de interes a aminti că la Păcuiul lui Soare se constată pentru vremea lui Mihail al IV-lea Paphlagonianul o adevărată explozie demografică, poate tocmai ca o consecință a părăsirii așezării de pe Dervent.

Din cele expuse pînă aici reiese că istoria regiunilor de la Dunărea de jos în perioada din jurul anului 1000 și pînă în 1036, judecată în funcție de atitudinea pecenegilor, poate fi împărțită în două perioade. Prima, aceea care se întinde pînă în 1027, se caracterizează prin relații de vecinătate pașnică între bizantini și pecenegi; a doua, cuprinsă între 1027 și 1036, se caracterizează prin efectuarea unor incursiuni pecenege în ținuturile sud-dunărene.

De aici încolo, timp de 12 ani, urmează iarăși o perioadă în care nu se mai produce nici un atac peceneg. Izvoarele literare ne îngăduie să facem această afirmație, iar interpretarea documentelor arheologice este de natură să o sublinieze.

După cum era de așteptat, încetarea temporară a invaziilor pecenege a atras după sine regenerarea vieții economice în ținuturile imediat de la sud de Dunăre. Drept urmare, dezvoltarea agriculturii și creșterea vitelor capătă un nou avînt [39], în timp ce comercializarea mărfurilor se intensifică. Obiectele de uz casnic și podoabele de diferite feluri, provenite mai ales din import, se înmulțesc brusc în toate așezările de pe malul drept al Dunării. Paralel cu aceasta, asistăm la întețirea circulației monedelor emise în timpul domniilor lui Mihail al IV-lea Paphlagonianul și Constantin al IX-lea Monomahul.

Pe scurt, Dobrogea pare a-și fi recîștigat acum tradiționalul său rol de placă turnantă pentru schimburile comerciale la Dunărea de jos, și aceasta în pofida crizei politice prin care trecea Constantinopolul [40].

De remarcat că înviorarea activității economice în așezările de la Dunărea de jos, reflectată în realitățile arheologice, este confirmată de o știre literară potrivit căreia Chiril Phileotul, îmbarcat fiind pe o corabie, a făcut o călătorie, cîndva, între 1042 și 1045, pe Dunăre, vizitînd cetățile de acolo [41]. Călătoria a fost efectuată pentru o treabă (πραγματείαν), ne spune izvorul, iar această treabă nu poate fi decît negustorească, susținem noi, de vreme ce corabia pe care se îmbarcase Chiril Phileotul era comercială [42].

---

[38] Skylitzes-Cedren, II, p. 515, ne informează că acum au fost luați în captivitate cinci strategi. Este de la sine înțeles că ducerea în robie a cinci strategi presupune capturarea unui număr și mai mare de oameni din rîndul localnicilor.

[39] Skylitzes-Cedren, II, p. 586, ne asigură că pecenegii, după ce au pătruns în regiunile sud-dunărene (Dobrogea de sud și nord-estul R. P. Bulgaria) au dat peste o mare bogăție de vite, vin și băutură cu miere. Evident că această bogăție nu poate fi decît rezultatul unei activități desfășurate în perioada de liniște care a urmat anului 1036.

[40] Despre situația politică din aceste vremuri la Constantinopol, vezi G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 347–360.

[41] *La vie de Saint Cyrille le Philéote, moine byzantin* (+ *1110*), ed. Étienne Sargologos, Bruxelles, 1964, p. 284–285.

[42] Acest pasaj din *Viața Sf. Kiril* a fost semnalat pentru prima dată în istoriografia românească de N. Mihăiescu (*Прямое византийское влияние в румынском языке*, în *RÉSEE*, I, 1963, 3–4, p. 348), iar P. Ș. Năsturel în recenzia cărții *La vie de Saint Cyrille* ..., publicată în *RÉSEE*, IV, 1966, 3–4, are meritul de a fi atras atenția la p. 653 asupra importanței acestei știri pentru istoria regiunilor de la Dunărea de jos.

În ciuda laconismului ei, această informaţie întregeşte oarecum tabloul stărilor de lucruri din Dobrogea anilor 1036—1048, timp în care, după cum s-a amintit deja, nu se mai înregistrează vreo incursiune la sud de Dunăre.

Evident, este dificil de stabilit cauza care i-a determinat pe pecenegi ca în anul 1036 să întrerupă dintr-o dată şirul invaziilor în Peninsula Balcanică. În ce ne priveşte, n-avem nici un motiv să credem că aceasta ar fi consecinţa vreunei victorii bizantine. Este probabil ca situaţia să se datoreze mai degrabă slăbirii puterii pecenegilor ca urmare a grelei înfrîngeri în luptele cu kievenii în anul 1036 [43] şi a războaielor purtate cu consîngenii lor — uzii [44]. În plus, la aceasta vor mai fi contribuit, poate, şi certurile pentru acapararea puterii, certuri care vor culmina cu luptele fratricide dintre adepţii lui Tyrach şi cei ai lui Kegen.

Profitînd de asemenea împrejurări favorabile, este firesc ca bizantinii să fi căutat asigurarea liniştii frontierei danubiene prin perfectarea unei înţelegeri cu pecenegii. Şi, într-adevăr, o astfel de înţelegere a fost încheiată, fapt consemnat de altfel în opera lui Skylitzes-Cedren. Cronicarul bizantin, referindu-se la evenimentele care au precedat marea invazie din 1048, ne informează că Tyrach, conducătorul pecenegilor de la nord de Dunăre, i-a reproşat împăratului Constantin al IX-lea hotărîrea de a se permite instalarea în imperiu a triburilor lui Kegen, în ciuda tratatului (σπονδάς) existent. Iată şi pasajul respectiv: „Ὁ Τυρὰχ διαπρεσβεύεται πρὸς τὸν βασιλέα, μηνύσας ὡς ἔδει τὸν μέγαν βασιλέα σπονδὰς ἔχοντα μετὰ τοῦ γένους τῶν Πατζινάκων μηδὲ προσδέξασθαι ὅλως τὸν ἀποστάτην αὐτῶν" [45] (Tyrach trimise soli la împărat ca să-l încunoştinţeze pe marele împărat care are un *tratat* cu neamul pecenegilor că nu trebuia să primească de loc pe un trădător de-al lor). Tot atunci, solii lui Tyrach îi atrăgeau atenţia lui Constantin al IX-lea că „de vreme ce acesta l-a primit pe Kegen, să-l împiedice a traversa Dunărea şi să atace pe cei care sînt *sub tratat*" (ἐπεὶ δὲ προσδέξασται κωλύειν μὴ διαπερᾶν καὶ τοὺς ὑποσπόνδους λυμαίνεσθαι) [46]. Fireşte, în acest context expresia ὑποσπόνδους se referă la pecenegii din stînga Dunării.

Aşadar, în anul 1048 exista un tratat între bizantini şi pecenegi. Cronicarul nu ne dă nici o relaţie despre natura şi conţinutul lui. Nu ni se spune nici măcar cînd a fost încheiat. Faptul însă că între 1036 şi 1048 [47] nu se mai semnalează nici o incursiune pecenegă în ţinuturile sud-dunărene ne permite să avansăm părerea că convenţia existentă în anul 1048 a fost perfectată în 1036 sau imediat după această dată. Poate că tocmai în temeiul acestui tratat unii pecenegi s-au stabilit în „cetăţile" de pe malul drept al Dunării. În orice caz, prezenţa lor în aşezările din Dobrogea, în deceniile al 4-lea şi al 5-lea ale secolului al XI-lea, jude-

---

[43] G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor, vol. VIII. Cronica lui Nestor*, Bucureşti, 1935, p. 125. Cf. *Повесть временных лет*, I, Moscova—Leningrad, 1950 (ed. V. P. Adrianova-Peretz) p. 102—103.

[44] O menţiune despre luptele din aceste vremuri dintre pecenegi şi uzi găsim la Skylitzes-Cedren, II, p. 582, fără însă a se preciza data exactă a desfăşurării lor.

[45] Skylitzes-Cedren, II, p. 582.

[46] *Ibidem.*

[47] A. P. Kajdan, *Иоан Мавропод, печенеги и русские в средине XI в.*, în *Зборник радова византиложког института* (*Mélanges G. Ostrogorsky*), VIII, 1—1963, p. 180—182, ajunge la concluzia că invazia pecenegă din 1048 a avut loc, în realitate, în anul 1046.

cată după observațiile arheologice, nu mai poate fi contestată[48]. Nu este exclus ca tot în același tratat să fi fost definit și cadrul relațiilor prietenești dintre bizantini și pecenegi din răstimpul cuprins între 1036 și 1048.

Este adevărat că pînă în momentul de față nu dispunem de vreun izvor sigur care să certifice un atare caracter al relațiilor bizantino-pecenege, dar interpretarea judicioasă a unor informații literare nu ne lasă nici un dubiu în privința aceasta. De aceea, în cele ce urmează ne vom opri o clipă asupra unei știri privind un episod petrecut — ce-i drept — în 1049, care însă reflectă o situație din timpul cînd Katakalon Kekaumenos era conducătorul regiunii paristriene.

Mai întîi o precizare. Fără a se putea stabili de cînd și pînă cînd Kekaumenos a fost conducător al themei Paradounavon, sigur este că această calitate o avea în 1043. Fiind în acel an „ἄρχων ὤν τῶν περὶ τὸν Ἴστρον πόλεων καὶ χωρίων" (arhonte al orașelor și ținuturilor de la Dunăre), el zdrobește lîngă Varna — după cum ne informează Skylitzes[49] — trupele kievene care se retrăgeau pe uscat spre țara lor.

În 1049, cînd era „ὁ στρατηλάτης τῆς ἀνατολῆς" [50] (stratilat al Orientului), Kekaumenos cade grav rănit în luptele cu pecenegii, desfășurate lîngă localitatea Diakene[51] din munții Balcani. Kekaumenos n-a murit totuși, și aceasta se datorează unui peceneg cu numele de Galinos, care, recunoscîndu-l pe înaltul demnitar bizantin ca fiind acela ce odinioară îndeplinise funcția de conducător al fortărețelor de la Dunăre, l-a adăpostit în cortul său[52] și i-a dat îngrijirile necesare.

Desigur, fapta lui Galinos nu ne lasă nici o îndoială asupra împrejurărilor favorabile în care pecenegul l-a cunoscut pe Kekaumenos, în vremea cînd acesta era „arhontele" ținuturilor dunărene. Cu alte cuvinte, vrem să susținem că, dacă relațiile dintre bizantini și pecenegi în timpul în care Kekaumenos conducea katepanatul de la Dunărea de jos nu ar fi fost amicale, gestul lui Galinos — la capătul bătăliei de la Diakene — nu și-ar găsi nici o justificare.

Se pare însă că considerațiile noastre nu pot suplini consistența relatării înseși a cronicii lui Skylitzes, referitoare la episodul petrecut la Diakene. De aceea ne vom permite să reproducem pasajul respectiv: „καὶ δὲ Πατζινάκος τῆς κλῆσιν Γαλῖνος εἰδώς τὸν Κεκαυμένος οἷός ἐστιν ἐξ ὅτου περ ἦρχε τῶν παρὰ τῷ Ἴστρῳ φρουρίων καὶ ἀνεμίγνυντο ἀλλήλοις" [53]. Această frază a fost și este tălmăcită în istoriografia românească[54] de

[48] Petre Diaconu, *Cu privire la problema căldărilor de lut în epoca feudală timpurie* (*sec. X—XIII*), în *SCIV*, VIII, 1956, 3—4, p. 430. În același articol, întemeindu-ne pe răspîndirea acestui tip ceramic, am enunțat ipoteza că primii pecenegi au început să se așeze în Dobrogea încă din a doua jumătate a secolului al X-lea (vezi, de asemenea și articolul nostru *К вопросу о глиняных котлах на территории РНР*, în *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 259 și urm.).

[49] Skylitzes-Cedren, II, p. 555; cf. N. Bănescu, *op. cit.*, p. 74—75.

[50] Skylitzes-Cedren, II, p. 597.

[51] *Ibidem.*

[52] Faptul că Galinos avea cortul său îl arată ca pe un personaj mai de vază printre consîngenii săi.

[53] Skylitzes-Cedren, II, p. 597.

[54] Cf. N. Bănescu, *op. cit.*, p. 77; I. Barnea, *op. cit.*, p. 643; Eugen Stănescu, *„Les mixobarbares" du Bas-Danube au XIe siècle* (*Quelques problèmes de la terminologie des textes*), în *Nouvelles études d'histoire*, III, București, Edit. Academiei, 1965, p. 48 și nota 19.

obicei în felul următor: „Şi un peceneg cu numele de Galinos, cunoscîndu-l pe Kekaumenos cine este, de pe vremea cînd acesta conducea cetăţile de la Dunăre şi cînd neamurile erau amestecate...”.

În ce ne priveşte însă, socotim că traducerea celei de-a doua părţi a textului este incompletă, ceea ce duce la vicierea, oarecum, a sensului ideii pe care a vrut s-o exprime Skylitzes. În realitate, traducerea exactă ar trebui să sune astfel: „Şi un peceneg cu numele de Galinos, ştiindu-l pe Kekaumenos ce fel de om este, din timpul cînd acesta era conducătorul cetăţilor de la Dunăre şi cînd neamurile trăiau în relaţii bune unele cu altele...”. Aşadar, verbul ἀναμίγνυμι, în acest context, înseamnă mai mult decît a amesteca. Aici el are şi înţelesul de a trăi în pace laolaltă, de a avea raporturi bune.

În consecinţă, nefiind vorba numai de populaţii care erau amestecate, ci şi de relaţiile de prietenie dintre ele [55], spusele lui Skylitzes capătă o cu totul altă semnificaţie pentru istoria regiunilor de la Dunărea de jos, în perioada în care Kekaumenos era conducătorul lor.

Logica construcţiei frazei, sensul cuvintelor care o compun, precum şi spiritul narării faptelor, ne obligă să admitem că printre neamurile (τὰ γένη) de la Dunărea de jos un loc dintre cele mai importante îl ocupau pecenegii, apropiaţi pe vremea aceea bizantinilor, şi că tocmai în virtutea fostei prietenii dintre aceşti pecenegi şi bizantini Galinos s-a simţit îndatorat să-i salveze viaţa lui Kekaumenos.

Prin urmare, din tot ce s-a spus pînă aici în legătură cu Katakalon Kekaumenos reiese că, pe vremea cînd el îndeplinea funcţia de conducător al oraşelor şi ţinuturilor dunărene, relaţiile dintre pecenegi şi bizantini erau dintre cele mai cordiale. Racordînd la această observaţie constatarea strict arheologică cum că în acele timpuri în aşezările de la Dunăre se semnalează, pe de o parte, o prezenţă pecenegă, iar pe de altă parte o înviorare a vieţii economice, vom înţelege şi mai bine importanţa tratatului pecenego-bizantin în dezvoltarea social-economică şi politică a regiunilor de la Dunărea de jos, în deceniile al 4-lea şi al 5-lea ale secolului al XI-lea.

În măsura în care se va dovedi că Kekaumenos — arhonte al oraşelor şi ţinuturilor de la Dunăre în anul 1043 — va fi preluat această funcţie în 1036 sau la scurtă vreme după aceea, vom căpăta dreptul să avansăm şi ipoteza că în perfectarea tratatului dintre bizantini şi pecenegi acest demnitar a îndeplinit un rol esenţial.

O atare opinie este reclamată nu numai de realitatea bunelor sale relaţii cu pecenegii, relaţii care — după toate probabilităţile — au avut o durată mai lungă [56], dar şi de funcţia sa de conducător al themei paristriene. Căci, la drept vorbind, cine altul decît conducătorul acestei pro-

---

[55] Astfel, nu am înţelege de ce Skylitzes a căutat să lege menţiunea recunoaşterii lui Kekaumenos de către Galinos de aceea a existenţei la Dunărea de jos a mai multor populaţii.

[56] N. A. Oikonomides (*op. cit.*, p. 77—78, nota 64) opinează că legăturile lui Kekaumenos cu pecenegii s-au menţinut pînă mai tîrziu. Părerea învăţatului grec se sprijină pe găsirea în Ucraina a unui sigiliu aparţinînd lui Kekaumenos, cînd acesta era duce al Antiohiei (cf. I. Swiencickyi, *Byzantinische Bleisiegel in den Sammlungen von Lwow*, în volumul omagial dedicat lui P. Nikov, Sofia, 1939, p. 483). Ştiut fiind că astfel de sigilii însoţeau diferite scrisori, este posibil, susţine N. A. Oikonomides, ca exemplarul de la Lvov să fi însoţit o scrisoare trimisă vreunul peceneg.

vincii putea să-i cunoască mai bine pe pecenegii de la nord de Dunăre şi, în consecinţă, să trateze cu ei perfectarea unei înţelegeri. Practica angajării în purtarea discuţiilor tocmai a demnitarilor din regiunile limitrofe ţinuturilor populaţiilor cu care trebuia să se trateze era de multă vreme în vigoare la Bizanţ. Să nu uităm că în anul 917 bizantinii, trebuind să poarte tratative cu pecenegii, l-au delegat pe Ioan Vogas, strategul Chersonesului, deoarece — cum era şi firesc — acesta îi cunoştea mai bine pe paţinachi.

Dar, independent de numele demnitarului bizantin care a încheiat convenţia, acesta trebuie să fi fost un diplomat înzestrat cu un deosebit tact politic şi cu o largă pricepere a raportului de forţe la Dunărea de jos. În plus, el trebuie să fi fost extrem de abil, de vreme ce a reuşit să-i convingă pe pecenegi să renunţe la controlul politic asupra Munteniei şi Olteniei, căci, după cum vom vedea cu alt prilej, avem toate motivele să admitem că în deceniile al 4-lea şi al 5-lea ale secolului al XI-lea bizantinii au reuşit să-şi extindă autoritatea politică în Cîmpia Dunării.

La capătul lucrării noastre, ţinem să subliniem unele concluzii care se degajă din prezentarea ei : 1) în perioada cuprinsă între 1000 şi 1027 relaţiile dintre bizantini şi pecenegi au fost paşnice ; în orice caz, în această perioadă nu se semnalează nici o incursiune în regiunile sud-dunărene ; 2) între 1027 şi 1035 (inclusiv) s-au succedat cinci atacuri pecenege, dar nici unul dintre ele nu a vizat ţinuturile care corespund Dobrogii de astăzi ; 3) prima incursiune care a avut drept ţintă Dobrogea s-a consumat în 1036. Devastarea unui nivel de vieţuire de la Dinogetia-Garvăn, precum şi distrugerea şi părăsirea aşezărilor fortificate de la Capidava şi Dervent s-au produs în acel an ; 4) începînd cu 1036, timp de 12 ani, pentru regiunile de la sud de gurile Dunării urmează o perioadă de prosperitate economică, drept urmare a încetării atacurilor pecenege ; 5) bunele raporturi dintre pecenegi şi bizantini între 1036 şi 1048 sînt expresia unui tratat perfectat, probabil, prin mijlocirea lui Kekaumenos.

Desigur, unele din concluziile noastre se cer a fi verificate în viitoarele cercetări, în timp ce altele vor necesita poate oarecare nuanţări, dar şi într-un caz şi în celălalt trebuie să se pornească de la confruntarea izvoarelor literare cu datele arheologice şi numismatice.

À PROPOS DE L'EXISTENCE DES PETCHENÈGUES AU BAS-DANUBE DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

Dans cet article l'auteur établit trois périodes en fonction de l'attitude des Petchenègues envers les Byzantins. Pendant la première période qui dure approximativement depuis l'an 1000 jusqu'en 1027, aucune incursion n'est signalée dans les régions sud-danubiennes. Pendant la deuxième période — 1027—1036 — les Petchenègues déclenchent une série d'attaques dont la dernière seulement affectera, en quelque sorte, la Dobroudja.

En effet c'est en 1036 que disparaît pour toujours l'activité des établissements fortifiés de Capidava et Dervent, situés sur la rive droite du Danube.

Après 1036 et jusqu'en 1048 une nouvelle période d'accalmie s'étend sur les régions du Bas-Danube. Il ressort des objectifs de la recherche archéologique qu'à cette période les établissements sud-danubiens connaissent une prospérité économique particulièrement marquée. La raison en est que les Petchenègues engrenés dans leurs luttes intestines et dans les luttes avec les Kouzes, n'attaquent plus les régions byzantines.

Prenant comme point de départ l'analyse des passages de la chronique de Skylitzès, ayant trait à l'invasion des Petchenègues de 1048, l'auteur aboutit à l'idée d'un traité de paix ou de non-agression conclu entre Petchenègues et Byzantins, en 1036, ou tout de suite après cette date. Il est très possible que l'ancien gouverneur du Paristrion, Katakalon Kekaumenos ait eu un rôle d'importance dans le parachèvement de ce traité.

CERAMICA DE UZ COMUN — NESMĂLȚUITĂ — DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XV-LEA DE LA SUCEAVA

DE

ELENA BUSUIOC

Datarea ceramicii din a doua jumătate a secolului al XV-lea constituie unul din cîștigurile importante obținute încă de timpuriu de către colectivul de arheologi[1] care a desfășurat ani de-a rîndul o neobosită muncă de cercetare în sectoarele cu vestigii medievale de la Suceava. Cele mai importante sectoare și complexe unde ea a fost datată îndeosebi pe criterii stratigrafice sînt : „Cetatea de scaun", secțiunile B I și în special B XII b, unde, din șanțul de fundație al pînzei exterioare de ziduri a cetății, s-a scos o însemnată cantitate de materiale ceramice ; „Platoul din fața Cetății de scaun" sectoarele A și B, în ultimul, din perimetrul resturilor unor case de paiantă datate cu monedă din 1481 ; în oraș la „Curtea domnească", în secțiunile II și IX ; tot în oraș, în secțiunea I și suprafața 1 de la Liceul de fete, în cuprinsul locuințelor datate cu monedă de la Ștefan cel Mare, precum și din locuințe, din aceeași vreme, de la „„Șipot", „I.R.C." și „Drumul național". Au mai intrat în tratarea lucrării de față, de asemenea, materiale ceramice provenite din descoperiri întîmplătoare din cartierele Areni, mănăstirea Iațco, str. Ana Ipătescu și str. Simion Florea Marian[2].

Studierea ceramicii de uz curent din vremea de care ne ocupăm a cuprins și ceramica cercetată anterior de Trifu Martinovici[3], deosebirea față de modalitatea de tratare a lucrării de față constînd în considerarea net distinctă între ceramica roșie și cea cenușie — astfel prezentată de noi, pentru motive pe care le vom înfățișa în cuprinsul lucrării[4] — față

[1] Rugăm pe toți arheologii care au colaborat la săpăturile efectuate de-a lungul anilor în cadrul șantierului arheologic Suceava să primească aici mulțumirile noastre călduroase.

[2] Vezi rapoartele de săpături ale șantierului arheologic Suceava, în *Materiale*, IV, p. 243—256 și 265—275 ; V, p. 594—615 ; VI, p. 681—695 ; VII, p. 609—625 ; VIII, p. 744—756.

[3] Trifu Martinovici, *Contribuții la cunoașterea ceramicii din a doua jumătate a secolului al XV-lea de pe teritoriul Sucevei*, în *Materiale*, IV, p. 361—372.

[4] Vezi mai sus p. 488 și p. 490—491.

SCIV, tomul 18, nr. 3, București, 1967, p. 477—495.

de considerarea globală a celor două categorii ceramice făcută de autorul amintit mai sus. La aceasta adăugăm forme, tipuri şi variante noi, precum şi modificări ale tipologiei prezentate de lucrarea citată, noi avînd, desigur, la îndemînă un material mai bogat, precum şi cîştigul de ansamblu al cercetării arheologice de la Suceava în anii de după apariţia studiului adus în discuţie.

Înainte de a trece la descrierea formelor de vase, ne vom opri asupra analizei tehnicii de preparare a pastei. Ca trăsătură generală, constatăm folosirea acum exclusiv a pastei bine degresate cu nisip, omogenă şi aspră. Distingem următoarele categorii: pasta roşie, de foarte bună calitate, degresată numai cu nisip fin, omogenă şi compactă, cu tuşeu uşor aspru. Este folosită la străchini şi cupe, în special; pasta roşie-gălbuie, apropiată calitativ de prima, degresată de asemenea cu nisip cernut, omogenă şi aspră în spărtură, ca şi pe feţele vasului, datorită amestecului de nisip. Este folosită de obicei la modelarea veselei de masă; în genere, la modelarea vaselor de bucătărie şi de uz gospodăresc se folosea pasta roşie de bună calitate, degresată cu nisip cu bobul mai mare, uniform repartizat în masa lutului. Ea are calităţi plastice care au permis modelarea vaselor cu pereţi subţiri (4 mm) şi mereu egali ca grosime; calitativ similară categoriei de mai sus este o alta, în componenţa căreia intră destul de frecvente granule mici de calcar. Pare evidentă operaţia de îndepărtare din masa lutului a granulelor mai mari, a căror prezenţă în pasta din prima jumătate a secolului al XV-lea [5] a provocat puşcături în pereţii vaselor în timpul arderii lor în cuptor. Dat fiind efectul acestora, lucru de care olarii trebuie să-şi fi dat uşor seama, considerăm că granulele de calcar nu intrau în amestecul pastei ca degresant intenţionat ales de ei, ci se aflau în componenţa naturală a lutului. Pasta cenuşie are ca degresant nisip cu bobul mărunt într-un procent mai scăzut decît la pasta roşie obişnuită acum în ceramica de la Suceava şi de aceea este mai puţin aspră. Formele de vase lucrate din pastă cenuşie se restrîng la categoria vaselor de uz gospodăresc, oale-borcan sau cu toartă şi capace.

Dominantă în a doua jumătate a secolului al XV-lea, ceramica roşie este reprezentată la Suceava în special prin vasele de bucătărie şi de uz larg gospodăresc. Această ceramică este nelipsită în aşezările orăşenilor, în palatul Curţii domneşti, ori în Cetate, fapt ce o arată ca fiind indispensabilă acelora care-şi duceau aici traiul zilnic.

Alături de aceste două categorii, stabilite în funcţie de destinaţie, mai sînt formele de vase folosite la masă — vesela de masă —, bogat reprezentată şi ea, completată îndeosebi însă cu exemplare smălţuite cu care se aseamănă adesea tipologic. Întrucît ceramica smălţuită reprezintă un capitol aparte al ceramicii medievale de la Suceava, noi urmărind doar caracteristicile evoluţiei meşteşugului ceramic de uz comun, ne vom ocupa în studiul de faţă numai de ceramica nesmălţuită din această vreme, nu fără a atrage atenţia că vesela de masă este acum cu mult îmbogăţită şi variată, graţie produselor smălţuite.

Vasele de bucătărie sînt reprezentate în special de oalele cu toartă, precum şi de oalele-borcan, şi unele şi altele purtînd indiciul folosirii la prepararea mîncării.

---

[5] Elena Busuioc, *Ceramica de uz comun — nesmălţuită — din prima jumătatea a secolului al XV-lea de la Suceava*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 301.

A. Forma de vas tipică este *oala cu toartă*; ea este un produs de serie, atît prin caracteristicile tehnice şi prin gama apreciabilă de variante, cît şi prin frecvenţa cu care apare la Suceava. Deosebirile mai importante se manifestă de obicei în redarea părţii lor superioare, asupra căreia vom insista îndeosebi; considerăm că în felul acesta se obţine o imagine clară şi uşor de sesizat a diferitelor elemente ale variantelor.

Silueta oalelor cu toartă din tipul I — caracteristic în ceramica de uz comun a celei de-a doua jumătăţi a secolului al XV-lea — este zveltă şi elegantă, datorită unei bune proporţionalităţi a umerilor uşor arcuiţi, precum şi restrîngerii pereţilor, evident conice, spre fund. Supleţea şi eleganţa acestora este subliniată, totodată, de o îngrijită şi îndemînatică modelare, prin realizarea profilului lor lipsit în general de asimetrie. În perfectă armonie cu profilul vaselor stă şi alegerea tipului de toartă, îngustă şi alungită, care se deosebeşte de toarta lată şi greoaie, obişnuită la oalele din prima jumătate a secolului al XV-lea [6]; este lucrată ca o bandă îngustă (lată de 1,05 pînă la 2 cm şi groasă de 7—9 mm), fie cu feţele plane şi muchiile drepte sau uşor subţiate, fie mai ales, avînd de-a lungul, pe mijloc, o şănţuire. Este o toartă „lungă'', uşor frîntă sus, la înălţimea buzei pe care este prinsă, de unde se îndreaptă oblic spre locul aplicării ei pe pîntecul vasului; alteori toarta prezintă o curbură continuă, fără a avea un punct clar de frîngere, ca mai sus. Prinderea pe vas este dintre cele mai izbutite, realizîndu-se o perfectă unitate între vas şi toartă, fără îngrămădiri de pastă la punctele de lipire, adesea dăunătoare, şi în orice caz prezenţa lor făcînd indiciul unei mai slabe aderări a torţii pe vas, aceste neajunsuri fiind frecvente la vasele mai vechi la care ne referearn mai sus.

Tipul I, reprezentativ, de oală cu toartă are dimensiuni potrivite: diam. gurii 13,01 cm; diam. fundului 9,08 cm.; înălţ. 18,01 cm; gura rotundă, buza relativ scundă şi arcuită spre interior, de aceeaşi grosime ca pereţii, terminată cu marginea dreaptă. Gîtul redus, dar profilat, marcat de o uşoară nervură, şi umerii boltiţi. De obicei pereţii se restrîng mult spre fund, astfel că vasul este zvelt, spre deosebire de vasele cenuşii din prima jumătate a secolului al XV-lea [7] ai căror pereţi încep să se lărgească imediat de la fund din ce în ce mai mult spre pîntec. Toarta este făcută ca o bandă îngustă, dreptunghiulară în secţiune (lată de 2 cm şi groasă de 7 mm), cu muchiile uşor rotunjite, fără a fi de loc îngroşate, uneori cu o şănţuire longitudinală pe mijloc, este prinsă chiar pe buză la exterior, fără a modifica muchia, capătul opus fiind prins pe pîntec, spre umăr. Ornamentul este simplu, redus la două-trei incizii orizontale şi paralele între ele, corect realizate, dispuse pe umăr, imediat deasupra punctului de prindere a torţii (fig. 1/1).

Varianta Ia, principală şi cea mai frecventă, este oala de dimensiuni potrivite (diam. gurii 14 cm; diam. fundului 9,10 cm; înălţ. 18,05 cm), cu buza relativ înaltă, împinsă mult în afară printr-o alveolare în interior, apoi arcuită uşor în sus, fără a fi îngroşată. Marginea este uşor lăţită, rezultat probabil al tăierii pastei cu un mic cuţitaş, şi foarte uşor teşită spre interior. Pe gît are o nervură bine reliefată.

Varianta Ib este oala cu buza scundă, arcuită prin şănţuirea puternică în interior, fără a fi îngroşată, terminată cu marginea dreaptă. Gîtul îngust, dar profilat, e marcat de o uşoară nervură în relief. Are dimensiunile: diam. gurii 11 cm; diam. fundului 6,09 cm; înălţ. 15,3 cm.

---

[6] *Ibidem*, p. 304.
[7] *Ibidem*, p. 305—306.

Varianta Ic este oala de dimensiuni potrivite, cu buză relativ înaltă, arcuită, terminată cu marginea teşită spre interior; uşor mai groasă decît pereţii, buza se subţiază de la margine spre gît. Pe gîtul profilat, dar îngust, o nervură slab reliefată.

Varianta Id este oala cu buza scundă, arcuită, de aceeaşi grosime cu pereţii, terminată cu marginea teşită, trasă puţin în afară. Pe gîtul scund şi profilat, aceeaşi nervură uşor reliefată.

Varianta Ie este reprezentată de oale cu dimensiuni potrivite, cu buza scundă, arcuită, fără a fi îngroşată, terminată cu marginea dreaptă, orizontală, avînd o şănţuire pronunţată pe mijloc. Gîtul profilat şi uşor înălţat.

Varianta If este reprezentată de oale de dimensiuni mai mari (diam. gurii 15 cm; diam. fundului 10,5 cm; înălţ. 21 cm), cu buza relativ înaltă şi arcuită printr-o alveolare în interior, terminată cu marginea uşor rotunjită. Gîtul scurt şi profilat.

Caracteristica vaselor incluse în tipul I este, aşa cum rezultă din enumerarea variantelor, buza arcuită, fără a fi mai îngroşată ca pereţii, rareori observîndu-se o uşoară îngroşare în special a marginii, şi aceasta mai mult aparentă, datorită probabil tăierii acesteia cu un cuţitaş. Uneori, pe mijlocul marginii se practica cu vîrful ascuţit al cuţitaşului o incizie circulară în scopul aceleiaşi retuşări.

Tipul II de oale cu toartă este reprezentat de exemplare de dimensiuni potrivite (diam. gurii 12,8 cm; diam. fundului 8,5 cm; înălţ. 19 cm), cu buza scundă, rotunjită şi îngroşată la exterior, acesteia corespunzîndu-i în interior o puternică şănţuire; se termină cu marginea subţiată ca o muchie ascuţită, trasă spre interior. Gîtul, mai degrabă scund, este bine profilat. Umărul frumos arcuit, în continuare pereţii bine restrînşi spre fund, astfel că vasul are o siluetă zveltă. Toarta îngustă, alungită, pe mijloc avînd o şănţuire longitudinală, este prinsă pe buză şi pîntec.

Varianta IIa se deosebeşte prin faptul că marginea buzei este rotunjită fără a prezenta, ca la tipul de bază, subţierea evidentă a muchiei. Altfel, este la fel răsfrîntă în afară, rotunjită şi îngroşată, în interior avînd şănţuirea obişnuit pronunţată.

Varianta IIb este reprezentată de exemplare cu buza scundă şi răsfrîntă, a cărei rotunjime la exterior prezintă o îngroşare mai pronunţată aproximativ pe mijlocul ei.

Tipul de vas reprezentat prin oale-borcan cu buza scundă, îngroşată şi rotunjită la exterior, la început fără şănţuire în interior, este cunoscut încă în ceramica din secolul al XIV-lea; cîştigînd treptat sub raport tehnic, el se perpetuează în cursul întregului secol al XV-lea, unde îl întîlnim atît la oale-borcan, cît şi la oale cu toartă.

B. A doua formă de vase de bucătărie este *oala-borcan* ce se perpetuează şi acum, cu îmbunătăţiri de ordin tehnic în special, ea fiind frecventă în ceramica de uz comun în întregul nostru ev mediu. Alături de oala cu toartă, oala-borcan continuă să ocupe mai departe un loc însemnat în garnitura de vase folosite la prepararea fierturilor, în virtutea unei tradiţii puternice, proprii evoluţiei lente, în genere, a meşteşugului olăritului de uz comun; faptul rămîne valabil, în oarecare măsură, chiar atunci cînd ne referim la meşteşugul olăritului de la oraş [8].

Tipul I de oală-borcan, avînd o veche tradiţie în ceramica feudală moldovenească, este de obicei de dimensiuni mari (diam. gurii 15 cm;

[8] Ştefan Pascu, *Meşteşugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1954, p. 33 şi p. 88.

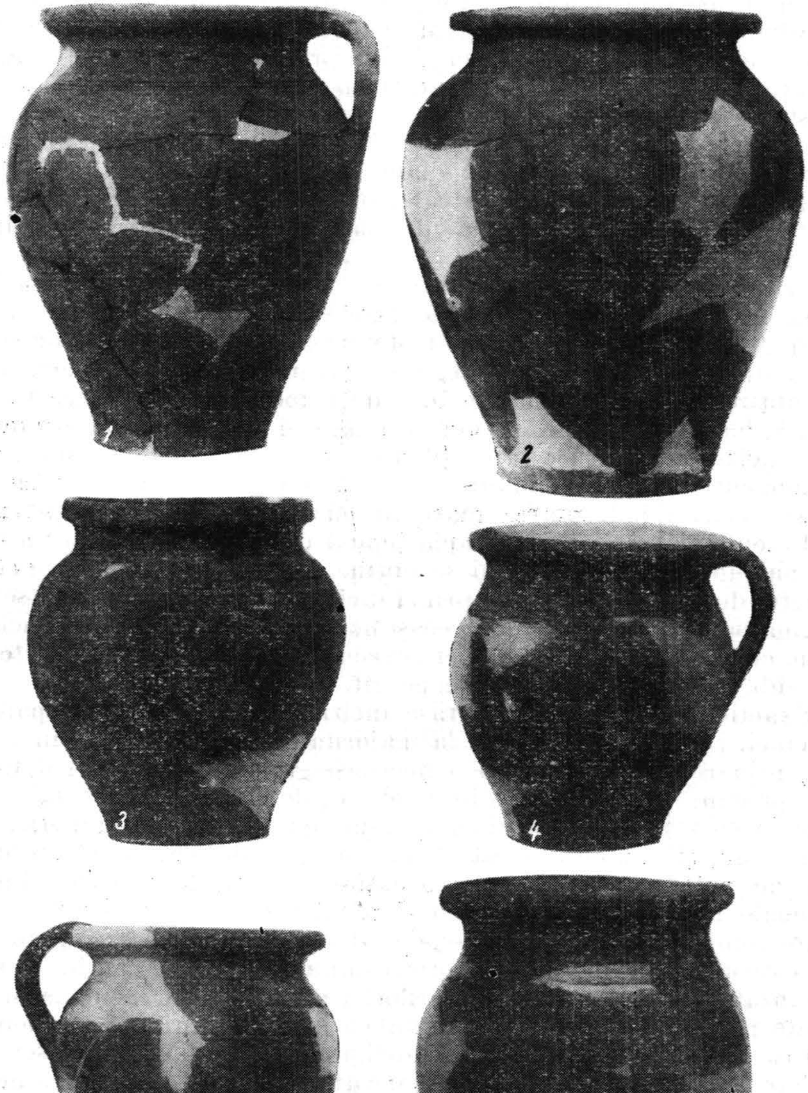

Fig. 1. — *Suceava*. Ceramică roşie din a doua jumătate a secolului al XV-lea; vase de bucătărie; *1, 4, 5*, oale cu toartă; *2,3*, oale-borcan; *6*, oală-borcan de uz gospodăresc aparţinînd grupului de ceramică cenuşie.

diam. fundului 10 cm ; înălţ. 21 cm) ; gura circulară are buza relativ scundă, rotunjită şi răsfrîntă în afară, cu o pronunţată şănţuire în interior. Gîtul scurt, bine profilat, umărul larg în continuare, pereţii evident restrînşi pînă la fund. În genere, linia vasului redă profilul zvelt, datorită mai ales conicităţii fundului, aceasta fiind caracteristică oalelor confecţionate acum de meşterii olari suceveni.

Tipul II este reprezentat de oale-borcan cam de aceleaşi dimensiuni cu tipul I : diam. gurii 12 cm ; diam. fundului 10,3 cm ; înălţ. 21cm. Are buza înaltă, simplă, arcuită către interior şi terminată cu marginea uşor rotunjită. Uneori, imediat sub margine, la exterior are o incizie circulară (fig. 1/3).

Ornamentul mereu acelaşi este bentiţa de trei-patru caneluri sau, mai des, incizii, orizontale şi paralele între ele [9], aşezate pe umărul vasului, într-o manieră izbutită. Operaţia acestei ornamentări, deosebit de simple, se făcea după modelarea în întregime a vasului şi după ungerea cu un strat subţire de angobă, înainte însă de prinderea torţii : aceasta calcă adesea, la locul de prindere pe umăr, două-trei din canelurile sau inciziile de jos. Inciziile erau trase prin apăsarea în pasta crudă a vasului a vîrfului unui cuţitaş de lemn, de care se servea olarul şi pentru alte retuşuri — bunăoară pentru îndreptarea marginii buzei —, sau cu un instrument special făcut în acest scop, o simplă ţepuşă de lemn ascuţită la un capăt. În timpul unei rotiri a vasului se obţinea o incizie circulară, încheiată în punctul de unde pornea. Sub prima incizie, la un spaţiu îngust, se practica următoarea, după care, în aceeaşi manieră, se trăgea restul inciziilor. Oricum, cu astfel de instrumente era executată unica incizie de la exteriorul buzei, sub margine, sau aceea de pe gît.

Exactitatea cu care sînt trase inciziile de pe umăr, grupate cîte patru-cinci, aşa cum le întîlnim la majoritatea exemplarelor din această vreme, prin respectarea mereu a aceleiaşi grosimi şi adînciri a fiecărei incizii, precum şi a spaţiilor dintre ele, egale şi paralele, ne face să ne gîndim la folosirea mai degrabă a unui instrument mai practic, făcut tot din lemn, şi anume la capătul unei stinghii de lemn erau scobite un număr de patru-cinci crestături ascuţite la vîrf, între care rămîneau spaţii goale, prin cioplirea lemnului. Capătul stinghiei astfel crestat — asemănător unui fragment de pieptene cu dinţii mari — era apăsat în pasta crudă a vasului şi în timpul unei rotiri complete se realiza bentiţa de incizii corespunzătoare ca număr crestăturilor. Un instrument asemănător acestuia este posibil să fi fost întrebuinţat şi pentru imprimarea canelurilor, numai că crestăturile, mai puţin adînci, nu mai aveau capetele ascuţite, ci plate, iar baza spaţiilor goale era uşor rotunjită. Procedîndu-se ca mai sus, prin negativul spaţiilor goale se realizau canelurile distincte între ele prin spaţii plane obţinute prin călcarea pastei de capetele plate ale crestăturilor [10].

---

[9] În ceramica moldovenească din secolul al XIV-lea, caracteristice sînt inciziile înscrise neordonat, în forma unei spirale largi, cu capetele libere ; aceeaşi caracteristică prezintă ornamentarea cu incizii şi în marea majoritate a ceramicii cenuşii datînd din secolele XIII—XIV, aparţinînd unei întinse arii central-europene. Maniera aceasta de redare a inciziilor e cunoscută în lucrările de specialitate sub termenul de *Spiralwulsttechnik*, Cf. de exemplu, Imre Holl, *Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda*, Budapesta, 1966, p. 12 ; p. 20, fig. 18/1 ; p. 28, fig. 30/1,8 şi p. 32, fig. 34/1.

[10] În Muzeul de la Goleşti se află un instrument de olar, lucrat din lemn, care folosise la ornamentări similare şi care datează din secolele XVIII—XIX.

Vesela de masă. Spre deosebire de vasele de bucătărie sau de uz mai larg gospodăresc care dau olăriei de uz comun ponderea specifică în producţia de ceramică în ansamblu, produsele destinate cu precădere servitului la masă şi care se includ ceramicii comune au un volum mai restrîns, ele fiind din plin completate cu exemplarele mai pretenţioase, smălţuite, a căror factură artistică vine să sublinieze pe alt plan evoluţia meşteşugului ceramic de la Suceava în această vreme. Factura tehnică şi alegerea anumitor profiluri, adesea cu vădite caractere artistice îmbinate cu utilul ale produselor de acest soi conturează deopotrivă deplina închegare şi maturitate a producţiei ceramice de uz comun, capabilă acum să servească unor cerinţe tot mai variate, reclamate de nevoile traiului zilnic al societăţii.

Vesela de masă era lucrată exclusiv din pasta roşie de bună calitate, omogenă, bine degresată şi uşor aspră, indicată prin calităţile ei plastice la modelarea vaselor de proporţii mici şi cu pereţi mai subţiri. După modelare olarul avea totdeauna grijă să şteargă văscioarele pentru îndepărtarea asperităţilor, muind mîinile în zeama de lut aflată la îndemînă, tot timpul cît le modela la roată [11].

Străchinile sînt reprezentate prin tipuri similare acelora cunoscute pentru prima jumătate a secolului al XV-lea. Frecvente sînt acum străchinile cu corpul puţin larg, adînc şi conic, fie cu picior inelar, fie avînd doar marginile fundului pronunţat îngroşate şi profilate, precum şi acelea cu corpul mai mult plat şi deci mai larg, prevăzute totdeauna cu picior inelar masiv de susţinere, asemănătoare farfuriei.

Străchinile cu corpul adînc se întîlnesc mai des şi prezintă unele variante, în funcţie de mici deosebiri de detaliu. Tipul caracteristic are corpul adînc, înalt de 4 cm, reprezentînd două treimi din înălţimea vasului, socotită pînă la bază; larg sus de 11 cm, restrîns conic spre fund unde ajunge să măsoare 4 cm. Pornind de la punctul maxim de lărgime, pereţii subţiri se ridică cu încă 2 cm, uşor înclinaţi spre interior, formînd buza străchinii; aceasta se termină cu marginea uşor îngroşată şi rotunjită la exterior. Din acelaşi punct de maximă lărgime, pereţii coboară oblic, păstrînd aceeaşi grosime, doar la fund îngroşîndu-se puternic. Strachina se sprijină pe un picior inelar, cu marginile profilate, gol în interior şi relativ înalt.

Varianta a are în genere acelaşi profil cu tipul de bază, doar că profilul corpului redă mai degrabă o linie uşor curbă, şi nu oblică, ca la cazul prim; marginea buzei este uşor subţiată şi trasă în afară, iar piciorul inelar de susţinere este mai plat şi mai scund.

Varianta b prezintă mai multă asemănare cu tipul caracteristic, de care se deosebeşte în special prin piciorul inelar mai înalt, mai îngust şi puternic profilat; de asemenea, corpul străchinii acesteia pare uşor aplatisat.

---

[11] Această operaţie este practicată în olăria moldovenească încă din secolul al XIV-lea, pentru a crea un strat izolator menit să acopere porii şi să reducă asperităţile de pe feţele exterioare ale vaselor. Cf. şi Barbu Slătineanu, *Ceramica feudală românească*, 1958, p. 71. În acelaşi scop, pînă azi, gospodinele din satele sucevene fierb şi ard în spuză oalele înainte de a le folosi la gătit. Informaţie verbală de la o gospodină din comuna Zvoriştea, raionul Dorohoi.

Tipul II este reprezentat de străchinile-farfurie cu corpul larg şi foarte puţin adînc, plate, cu buza mult lăţită şi răsfrîntă brusc în afară, prevăzute cu picior inelar, masiv, de susţinere. Apar sporadic, sub formă de fragmente, fără posibilitate de întregire, dar cu suficiente elemente care indică, pe de o parte, similitudinea lor cu unele exemplare smălţuite datînd din aceeaşi vreme, iar pe de alta ne dă putinţa să observăm evoluţia lor directă dintr-un anumit tip de strachină (tipul c), cunoscut deja în prima jumătate a secolului al XV-lea [12].

Un vas a cărui formă şi dimensiune ne-au servit criteriul de a-l include în categoria ceramicii folosite la masă, îndeplinind probabil funcţii similare străchinii, are aspectul unui bol, scund şi nu prea larg, prevăzut cu două torţi mici (diam. gurii 12,7 cm; diam. fundului 6,6 cm; înălţ. 5,6 cm). Gura circulară este uşor evazată, datorită răsfrîngerii în afară a buzei scunde. Gîtul scund, bine profilat, este marcat de o uşoară nervură în relief; corpul înscrie o linie frumos curbată, ce se restrînge treptat spre fundul uşor profilat. Pereţii sînt egali ca grosime, doar la fund sensibil îngroşaţi. Ornamentul constă din două-trei incizii orizontale, ordonate, înscrise pe umăr. Torţile aşezate faţă în faţă sînt simple şi mici ca două urechiuşe; ele sînt prinse pe buză la exterior, capetele opuse fiind lipite pe corpul vasului puţin mai jos, sub incizii. Formă nouă de vas, precis individualizată, rezultată din îmbinarea unor trăsături tipologice caracteristice ceramicii din această vreme, ea reflectă posibilităţile olarilor suceveni de a îmbogăţi repertoriul formelor de vase, ca şi priceperea lor de a le înfăţişa într-o haină artistică originală.

Vasele întrebuinţate pentru băut, fie la masă, fie în timpul zilei, sînt reprezentate prin vase cu capacitate mare: căni şi ulcele, şi prin văscioare: cupe joase şi largi ori cu talia înaltă şi strîmtă la bază, pe care înclinăm să le numim pocale [13].

Ulcelele au în genere profilul oalei cu toartă, caracteristică (tipul I) în această vreme, numai că au dimensiuni prea mici pentru a putea fi socotite ca îndeplinind funcţia de vase de bucătărie.

Mulţimea de văscioare, folosite în genere la băut, îmbogăţea repertoriul ceramicii de uz comun din această vreme, dîndu-i culoare şi variaţie. Mai greu întregibile din cauza proporţiilor lor mici, ele cunosc forme caracteristice de cupe joase, ori cu talia înaltă şi îngustă, precum şi de cănuţe, al căror profil însă pare mai puţin semnificativ. Pe lîngă aceste tipuri caracteristice, se află însă o serie numeroasă de resturi fragmentare de văscioare, ce par a fi lipsite de trăsături specifice deosebite, fie şi din cauza stării lor fragmentare. De altfel, acele forme şi tipuri caracteristice din punct de vedere tehnic şi tipologic au format cu precădere, de fiecare dată, obiectul studiului ceramicii, acum ca şi în trecut, fapt care permite înţelegerea cît mai justă a trăsăturilor noi caracteristice şi deosebitoare în raport cu întreaga evoluţie a ceramicii de largă folosinţă care a precedat-o.

---

[12] Elena Busuioc, *op. cit.*, p. 305.

[13] În legătură cu forma acestor văscioare, T. Martinovici — avînd la îndemînă doar fragmente din partea lor inferioară — presupune analogii cu o cană cu talia înaltă şi arcuită datînd din secolul al XV-lea şi provenind din săpăturile de la Bucureşti (cf. *op. cit.*, p. 366). În realitate, aceste văscioare prezintă o formă cu totul deosebită de exemplarul de la Bucureşti. Cf. *Bucureşti*, I, 1954, p. 231, fig. 40/1.

I. Cupa joasă, cu gura largă și fundul rotunjit, sprijinită pe picior inelar are întru totul profilul exemplarelor smălțuite, binecunoscute ca fiind caracteristice pentru această vreme. Întîlnită doar sub formă de fragmente ce n-au putut fi întregite, ea apare într-un mic procent în ceramica nesmălțuită.

Fig. 2. — *Suceava.* Cană și ulcică din a doua jumătate a secolului al XV-lea, (toarta este desprinsă din vechime).

II. Cupa cu talia înaltă, cu baza îngustă, treptat lărgită spre gură apare mai des și prezintă exemplare de dimensiuni ușor variabile. Forma lor de trunchi de con cu baza mare în sus (diam. gurii 8 cm ; diam. fundului 5 cm), net deosebită de a cupei propriu-zise de sus, redă de fapt un profil de *pocal.* Buza scundă are marginea ușor trasă în afară, apoi arcuită, marcată jos de o nervură : profil de buză caracteristic acum pentru căni și castroane ; alteori, buza nu este distinctă special, vasul terminîndu-se cu marginea dreaptă sau ușor adusă spre interior. Decorul este simplu, constituit din incizii sau caneluri orizontale, dispuse pe umăr sau mai rar la bază ; alteori lipsesc și acestea. Forma de pocal a dăinuit și în secolul următor, cel puțin în prima jumătate [14]. Văscioare cu talia înaltă și strîmtă — așa-numitele pahare — sînt cunoscute la Suceava în categoria ceramicii cenușii de factură străină ; sînt cunoscute de asemenea aici produse locale de acest tip, care apar sporadic la finele secolului al XIV-lea și începutul celui următor, sub influența aceleiași ceramici cenușii, vreme după care dispar. Alături de cupă, prezentînd o formă cu vădit caracter practic, pocalul se înscrie pe linia continuei îmbogățiri creatoare a repertoriului ceramicii moldovenești de folos curent. Pe de altă parte, forma de pahar sau pocal este cunoscută în ceramica sătească din Țara Românească încă la finele secolului al XIV-lea, dăinuind în secolul al XV-lea [15].

---

[14] Barbu Slătineanu remarcă prezența acestei forme de văscior alături de cupă printre puținele reprezentări de acest soi în pictura murală de la Moldovița (cf. *op. cit.*, p. 160, fig. 154).

[15] Forma de pahar-pocal este cunoscută în ceramica munteană de factură rurală din secolul al XIV-lea, dar și față de aceasta nu se pot face apropieri, prezentînd deosebiri stilistice evidente, pe lîngă decalajul în timp care le separă. Grație amabilității lui N. Constantinescu, căruia îi mulțumim călduros pe această cale, am văzut cea mai mare parte din ceramica de la Coconi.

Mai apare de asemenea o serie de *cănuțe* care par să fi cunoscut o gamă bogată de profiluri, dar, așa cum spuneam mai sus, fără să prezinte însă caractere prea semnificative. Ele au de obicei pereții sensibil mai subțiri decît ai văscioarelor prezentate pînă aici și mereu egali, buza scundă, de aceeași grosime cu pereții, ușor arcuită sau răsfrîntă în afară, cu corpul

Fig. 3. — *Suceava*. Pocal din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

bombat și fundul restrîns. Toarta mică, respectînd proporția văsciorului, este simplă, de obicei rotunjită, ușor ovală în secțiune, prinsă pe buză și pe umăr.

Vasele de uz gospodăresc se caracterizează prin sporirea numărului de vase cu capacitate foarte mare, cu aspect de chiupuri destinate păstrării unor provizii vreme mai îndelungată. Ca și în prima jumătate a secolului al XV-lea, întîlnim în grupa aceasta forme de vase ca oale-borcan sau cu toartă, castroane și căni cu capacitate mare, precum și capace.

Vasele-borcan și oalele cu toartă au în genere profilul obișnuit acum, al vaselor cu talia zveltă, datorită strîmtării pronunțate a bazei față de deschiderea gurii, deosebite fiind de vasele de bucătărie prin proporțiile lor mari, avînd înălțimi cuprinse între 22 și 30 cm.

Tipul I este reprezentat de vase-borcan cu buza răsfrîntă în afară apoi arcuită spre interior, terminată cu marginea rotunjită sau dreaptă, similar tipului IIB din grupa vaselor de bucătărie.

Tipul II cuprinde borcane cu buza rotunjită și îngroșată la exterior, cu șănțuire puternică în interior. Acest profil de borcan se perpetuează îndelung în ceramica feudală de uz comun de la Suceava și în genere din Moldova.

Tipul III este borcanul cu buza relativ înaltă, masivă, răsfrîntă în afară, cu marginea teșită mult în același sens; o nervură în relief marchează gîtul. Profilul acesta reprezintă o variantă care evoluează din profilul de buză cu nervură, caracteristic în ceramica din secolul al XIV-lea: nervura coboară treptat de pe mijlocul buzei, unde se afla inițial, la baza acesteia, apoi ajunge în cazul de față să marcheze gîtul.

Oalele cu toartă redau, în genere, profilul caracteristic al tipului I din grupa vaselor de bucătărie, deosebindu-se de ele, în principiu, prin capacitatea mai mare și prin lipsa petelor de fum datorate folosirii la foc în bucătărie.

Existenţa în repertoriul ceramicii de uz comun de la Suceava a unor vase cu capacitate foarte mare, adevărate chiupuri, era semnalată încă în complexe datînd din prima jumătate a secolului al XV-lea, prin prezenţa sporadică a unor vase foarte mari şi cu pereţii groşi faţă de oalele obişnuite. Materialele de acest soi, recoltate prin săpături şi care proveneau din complexe cu datare certă, nu au oferit însă suficiente elemente care să ne ducă la precizarea profilurilor acestor vase. O descoperire întîmplătoare făcea cunoscut un vas-chiup întregibil şi care, după anumite criterii, oferite de condiţiile de găsire, poate fi încadrat în prima jumătate a secolului al XV-lea [16].

În perioada imediat următoare constatăm sporirea fragmentelor aparţinînd unor vase-chiupuri, de asemenea neîntregibile şi oferind tot atîtea elemente deosebitoare în ceea ce priveşte profilul lor. Un complex datînd din a doua jumătate a secolului al XV-lea [17] făcea cunoscut un vas întreg de acest gen; o descoperire întîmplătoare oferea un alt exemplar [18], cu un profil total deosebit de al acestuia, care se încadrează, după condiţiile de găsire şi în funcţie de componenţa pastei şi de tehnica de lucru, în aceeaşi vreme. Primul are forma unui borcan cu gura înaltă şi îngustă, cu corpul puţin larg, mai mult prelung. Exemplarul provenit din descoperirea întîmplătoare are gura largă, gîtul scurt, corpul bombat prevăzut cu două torţi late aşezate faţă în faţă, prinse pe buză şi pe umăr.

Variaţia profilurilor acestui soi de vase, astfel sugerată deocamdată de descoperirile de pînă acum, ne indică provenienţa lor din ateliere deosebite. Pare de asemenea că producţia acestor vase era mai puţin organizată, neîncetăţenită în forme precise şi de serie. Totuşi, trăsăturile precis individualizate ale profilului, precum şi factura lui tehnică, situează primul vas ca o formă bine închegată în repertoriul producţiei ceramicii curente de la Suceava şi doar lipsa pînă în momentul de faţă a altor exemplare similare ne-ar împiedica să-l socotim un produs de serie. Spre deosebire de acesta, exemplarul celălalt oferă trăsături mult mai puţin caracteristice în ceea ce priveşte profilul; mai ales prin decorul, dispus pe buză sub formă de incizii orizontale şi pe faţa ei interioară, vasul iese din sfera producţiei ceramice sucevene din această vreme. Vasele-chiupuri erau folosite de obicei în mic număr şi aduse rar în gospodărie, la anumite intervale de timp pentru trebuinţe mai speciale şi, în orice caz, nu atît de frecvent ca vasele obişnuite. Se prea poate că ele erau procurate la piaţă în anumite perioade de timp, probabil cu ocazia unor zile anumite de tîrg. Trebuie de asemenea să avem în vedere că acele trebuinţe gospodăreşti cărora le erau destinate erau cu prisosinţă îndeplinite de vase de lemn [19]. Este foarte posibil ca folosirea paralelă sau chiar cu precădere a acestora din urmă să fie — pe lîngă caracterul restrîns al folosirii vaselor-chiupuri — o altă pricină datorită căreia producţia acestui soi de vase să fi rămas mai puţin specializată, aşa cum, deocamdată, par să indice rezultatele cercetărilor de pînă acum la Suceva.

---

[16] Vasul se află în Muzeul regional Suceava.

[17] *Materiale*, VI, p. 683, fig. 3.

[18] Exemplarul se află în Muzeul regional Suceava.

[19] Documentele interne indică prezenţa vaselor de lemn, alături de alte produse care vehiculau în cadrul pieţei interne moldovene. Cf. *DIR*, veac. XIV, XV; A. Moldova, I, p. 260 şi p. 342—343.

În această vreme se cunoaşte la Suceava un mic procent, de circa 15%, de vase lucrate din pastă cenuşie bine degresată, restrîns la grupa vaselor de uz gospodăresc, reprezentat prin vase-borcan şi mai puţin prin oale cu toartă. Ca o trăsătură generală, observăm că profilurile acestora, pe lîngă faptul că au o linie mai greoaie, sînt mai puţin caracteristice pentru a doua jumătate a secolului al XV-lea. Cele mai multe au buza scundă, îngroşată şi rotunjită la exterior cu o şănţuire adîncă în interior; altele au buza răsfrîntă în afară, cu două nervuri în relief pe faţa ei exterioară. Profilul acesta reprezintă un alt aspect evoluat din acelaşi profil de buză cu nervură pe mijloc caracteristică în secolul al XIV-lea. Ambele profiluri vor dăinui în secolul următor, cel din urmă suferind unele modificări, putînd fi întîlnit chiar şi în secolul al XVII-lea.

Cănile sînt cunoscute prin două tipuri [20] mai reprezentative, repertoriul lor fiind însă mai bogat, dacă ţinem seama de prezenţa şi a altor fragmente care aparţin unor astfel de vase; din păcate, starea lor fragmentară nu ne permite, în rîndurile de faţă, observaţii suficiente pentru a le prezenta.

Tipul I este reprezentat de cana de capacitate mare, cu gura circulară puţin largă, prevăzută cu un mic cioc. Buza relativ înaltă are marginea uşor subţiată şi trasă către interior; limita ei de jos este marcată, pe faţa exterioară, de o nervură pronunţată în relief, căreia îi corespunde o şănţuire în interior. Gîtul, îngustat faţă de deschiderea gurii, este înalt şi arcuit; de la baza lui pereţii vasului se lărgesc, formînd umărul, apoi se

Fig. 4. — *Suceava.* Cană din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

adună treptat spre fund. Toarta simplă este prinsă pe buză, peste nervură, în partea opusă ciocului, capătul celălalt fiind lipit de umăr. Ornamentul este compus din două-trei incizii orizontale şi dispuse pe umăr.

[20] T. Martinovici, *op. cit.*, p. 366.

Tipul II este reprezentat de cana tot cu gura circulară, cu buza înaltă, marcată jos de o nervură în relief, terminată cu marginea ușor subțiată și trasă în afară, dar lipsită de cioc. Gîtul, mai puțin înalt decît la tipul I, este arcuit; pereții se lărgesc formînd umărul, apoi se restrîng

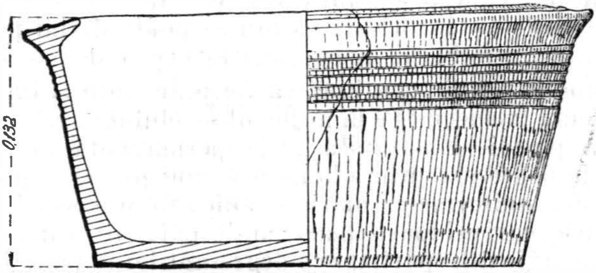

Fig. 5. — *Suceava.* Castron din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

treptat spre fund. Toarta, de aceeași formă simplă, este prinsă întocmai ca mai sus. Ca ornament are pe umăr incizii orizontale foarte apropiate una de alta (fig. 2/1).

Castroanele, largi și scunde, de aspect tronconic, cu baza mare sus, sînt asemănătoare ca formă și mărime cu cele cunoscute în prima jumătate a secolului al XV-lea. Se deosebesc de acestea sub raport tehnic atît prin calitatea superioară a pastei, cît și prin modelarea izbutită a profilului cu vădite trăsături caracteristice și pe deplin închegate acum. Pe de altă parte, dată fiind respectarea întocmai a unui aceluiași profil, așa cum constatăm cu privire la marea majoritate a vaselor de acest soi, pot fi socotite produse de serie.

Tipul de castron caracteristic are marginea lățită deopotrivă spre interior și în afară, marcată pe mijloc de o nervură în relief; de sub ea pereții coboară înclinați spre fundul îngust (diam. gurii 27 cm; diam. fundului 24 cm; înălț. 12—15 cm). El dăinuie în secolul următor în gama mai bogată a acestei forme de vas.

Urmărind evoluția profilului de castron în ceramica suceveană, observăm caracterul lui rudimentar, păstrat astfel îndelungă vreme; se pare că această formă de vas, solicitat în mai mică măsură și mai rar, rămîne, tocmai din această pricină, multă vreme puțin familiară olarilor suceveni, așa cum gîndeam că se petrec lucrurile și în legătură cu producția vaselor-chiupuri. Spre deosebire de acestea însă, castronul ajunge în cea de-a doua jumătate a secolului al XV-lea să ocupe un loc definitiv în ceramica de uz gospodăresc, ca un produs tipic și de serie, reclamat de cerințe sporite și pentru trebuințe mai speciale de societatea umană ce-și ducea traiul în orașul reședință. El dăinuie în ceramica secolului al XVI-lea prin exemplarele cele mai izbutite, care marchează evoluția sa în contextul ceramicii comune sucevene.

★

Studiul întreprins asupra materialelor pe care le-am prezentat ne îngăduie mai întîi observații care să contureze nivelul atins în cea de-a doua jumătate a secolului al XV-lea de producția de ceramică de uz comun la Suceava; în al doilea rînd, cunoașterea acestei etape din evoluția olăriei comune înlesnește înțelegerea coordonatelor mai largi în care se petrece dezvoltarea amplă a meșteșugului ceramic — diversificat și avînd o sferă mai cuprinzătoare — prin prisma cărora se poate defini ponderea acestui meșteșug în cadrul producției meșteșugărești ce se dezvoltă la Suceava.

Sub raportul tehnic continuă să fie practicate și îmbunătățite procedeele cunoscute în special pe la mijlocul secolului al XV-lea [21]. Cu privire la prepararea pastei se constată grija permanentă de a-i menține un grad ridicat de degresare prin adăugarea unui procent sporit de nisip, de obicei cu granule uniforme ca mărime, adică fie în special mici, fie predominînd granulele mari ori foarte mari; mult mai mult se insistă acum asupra procedeului mecanic de repartizare a degresanților în masa lutului, datorită cărui fapt pasta aceasta are calități plastice dintre cele mai bune. Diversificarea formelor de vase cu caractere funcționale variate, dar mai ales extinderea acum a folosirii smalțului în ceramică, au impus efortul de a se obține sau îmbunătăți anumite categorii de pastă cu calități corespunzătoare.

Dacă sub raportul ridicării calității pastei efortul meșterilor olari pare în chip special solicitat, în domeniul modelării vaselor ei se dovedesc pe deplin creatori de forme și profiluri noi, caracterizate printr-o linie suplă, ușor reținută, însă cu o notă de sobrietate, îmbinate armonios. Pe aceeași cale a îmbunătățirii procedeelor tehnice și mai ales a încetățenirii unora apărute puțină vreme înainte s-a făcut un pas definitiv în ceea ce privește calitatea superioară a arderii. La Suceava este generalizată acum folosirea cuptoarelor de ars ceramică cu capacitate mare [22], evoluate, prevăzute cu sisteme de reverberație care asigură o ardere bună, oxidantă. Este foarte posibil ca generalizarea lor să se datoreze impulsului dat de dezvoltarea în ritm rapid a unor ramuri relativ noi ale meșteșugului ceramic; avem în vedere în special ramura ceramicilor folosite în arhitectura vremii, a căror producere reclama din mai multe motive cuptoarele de acest soi. Dacă mai avem în vedere și un alt aspect, și anume existența unor mari cantități de deșeuri, ca și frecvența lor în cuprinsul acestor ateliere, contrastantă cu puținătatea celor din secolul trecut, totul sugerează acum organizarea producției ceramice în cuprinsul unor ateliere cu capacitate de producție apreciabilă.

În evoluția ceramicii de uz comun de la Suceava, petrecută în răstimpul secolelor al XIV-lea și al XV-lea, s-a observat o anumită particularitate cu privire la metoda de ardere, reducătoare și oxidantă. Analizînd calitatea arderii la materialele ceramice din prima jumătate a secolului al XV-lea, atît în cazul metodei reducătoare, cît și în al celei oxidante, constatăm similitudinea rezultatelor ambelor metode, și într-un caz și într-altul gradul arderii fiind același. Din acest motiv, predominarea metodei oxidante în arderea ceramicii comune și renunțarea expresă la metoda redu-

---

[21] Elena Busuioc, *op. cit.*, p. 307—308.

[22] Marioara Nicorescu, *Cuptoarele de ars ceramică din secolele XIV—XV de la Suceava*, în *SCIV*, 16, 1965. 1, p. 103.

cătoare la Suceava în cea de-a doua jumătate a secolului al XV-lea nu-și găsesc explicația în funcție de criterii de ordin tehnic; considerăm de aceea că arderea oxidantă pare să se fi impus mai întîi în cadrul atelierelor de ceramică așa-numită monumentală, precum și grație avîntului pe care îl ia acum smălțuitul în ceramica moldovenească în genere, centrul de la Suceava ocupînd mai departe locul de frunte [23]. Alternanța între cele două metode de ardere nu poate fi interpretată ca fiind un soi de modă fără a i se da vreo explicație prin care să se arate în ce împrejurări un procedeu sau altul se impune la un moment dat sau, dimpotrivă, cade în desuetudine. Aceasta cu atît mai mult, cu cît socotim că, printre alte criterii care deosebesc sau, dimpotrivă, apropie anumite culturi de ceramică medievală definite în timp și spațiu, arderea după o metodă sau alta poate constitui deseori unul dintre argumentele care intră într-o astfel de discuție.

Socotim că în tot cursul evului mediu pe teritoriul patriei noastre s-au practicat cele două metode de ardere a ceramicii, reducătoare și oxidantă, dar că în diverse regiuni și în anumite perioade de timp au existat raporturi deosebite între aceste două procedee. Așa se face că, printre alte caracteristici care definesc apropierea ceramicii comune din secolele XIV—XV de la Suceava, și în general din Moldova, la aria largă a unor culturi materiale central-europene arderea în atmosferă reducătoare constituie unul din criteriile în funcție de care se conturează această apropiere [24]. Tot aici subscrie, prin suma trăsăturilor sale specifice, și ceramica feudală din Transilvania, datînd din aceleași secole, care cunoaște de asemenea folosirea metodei arderii reducătoare, predominantă se pare o vreme. Nu tot așa stau lucrurile însă cu ceramica feudală din același timp din Țara Românească, unde predominantă de timpuriu este arderea oxidantă. Se știe că aria culturală cu care aceasta prezintă afinități este lumea sud-est europeană [25].

Continuînd discuția în același sens, în lumina observațiilor făcute în special pe ceramica comună de la Suceava și judecată în funcție de materialele de comparație, ceramica feudală moldovenească prezintă anumite caracteristici tipologice care vin să sublinieze aceeași apropiere de care vorbeam mai sus[26]. Avem posibilitatea ca, în funcție de anumite forme specifice de vase din repertoriul ceramicii moldovenești, care dau nota predominantă, să putem urmări mai departe pe acest plan același raport de comparație. Astfel, constatăm, de exemplu, că în ceramica moldovenească a secolului al XV-lea predominante sînt cănile, castroanele, capacul, păstrînd o singură formă oarecum rudimentară, precum și atît de răspînditele borcane și oale cu buza rotunjită și îngroșată, corespunzîndu-i în interior o pronunțată șănțuire. Menționăm că, în special prin aceste

---

[23] N. Constantinescu, *Contribuție la cunoașterea ceramicii bizantine de la Cetatea Albă* (*Belgorod Dniestrovski*), (col. vechi MNA), în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 447—449.

[24] Cf. Mircea D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, p. 41 și urm.; J. Kruppé, în *Archaeologia polona*, III, Wrocław, 1960, Warszawa, p. 181—185.

[25] N. Constantinescu, *Observații asupra satului fortificat din Țara Românească în secolele XIV—XV*, în *SCIV*, XIII, 1962, p. 68—71.

[26] Pentru analogii, vezi Elena Busuioc, *Ceramica de uz casnic din secolul al XIV-lea de la Suceava*, în *SCIV*, XV, 1964, 2, p. 219.

forme de vase, ceramica moldovenească păstrează afinități cu unele culturi de ceramică feudală central-europeană. Dimpotrivă, repertoriul ceramicii feudale din Țara Românească [27] se caracterizează prin prezența ulcioarelor, a capacelor de forme diverse, evoluate, ca și prin apariția mai tîrzie a castronului sau cel puțin a unei slabe reprezentări a acestei forme de vas în repertoriul ei. Profilul de buză rotunjită și îngroșată este de asemenea necaracteristic în ceramica munteană.

În a doua jumătate a secolului al XV-lea, mai degrabă în ultimul sfert al acestui veac, constatăm însă unele schimbări; mai întîi, datorită evoluției locale ce poartă pecetea unui efort permanent din partea meșterilor olari, se ajunge ca sub raport tehnic ceramica comună moldovenească să cunoască un grad similar de dezvoltare cu al celei muntene. Evoluînd pe planuri diferite, ele continuă să se deosebească din punct de vedere stilistic; observăm însă că în această vreme ceramica moldovenească prezintă unele elemente stilistice înnoitoare, care indică oarecare contacte și cu ceramica de factură sud-est europeană, fie prin Dobrogea, fie prin Țara Românească. Ne gîndim la linia zveltă a vaselor din această vreme, dată de pronunțata conicitate a fundului, la toarta îngustă și alungită, spre deosebire de cea lată care se potrivea, e drept, cu silueta oarecum greoaie a vaselor din prima jumătate a secolului al XV-lea. Probabil forma de strachină și de farfurie cu picior inelar și, fără îndoială, ulciorul cunoscut sigur la Suceava, doar în ceramica de lux din secolul al XV-lea, sînt de pus pe seama contactului cu ceramica smălțuită de factură bizantină.

Se pare că ceramica din sudul Moldovei din aceeași vreme prezintă mai pregnant caracteristicile acestei întrepătrunderi de influențe diferențiate din punct de vedere stilistic, în sensul îmbinării unor caractere din sferele deosebite ale celor două culturi materiale : central-nordică și sud-est europeană.

Revenim asupra considerațiilor de încheiere a discuției cu privire la evoluția sub raport tehnic și tipologic a meșteșugului ceramic de la Suceava în a doua jumătate a secolului al XV-lea și pentru a o evidenția ni se pare firească încercarea unui raport de comparație cu stadiul la care se afla acest meșteșug în secolul precedent. Atît prin procedeele tehnice, cît și prin soluțiile tipologice, și mai ales de ornamentare, ceramica orășenească din secolul al XIV-lea de la Suceava pare să se inspire din plin din ceramica rurală a mediului înconjurător, față de care rămîne relativ puțin diferențiată. Situația se schimbă însă în veacul următor, în condițiile noi create de activitatea economică a orașului, bazat pe producția meșteșugărească, căreia îi este proprie o mai rapidă și mai profundă evoluție a procedeelor tehnice; aceasta a permis în fapt acel proces, sesizat pe cale arheologică, de diferențiere a meșteșugurilor și care se petrece și în sfera meșteșugului ceramic [28]. Deși cunoaștem puțin ceramica sătească din această vreme, ea pare că sugerează anumite trăsături, pe care găsim firesc să le punem pe seama unor transmiteri de pe urma contactului cu ceramica orășenească. În legătură cu aspectele generale ale acestei ceramici, observăm mai întîi aceeași tendință de degresare a pastei; progrese se fac de asemenea în domeniul arderii, grație mai bunei calități a pastei, dar, este de

---

[27] N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 69—70.

[28] Mircea D. Matei și Ștefan Olteanu, *Noi date cu privire la dezvoltarea meșteșugurilor în Suceava feudală*, în *SCIV*, XII, 1961, 1, p. 125—130.

presupus, şi răspîndirii cuptoarelor cu sisteme de reverberaţie. Sub influenţa ceramicii urbane se petrece şi în ceramica rurală fenomenul de simplificare a ornamentului. Toate acestea par să indice difuzarea unor practici avansate, în sens invers, din sfera meşteşugului ceramic orăşenesc către cel sătesc.

Ceramica rurală se dovedeşte, în schimb, păstrătoarea unor tradiţii de ordin tipologic şi stilistic caracteristice în veacul trecut; faptul este firesc dacă ne gîndim că, în genere, meşteşugul sătesc este mai tradiţional, caracterizîndu-se printr-o evoluţie cu mult mai lentă decît cel orăşenesc, mai supus influenţelor [29].

O trăsătură ce se desprinde în urma analizei cu privire la nivelul de dezvoltare atins de ceramica comună de la Suceava în această vreme şi care are la bază acele cîştiguri de ordin tehnic de care vorbeam mai sus este caracterul permanent al specializării în ceea ce priveşte anumite forme şi categorii de vase cu funcţii diverse; această specializare implică o diviziune specială a muncii, care se afirmă astfel în cadrul acestui meşteşug. Faptul acesta situează dezvoltarea meşteşugului ceramic pe o treaptă superioară, alături de celelalte meşteşuguri ce se dezvoltă la Suceava şi în sînul cărora s-a stabilit, graţie cercetărilor arheologice, că se petrece aceeaşi tendinţă de specializare a unor ramuri noi, desprinse dintr-un meşteşug principal, paralel cu adîncirea specializării unuia singur [30]. Diviziunea specială a muncii în producţia meşteşugărească este o expresie a dezvoltării forţelor de producţie, criteriul ce indică un grad superior în evoluţia pe plan economic a oraşului medieval. Trebuie să avem în vedere că este vorba de o specializare îngustă, ce se păstrează la un stadiu incipient, neevoluat, impus de caracterul restrîns al reproducţiei, astfel fiind caracterizată producţia meşteşugărească din feudalism [31] chiar dacă ne referim la aceea care se desfăşoară în mediul urban [32]. Ajungem în fapt aici în domeniul organizării producţiei de ceramică, al cărei mecanism este deosebit de dificil de sesizat pe cale arheologică. Totuşi, în legătură cu această problemă, descoperirile de la Suceava par să sugereze unele indicii, pe care încercăm să le prezentăm aici ca simple ipoteze, ele urmînd a fi verificate şi fondate pe baza unor cercetări viitoare. Ţinînd seama de modul în care se grupează unele complexe de ceramică, postulăm existenţa la Suceava a unor ateliere destinate în special producţiei categoriei de vase de bucătărie şi de uz gospodăresc; cealaltă categorie, care cuprinde ceramica de masă, vesela, pare a fi produsă mai degrabă în atelierele care produceau îndeobşte ceramică smălţuită. Ne grăbim însă să menţionăm că gruparea după acest criteriu a atelierelor de ceramică o înţelegem ca fiind destul de arbitrară şi foarte puţin rigidă. Socotim că, deşi axate în principal pe producerea unei anumite categorii de vase, bunăoară a acelora de bucătărie, aceleaşi ateliere produceau în mică cantitate, cel puţin în anumite perioade de timp, şi văscioare de masă, spre exemplu. Mai mult decît atît, chiar atelierele destinate în chip expres producţiei de cahle şi olane pro-

[29] Ştefan Pascu, *op. cit.*, p. 30–34.

[30] Mircea D. Matei şi Ştefan Olteanu, *op. cit.*, p. 125–130 .

[31] „O lege a modurilor de producţie precapitaliste este reluarea procesului de producţie pe aceeaşi scară şi pe aceeaşi bază tehnică" (V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 3, Bucureşti, Edit. politică, 1963, p. 53).

[32] Ştefan Pascu, *op. cit.*, p. 80–90.

duceau, probabil cu ocazia unor zile de tîrg mai de seamă, ceramică de uz comun, aceasta fiind solicitată în chip special, fapt indicat de asocierea unor resturi de astfel de vase în cuprinsul unor atare cuptoare. Este drept că grupul de ceramică cenuşie, restrîns la categoria ceramicii de uz gospodăresc, pare să pledeze în sensul unei mai stricte specializări, dar el poate tot aşa de bine să reprezinte un aspect regional şi să fi ajuns la Suceava pe calea schimbului, venind dintr-un centru oarecum nordic. Considerăm, în concluzie, că ne apropiem mai mult de adevăr dacă înţelegem proporţiile mai degrabă restrînse ale acestei specializări ce se manifestă în sînul meşteşugului ceramic de la Suceava din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

Existenţa unor ateliere care manifestă caracterele unei producţii tot mai specializate, capacitatea meşterilor olari de a adapta materia primă, lutul (care pare să fi fost la Suceava de o calitate inferioară) unor exigenţe tehnologice crescute, unificarea procedeelor tehnice paralel cu perfecţionarea profesională şi cu creşterea producţiei ceramice, toate acestea sugerează unele observaţii asupra structurii sociale a oraşului medieval Suceava, în sensul dezvoltării în cuprinsul lui a unei largi pături mijlocii. Bazată pe producţia meşteşugărească, Suceava are acum, şi tocmai graţie dezvoltării acesteia pe o treaptă superioară, cînd se diversifică, o importantă masă de meşteşugari, care constituie un element de însemnată pondere în viaţa economică a oraşului medieval.

CÉRAMIQUE D'USAGE COURANT — NON EMAILLÉE — DE LA SECONDE MOITIÉ DU XVe SIÈCLE À SUCEAVA

RÉSUMÉ

La céramique d'usage courant de Suceava datant de la seconde moitié du XVe siècle présente comme trait caractéristique les procédés techniques et technologiques supérieurs connus surtout vers le milieu dudit siècle et qui viennent s'y introduire et se généraliser à partir de ce temps-là. La diversité des formes de vases avec des caractères fonctionnels variés et surtout l'extension, à cette époque, de l'emploi de l'émail en céramique, ont imposé certains efforts pour obtenir et améliorer certaines catégories de pâte en vue d'atteindre les qualités requises. En ce qui concerne la préparation de la pâte, on constate un souci permanent de lui maintenir un degré élevé de dégraissement au moyen de l'addition d'un pourcentage accru de sable, d'habitude avec des granules uniformes comme taille, le plus souvent de petites dimensions, mais aussi avec la prédominance des grands granules ou des très grands ; on insiste tout spécialement sur le procédé mécanique de la répartition du dégraissant dans la masse d'argile grâce auquel la pâte acquiert les meilleures qualités plastiques. À Suceava se généralise alors l'utilisation de fours pour la cuisson céramique à forte capacité, plus évolués et pourvus d'un système de réverbération assurant une bonne cuisson oxydante. Il y a prédominance de la céramique rouge, à cuisson oxydante.

Dans le domaine du modelage des vases, les potiers s'avèrent de parfaits créateurs de formes et de profils nouveaux, se caractérisant par une ligne souple, légèrement retenue par une note de sobriété, harmonieusement agencée.

Un trait particulier qui se dégage de l'analyse concernant le niveau de développement atteint par la céramique commune de Suceava à cette époque, c'est le caractère permanent de la spécialisation des formes et catégories de vases de fonction diverse. Cette spécialisation implique une division particulière du travail qui vient s'affirmer ainsi dans le cadre de ce métier. En tentant un comparaison entre le niveau atteint par la poterie à Suceava, dans la seconde moitié du XVe siècle, et celui dans lequel elle se trouvait au siècle précédent, nous constatons qu'en raison des procédés techniques aussi bien que par les solutions typologiques et surtout par l'ornementation, la céramique urbaine du XIVe siècle semble s'inspirer de la céramique rurale du milieu environnant par rapport à laquelle elle n'est que très peu différenciée. La situation est toute autre au siècle suivant (XVe), dans les nouvelles conditions créées par l'activité économique de la ville, basée sur une production artisanale qui se distingue par l'évolution plus rapide et plus profonde des procédés techniques ; il semble ainsi que la céramique rurale de cette époque manifeste certains traits que nous jugeons fort opportun de mettre sur le compte de certaines transmissions à la suite du contact avec la céramique urbaine. Par conséquent au XVe siècle on constate la diffusion de certaines pratiques avancées de la poterie urbaine vers celle rurale.

L'existence d'ateliers qui manifestent les caractères d'une production toujours plus spécialisée, la capacité des potiers d'adapter leur matière première, l'argile (qui semble avoir été de qualité inférieure à Suceava), aux exigences technologiques accrues, l'unification des procédés techniques, parallèlement à la formation professionnelle et l'augmentation de la production céramique, tous ces éléments nous suggèrent certaines observations au sujet de la structure sociale de la ville médiévale de Suceava, au sens du développement, sur son étendue, d'une vaste couche sociale moyenne. Se basant sur une production artisanale et justement grâce au développement de cette dernière à un niveau supérieur — quand elle vient à se diversifier — Suceava renferme alors une importante masse d'artisans qui constitue un élément de grande importance dans la vie économique de la ville médiévale.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Suceava.* Céramique rouge de la seconde moitié du XVe siècle ; vases de cuisine ; 1, 4, 5, pots à anse ; 2, 3, vases-pot ; 6, vase-pot d'usage ménager, appartenant au groupe de la céramique grise.

Fig. 2. — *Suceava.* Cruche et petit pot à anse (anse détachée à l'antique), seconde moitié du XVe siècle.

Fig. 3. — *Suceava.* Coupe, seconde moitié du XVe siècle.

Fig. 4. — *Suceava.* Cruche-broc, seconde moitié du XVe siècle.

Fig. 5. — *Suceava.* Bol, seconde moitié du XVe siècle.

TOPORUL DE CUPRU CU UN SINGUR TĂIŞ DE LA STUPINI (r. Bistriţa)

DE

ŞT. DĂNILĂ (*Bistriţa*)

În cele ce urmează ne vom ocupa de o descoperire întîmplătoare a unei piese din cupru aflate de către ţăranul cooperator Pop Alexandru din satul Stupini, raionul Bistriţa, cu ocazia arăturilor din primăvara anului 1960, pe locul numit „Fînişoara", situat în partea de sud-est a satului şi în vecinătatea acestuia. Locul descoperirii nu prezintă urme arheologice, însă la o depărtare de 3—4 km spre est se află o aşezare de tip Coţofeni.

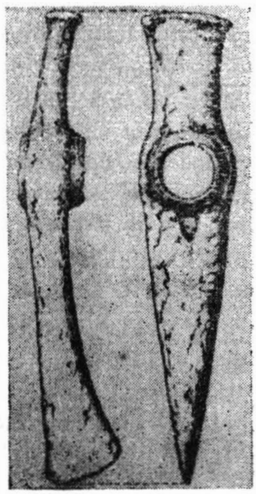

Fig. 1. — Toporul de cupru cu un singur tăiş de la Stupini (r. Bistriţa).

Este vorba de un topor cu un singur tăiş vertical, cu gaură de înmănuşare (fig. 1). Face parte din tipul topoarelor cu braţele „în cruce"[1], numai că braţul cu muchie este mult mai scurt, jumătate din lungimea braţului-tăiş, reprezentînd o verigă mai evoluată între topoarele cu un braţ şi topoarele cu două braţe dispuse cruciş.

Toporul are forma puţin arcuită, cu lungimea totală de 0,310 m, braţul cu tăiş lung de 0,19 m, braţul scurt cu muchie de 0,08 m, iar diametrul găurii de înmănuşare de formă conică cu dimensiunile de 0,04 şi 0,035 m. Manşonul găurii de înmănuşare este bine păstrat pe partea arcuită şi mai puţin pe cea exterioară. La mijloc are lăţimea maximă de 0,065 m, iar grosimea de 0,040 m. Lăţimea tăişului este de 0,056 m. În jurul manşonului găurii de înmănuşare se observă în direcţia braţului-tăiş o adîncitură neregulată, ce provine din procesul de prelucrare.

[1] D. Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, Bucureşti, 1944, p. 25 şi urm.; M. Garašanin, în *34. BerRGK*, 1951—1953, p. 74 şi urm; M. Novotna, în *SlovArch*, III, 1955, p. 70 şi urm.; V. Mikov, în *Studia in memoriam V. Skorpil*, Sofia, 1961, p. 369 şi urm.

SCIV, tomul 18, nr. 3, Bucureşti, 1967, p. 497—499

Greutatea piesei respective este de 2,340 kg. Materialul folosit, prin turnare şi ciocănire subsecventă, este arama de culoare roşie pronunţată. Toporul este acoperit de obişnuita patină verde-deschis şi în unele locuri are o suprafaţă zgrunţuroasă. Se observă urme de întrebuinţare mai ales, la muchie unde toporul prezintă lovituri. Nu este ornamentat.

Pentru toporul de cupru de la Stupini dăm următoarele analogii: Gheorghieni, Ip, Ugruţiu, Coldău [2].

Unii cercetători înclină să creadă că uneltele din aramă, chiar şi cele „grele", nu au adus o contribuţie reală la dezvoltarea producţiei, datorită slabei durităţi a metalului din care au fost confecţionate [3], acesta putînd fi întrebuinţat şi ca mijloc de schimb între triburi sub formă de „lingouri".

În neoliticul tîrziu sînt cunoscute unelte din cupru, care treptat capătă o largă răspîndire, unele ce impresionează atît prin forma lor evoluată, cît şi prin greutatea lor apreciabilă, între care putem să încadrăm şi toporul cu un singur tăiş vertical şi gaură de înmănuşare de la Stupini. Acest tip este întîlnit în nivelul culturii Cucuteni B, de la Sărata-Monteoru, fiind asociat cu topoarele cu două braţe[4].

Sub raportul tipologico-cronologic, rezultă că, pe linia apariţiei şi evoluţiei topoarelor cu braţele „în cruce" (*kreuzschneidige Äxte*), cît şi a topoarelor-ciocane (*Hammeräxte*), poate fi urmărită o linie paralelă de dezvoltare a ambelor tipuri, fără a acorda o întîietate absolută topoarelor din prima sau celor din a doua categorie. Totuşi, unii cercetători acordă prioritate celei de-a doua categorii, şi anume că toporul cu tăişul „în cruce" derivă din toporul-ciocan, fapt ce pare mult mai probabil [5]. Forma de topor cu un singur tăiş vertical capătă o mai largă răspîndire, pătrunzînd pînă în părţile sud-est europene, semnalat fiind în etapa finală a culturii Tripolie-Cucuteni[6].

Fie că am interpreta valoarea piesei respective ca unealtă economică, fie ca mijloc de schimb, lingou, ea îmbogăţeşte repertoriul arheologic al topoarelor din cupru de acest tip de pe teritoriul ţării noastre, iar pe plan local este singurul exemplar de acest fel descoperit pînă în prezent în cadrul raionului Bistriţa.

---

[2] M. Roska, în *Repertorium*, p. 101, fig. 126; p. 112, fig. 134; p. 294, fig. 353; fig. 360; idem, în *Közlemények*, 11/1, 1942, p. 36, nr. 65, fig. 32; idem, în *Közlemények*, 11/1, p. 57, nr. 205, fig. 58.

[3] D. Popescu, în *Materiale*, III, 1955, p. 197—198; D. Berciu, în *Apulum*, 1, 1939, 1942, p. 24 şi urm.

[4] *Istoria României*, I, Bucureşti, Edit. Academiei, p. 54; M. Roska, în *Közlemények*, 11/1, p. 15 şi urm., harta XIV.

[5] Al. Vulpe, *Cu privire la cronologia topoarelor din aramă cu braţele „în cruce"*, în *SCIV*, XV, 1964, 4, p. 463.

[6] I. Nestor, *Asupra începuturilor metalurgiei aramei şi bronzului în R.P.R.*, în *Studii şi referate privind istoria României*, 1, 1954, p. 48—52.

HACHE EN CUIVRE À UN SEUL TRANCHANT, TROUVÉE À STUPINI (district de Bistriţa)

RÉSUMÉ

L'auteur présente une hache en cuivre du type des haches doubles à tranchants opposés, dont le bras à tranchant est plus long que l'autre, qui semble avoir été beaucoup utilisé. Selon l'avis de l'auteur il s'agirait d'un type intermédiaire entre les haches doubles à deux tranchants et celles à un seul tranchant.

La pièce a été fortuitement découverte dans le village de Stupini (district de Bistriţa), dans un endroit sans autres vestiges archéologiques.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Hache en cuivre à un seul tranchant, trouvée à Stupini (district de Bistriţa).

PE MARGINEA UNUI DECRET DE POLITIE CALLATIAN

DE

TH. SAUCIUC-SĂVEANU

În ,,Nota'' din *Studii clasice* [1], A. Aricescu publică un decret elenistic inedit din Muzeul regional de arheologie Dobrogea, inv. nr. 2 106. Acest decret se găsește pe o placă de marmură (fig. 1), înaltă de 43 cm, lată de 40 cm și groasă de 13,5 cm, găsită în 1958 la vest de satul Potîrnichea (com. Movilița, r. Negru-Vodă), la numai 15 km de Constanța și 35 km de Mangalia.

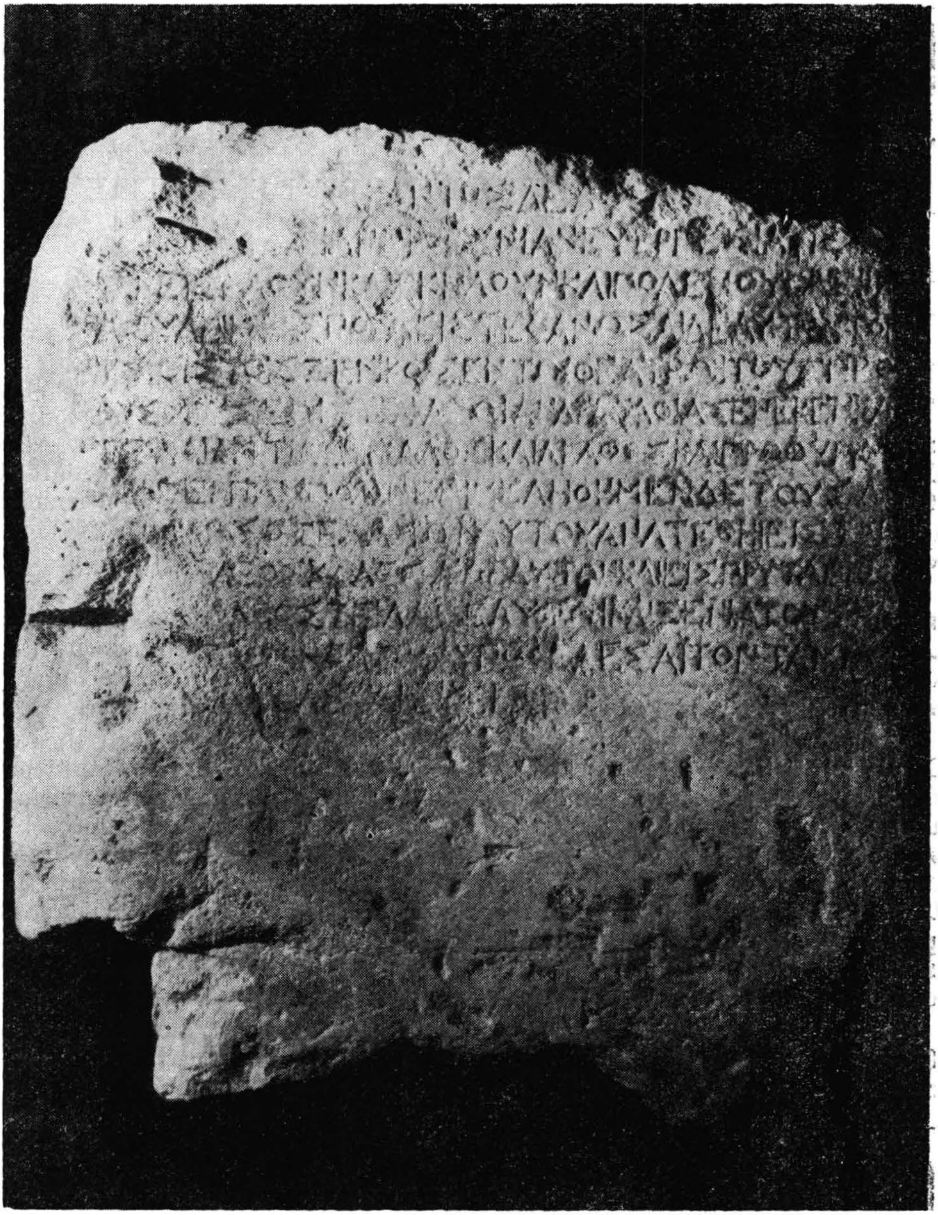
Textul reprodus acolo cuprinde dispozitivul și este aproape complet; îi lipsește preambulul cu motivarea decretului și cu numele celui distins în acest decret, precum ne lipsesc și unele grupuri de litere din mijlocul și de la sfîrșitul decretului. A. Aricescu arată motivele care-l determină să atribuie, pe bună dreptate, acest decret orașului Callatis.

Este adevărat că tocmai ceea ce ne interesează mai mult lipsește. Nu știm dacă în prescriptul pierdut al acestui decret se găsea anul prin numirea regelui eponim, ca în inscripția nr. 1 [2] a thiasiților și în inscripția nr. 2 [3] a thiasiților. Nu știm dacă era arătată și luna, care este aceeași în amîndouă inscripțiile sus-citate; nu știm dacă era numit și președintele comitetului executiv al sfatului numit [4] πραισιμνῶντος Ἁγήμωνος τοῦ Πυθίωνος și care nu se găsește în inscripție [5]. Totodată, nu știm dacă în prescript era numit propunătorul decretului, care lipsește în inscripția nr. 1, a thiasiților dar se găsește în inscripția nr. 2[6] a thiasiților. În r. 2/3 citim ἰσο[τε/λ]ίαν, iar în r. 3/4 εἰρή/νης, iar nu forma dorică.

Genitivul ἄσοντος din r. 1 al inscripției din Potîrnichea ar putea fi genitivul patronimicului propunătorului din prescript, care apare în decrete grecești în formula εἶπεν ὁ δεῖνα τοῦ δεῖνα.

[1] *Studii clasice*, V, 1963, p. 315 și urm.
[2] *Dacia*, I, 1924, p. 128, rîndul 1/2.
[3] *Ibidem*, p. 140, r. 1.
[4] *Ibidem*, p. 128, r. 2/3.
[5] *Ibidem*, p. 140.
[6] *Ibidem*, p. 140, r. 3/4.

SCIV, tomul 18, nr. 3, București, 1967, p. 501—507

După această formulă pot urma unul sau mai multe infinitive, care ar putea depinde de un verb, şi o frază ca ἔδοξε τᾷ βουλᾷ καὶ τῷ δάμῳ, formula de sancţiune a decretelor care apare şi în forma δεδόχθαι.

În r. 6 am aştepta după στεφάνῳ indicarea sumei pentru cununa de aur, precum şi în r. 9 arătarea sumei pentru τελαμών, cum se obişnuieşte în decretele din Atena şi din altă parte cu formula : ἐκ τῶν εἰς τὰ κατὰ ψηφίσματα ἀναλισκομένων τῷ δήμῳ [7].

Motivul încoronării este arătat scurt prin ἀνδραγαθίας ἕνεκεν în r. 6, calitate care se găseşte în numeroase decrete de onoare, uneori împreună cu alte calităţi, ca φιλοτιμία, ἀρετή, εὔνοια, δικαιοσύνη, εὐσέβεια, εὐεργεσία. După L. Robert [8], în ἀνδραγαθία s-ar ascunde fapte de război.

În ce priveşte cele două forme de prepoziţie, ἕνεκα şi ἕνεκεν, forma ἕνεκεν devine mai frecventă în proza de la începutul secolului al III-lea î.e.n.

La sfîrşitul lui r. 8, A. Aricescu completează τοὺς ἀ[γο/ρανόμους?] de la începutul lui r. 9. În august 1963 am putut vedea după alfa urmele unui sigma, care ne îndreaptă înspre cuvîntul ἀσ[τυνόμους]. Astynomos este în oraşele greceşti numele autorităţii politieneşti, care este documentată prin inscripţii din secolul al IV-lea î.e.n. pînă în secolul al III-lea al e.n. Astynomii aveau *cura urbis et viarum* [9] în Atena şi grija pentru anumite aranjări şi serbări religioase. În Atena se depuneau testamentele la astynomi, după Isaios, I, 1,5.

Într-o inscripţie din Seleukia pe Kalykadmos, găsită şi copiată de profesorul Heberdey, citim : τοὺς ἀστυνόμους ἐπιμελεθῆναι ὅπως ἀναγραφῇ εἰς τὴν στήλην τῶν προξένων [10].

În inscripţia noastră astynomii ar avea grija aşezării plăcii în templul lui Herakles din Callatis. J. şi L. Robert [11] se îndoiesc de completarea ἀγορανόμους şi ar prefera cuvîntul ἄ[ρχοντας].

În r. 11 nu am putut afla pe piatra din Muzeul din Constanţa litera *my*, pe care o citeşte A. Aricescu şi pe care o întregeşte cu μ[εριστεῖ], „împărţitorii''. Aceştia se găsesc la Histria, unde planificau cheltuielile.

Litera *my* se găseşte în inscripţia din Potîrnichea foarte des, nu totdeauna în formă atît de ireproşabilă ca în r. 9, cîteodată într-o formă destul de neglijentă. Dar în locul literei *my*, noi nu putem indica altă literă, care ar rezulta precis din urmele păstrate. Noi vedem acolo numai părţile de jos ale mai multor haste verticale şi la urmă un rest de literă rotundă.

Să ne dăm seama care autoritate ar fi chemată să implinească misiunea de a invita pe cetăţeanul-oaspe distins la un banchet în prytaneion şi de a-i trimite, la el acasă, cadourile cuvenite. A fost oare un funcţionar sau un colegiu de funcţionari?

În r. 5 şi urm. este vorba de încoronarea celui distins cu o cunună de aur în teatrul din Callatis. Această misiune, care implică şi cheltuiala pentru costul cununii — adeseori este arătată suma de drahme care se cheltuia —,

---

[7] Cf. decretul atenian Nikon, fiul lui Nikostratos din Abydos, la Dittenberger, în *Syll* [3], I, 341, r. 35/6 din anul 303—302 î.e.n.

[8] *BÉ,RÉG*, 77, 1964, p. 197, nr. 287.

[9] Oehler, în *RE*, II, 1895, sp. 1871.

[10] *Ibidem.*

[11] *BÉ,RÉG*, 77, 1964, p. 193, nr. 287.

aveau să o împlinească τοὺς προβούλους, care formau secţia respectivă a sfatului în funcţiune — noi am zice delegaţie permanentă — şi care se identifică cu prytaneis din Atena şi de aiurea [12]. Aceşti probuloi sînt menţionaţi de două ori la Callatis [13].

Invitarea la ospăţ în prytaneion (σίτησις ἐμ πρυτανείῳ), care se găseşte atît de des în decretele de pretutindeni [14], precum şi acordarea şi trimiterea de cadouri pentru cel distins la el acasă, atît de frecventă în decrete de politie şi proxenie greceşti, nu putea să purceadă de la altă autoritate decît de la aceiaşi probuloi, secţia sfatului în funcţiune, care au făcut încoronarea celui distins cu cunună de aur, sau de la un delegat al lor. Este deci logic să presupunem în r. 11 şi 12 să fie numiţi τοὺς [προ-/βούλους], iar executarea plăţii să se facă de către casier (τὸν ταμίαν din r. 12) κατὰ νόμον, care se găseşte deseori în decrete.

Este adevărat, noi nu vedem decît partea de jos a mai multor haste verticale şi un mic rest de rotunjime.

În r. 10 şi urm., J. şi L. Robert [15] scriu καλέσαι δὲ αὐτὸν καὶ εἰς πρυτανεῖο[ν τὸν βασιλέα, restituind τὸν βασιλέα, eponimul din Callatis [16].

La începutul lui r. 13 nu se vede nici un singur rest de literă pe o întindere de 13 cm de la marginea din stînga, după care urmează literele ἀναλίσκεται. Cu verbul ἀναλίσκεται se sfîrşeşte inscripţia, după care urmează un vacat de 193 cm la dreapta şi un vacat de 18 cm în jos. Verbul ἀναλίσκεται este citeţ, numai că în locul literei tau se vede clar o hastă verticală, fără cea orizontală de sus.

Ţinînd cont de acest verb, încercăm completarea: [ὅσον καὶ ἄλλοθι] ἀναλίσκεται sau [ὅσον κατὰ νόμον] ἀναλίσκεται. Casierul să plătească cheltuiala cît se cheltuieşte de altfel sau cît se cheltuieşte după lege.

Această interesantă inscripţie poate fi datată după A. Aricescu spre sfîrşitul secolului al III-lea sau la începutul secolului al II-lea î.e.n.

Să încercăm să-i dăm o fixare cronologică, fie şi numai relativă, în raport cu inscripţia-regină dintre inscripţiile greceşti din Callatis (fig. 2) care a fost descoperită de noi [17]. Această inscripţie nr. 1 a thiasiţilor este datată din vremea lui basileus Simos, fiul lui Asklapiadas, şi fixată de noi în secolul al III-lea î.e.n.

Caracterul literelor din inscripţia nr. 1 a thiasiţilor este mult mai îngrijit decît cel al literelor din inscripţia din Potîrnichea. Asemănările privesc literele theta, omicron şi omega, care sînt de formă mai mică decît celelalte litere înconjurătoare. Litera theta e de forma unui omicron cu un punct în centru. Theta, ca şi omicron, sînt puţin mai mici decît omega, care are forma unui cerc deschis în partea de jos şi cu două tălpişoare-

[12] Cf. Dittenberger, în *Syll* [3], III, 946, r. 14/15, unde τοὶ πρυτάνιες din Astypalaia încoronează un agoranom.

[13] *RevPhil*, 1939, 152, după L. Robert, *BÉ,RÉG*, 77, p. 193, nr. 287, care ar întregi într-un fragment de decret callatian (Th. Sauciuc-Săveanu, *Callatis, L'archéologie en Roumanie*, 1938, 17), [πρ]οβούλ[ους] din luna [Απελ]λαῖον.

[14] Aceasta σίτησις poate fi o singură dată sau pe viaţă. Vezi W. Dittenberger, în *OGI* 49, r. 12/3, 213/38, 39; 215/14; 218/25 (ἕως ἂν ζῇ); 268/15; 329/44 (διὰ βίου).

[15] *BÉ,RÉG*, 77, 1964, p. 193, nr. 287.

[16] După decretul din *SGDI*, 3 089; Kalinka, *Antike Denkm. Bulg.*, 94; T. Blavatskaia *Villes du Pont occ.*, p. 257, r. 28.

[17] În august 1924, la Haralambie Theocharidis, Mangalia, strada V. Alecsandri nr. 14, azi colţul viran dintre str. V. Alecsandri nr. 9 şi 11 şi str. I. C. Frimu, şi publicată în *Dacia*, I, 1924, p. 126 şi urm., nr. 1.

picioruşe. Spre deosebire de inscripţia din Potîrnichea, se poate constata la literele din inscripţia nr. 1 a thiasiţilor o tendinţă spre curbare a hastelor, în special la literele my, sigma şi ypsilon. Alfa are în amîndouă inscripţiile liniuţa transversală mai mult dreaptă. Epsilon nu are cele trei liniuţe orizontale egal de lungi, ci liniuţa din mijloc este ceva mai scurtă. My are în inscripţia thiasiţilor linia transversală puţin scurtată; ea nu ajunge pînă la nivelul rîndului, ca la inscripţia din Potîrnichea. Pi are în amîndouă inscripţiile hasta a doua verticală mai scurtă. În inscripţia thiasiţilor, hasta orizontală trece puţin peste punctul de intersecţie cu hasta verticală mai scurtă.

Îngroşarea capetelor literelor cu apices este mai accentuată în inscripţia nr. 1 a thiasiţilor.

După monumentele epigrafice, inscripţia thiasiţilor, avînd litere mai evoluate, ar fi posterioară celei din Potîrnichea. Noi nu cunoaştem decît secolul, căruia îi aparţine inscripţia nr. 1 a thiasiţilor din anul lui basileus Simos, fiul lui Asklapiadas. Am afirmat[18] că ea aparţine vremii din jurul anului 200 î.e.n., deci secolului al III-lea î.e.n. Recent am stabilit identitatea unuia din subscribenţii cu numele Nautimos [19], fiul lui Pasiadas, din inscripţia nr. 1 a thiasiţilor r. 31, coloana stîngă, cu titularul decretului de proxenie din Olbia, Nautimos, fiul lui Pasiadas din Callatis, distins de Olbiopolitani [20].

Cum inscripţia cu decretul de proxenie din Olbia este datată în secolul al III-lea î.e.n., se confirmă datarea noastră a inscripţiei nr. 1 a thiasiţilor, tot în secolul al III-lea î.e.n.

Monumentele epigrafice arată că inscripţia din Potîrnichea e mai veche decît inscripţia nr. 1 a thiasiţilor. Cărui deceniu din secolul al III-lea î.e.n. îi aparţine inscripţia din Potîrnichea este greu de precizat. Că ea este anterioară inscripţiei nr. 1 a thiasiţilor s-ar părea că rezultă şi din alte considerente.

În r. 9 şi 10 ale inscripţiei din Potîrnichea este numit templul (ἱερόν) lui Herakles. În el avea să fie aşezată placa cu decretul de politie al celui distins. Este prima dată că aflăm despre un sanctuar al lui Herakles la Callatis, al cărui cult îl aveau callatienii de la fondarea oraşului. Herakles trecea ca fondator al oraşului Callatis şi pe el l-au adus din Heraklea Pontica primii emigranţi greci, care au plecat din oraşul de pe coasta sudică a Mării Negre şi au debarcat pe coasta apuseană tracă. Monedele autonome callatiane arată chipul lui Herakles cu atributele lui. Şi în sculptura şi în gliptica callatiană apare Herakles.

Cultul zeului Dionysos îl au grecii din Callatis de la băştinaşii traci. Ei ţineau la serbătoarea τοῖς Διονυσίοις τοῖς ξενικοῖς, amintită în inscripţia din Potîrnichea, r. 5. Dar templul lui Dionysos îl construiesc thiasiţii din Calatis abia în vremea lui basileus Simos, fiul lui Asklapiadas[21], abia în secolul al III-lea î.e.n. Acest templu al lui Dionysos va fi fost mic şi de mică importanţă, dacă judecăm după contribuţiile benevole modeste (12 χρυσοῖ; 8 ἀργυροῖ un număr de 125 ἐργάται şi un cal de

[18] *Dacia*, I, 1924, p. 134.
[19] *Dacia*, N. S., X, 1966, p. 331–333.
[20] *IOSPE*, I, 1916, 2, 27, 3 şi 9.
[21] *Dacia*, I, 1924, p. 126 şi urm., nr. 1.
[22] *BÉ*, *RÉG*, 77, 1964, p. 193, nr. 287.

tracţiune), făcînd abstracţie de adăpostul curbat şi de bolţile templului, a căror construire şi le-a luat asupra sa Demosthenes. Templul lui Herakles era mai vechi şi probabil de proporţii mai mari. În el se aşezau decretele de onoare ale callatienilor la ordinele astynomilor.

Numirea templului lui Herakles mi se pare a indica prioritatea în timp a inscripţiei din Potîrnichea cu decretul de politie votat de poporul şi sfatul din Callatis.

Titularul decretului va fi fost poate, după cum au remarcat şi J. şi L. Robert [22], un cetăţean din Tomis care a aşezat placa la un loc de cinste şi astfel a putut ajunge mai uşor acolo unde a fost găsită.

A PROPOS D'UN DÉCRET DE DROIT DE CITÉ, DE CALLATIS

RÉSUMÉ

Dans la « Note » de la revue « Studii Clasice », p. 315 et suiv. A. Aricescu publie un intéressant décret de *politeia* (droit de cité), de Callatis, trouvé à Potîrnichea, et concernant probablement un citoyen de Tomis.

On fait quelques remarques et complètements parmi lesquels on relève surtout :

Au lieu des *agoranomes* on propose le substantif *astynomes* et à la place de *meristai* le nom de *tous proboulous*.

On établit, par rapport à l'inscription des thiasythes n° 1, la priorité dans le temps de l'inscription de Potîrnichea qui a été mise en place d'honneur à Tomis par son titulaire et qui a échoué ensuite au lieu où elle vient d'être découverte.

CÎTEVA TOARTE DE AMFORĂ ȘTAMPILATE DESCOPERITE LA MEDGIDIA

DE

ALEX. POPEEA

În luna martie 1960, în cariera fabricii de cărămidă din Medgidia [1] s-au recoltat numeroase fragmente ceramice de amfore grecești și vase de factură locală, de tip Hallstatt și Latène. Cariera se adîncise la aprox. 8 m sub nivelul solului, dar vasele proveneau din nivelurile superioare, de la o adîncime de numai 1—2 m față de nivelul actual [2].

După trierea celor cîteva grămezi de cioburi strînse de pe toată suprafața săpată, s-au găsit 15 toarte de amforă ștampilate. Ele se află în colecția Muzeului regional de arheologie Dobrogea.

I. *RODOS*

1. Circulară, diametru 2,9 cm.
   Floare de rodie.
   ΕΠΙΑΓ[ΕΜΑΧΟΥ ΑΓΡΙ]ΑΝΙΟΥ[3]
   Pastă roșie cărămizie, fină și rezistentă (inv. 11 460)) (fig. 1/1).

2. Circulară, diametru 2,8 cm.
   Floare de rodie.
   ΑΝΤΙΓΟΝΟΥ[4]
   Pastă ca mai sus (inv. 11 450).

---

[1] Fabrica se găsește la aproximativ 1 km de marginea localității, pe șoseaua ce duce spre Constanța.

[2] Săpătura în carieră se face prin ruperea malurilor. Din octombrie pînă în martie se strînge în carieră o mare cantitate de pămînt, care apoi e transformată în cărămizi în sezonul de vară. Lucrătorii au relatat despre descoperirea unor urme de arsură în pămînt pînă la o adîncime de 2—3 m (cuptoare sau gropi arse), uneori delimitate de pietre. Spuneau de asemenea că au găsit și oase umane, iar multe vase fuseseră descoperite întregi.

[3] V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria,* București, 1957, p. 226, nr. 503. În lista de la p. 272 Ἀγέμαχος apare ca preot eponim în anul 220 î.e.n. Luna Ἀγριάνιος (ianuarie) apare pe numeroase amfore (nr. 506, 507, 532 etc.).

[4] Idem, nr. 510 Ἀντὶγονος apare ca producător. Fără datare.

3. Circulară, diametru 3,5 cm.
Floare de rodie.
ΔΑΜΟΚΡΑΤΕΥΣ[5]
Pastă ca mai sus (inv. 11 455) (fig. 1/2).

Fig. 1

4. Dreptunghiulară, 3,5 × 1,5 cm.
Stea cu 8 raze.
ΠΑΝΑΜ(ΟΥ)
ΑΡΙCΤΕ(ΙΔΑ)[6]
Pastă ca mal sus (inv. 11 462) (fig. 1/3).

5. Dreptunghiulară, 3,6 × 1 cm.
Fără simbol.
ΔΙΟΥ[7]
Pastă ca mai sus (inv. 11 449) (fig. 1/4).

---

[5] V. Canarache, *Importul amforelor ştampilate la Histria*, Bucureşti, 1957 p. 230—231, nr. 516—517 Δαμοκράτευς apare ca producător.

[6] Nu apare la V. Canarache, vezi M. Nilsson, *Timbres amphoriques de Lindos*, in *Exploration archéologique de Rhodes*, V, Copenhaga, 1909, p. 377—378, nr. 81.

[7] V. Canarache, *op. cit.*, p. 260, nr. 625, Δίος apare ca producător. Fără datare.

6. Dreptunghiulară, 3,7×1,7 cm.
Fără simbol.
ΕΠΙ ΚΛΕΩΝΥ
ΜΟΥ
Β[ΑΔΡΟ]ΜΙΟΥ [8]
Pastă ca mai sus (inv. 11 454) (fig. 1/5).

7. Dreptunghiulară , 2,8×1,2 cm.
Fără simbol.
ΕΠΙ ΤΙΜΑ
[Σ]ΑΓΟΡΑ [9]
Pastă ca mai sus (inv. 11 452) (fig. 1/6).

8. Dreptunghiulară, 4,5×1,7 cm.
Simbol neclar.
ΕΠΙ ΤΙΜΑ
ΣΑΓΟΡΑ
Pastă ca mai sus (inv. 11 461).

II. *TASOS*

9. Dreptunghiulară, 3,2×1,9 cm.
Cantharos.
ΣΚΥΜΝΟ[Σ]
ΘΑΣΙΟΝ [10]
Pastă cărămizie, aspră, cu fire de mica (inv. 11 457) (fig. 1/7).

10. Dreptunghiulară, 2,4×2,3 cm. Lipsă partea inferioară.
Amforă.
[Θ]ΑΣΙΩ[Ν]
....
Pastă de culoare roşie-cărămizie cu fire de nisip şi mica.
(inv. 11 453) (fig. 1/8).

III. *SINOPE*

11. Dreptunghiulară, 4,1×2,3 cm. Lipsă colţul din dreapta.
Fără simbol.
ΒΟΡΥΟΣ
ΑΣΤΥΝΟ[ΜΟΥ]
ΑΠΟΛΛΩ[ΝΙΟΥ] [11]
Pastă de culoare roşie-violetă cu fire de nisip negru (inv. 11 451) (fig. 1/9).

12. Dreptunghiulară, 4×1,7 cm. Lipsă colţul din dreapta jos.
Fără simbol.

---

[8] V. Canarache, *op. cit.*, p. 248, nr. 579, Κλεώνυμος, este preot eponim între anii 220 şi 180 î.e.n.

[9] *Ibidem*, p. 253, nr. 600, Τιμασαγόρας este preot eponim între anii 220 şi 180 î.e.n

[10] *Ibidem*, p. 67, nr. 82, cu deosebirea că numele Σκύμνος (producător?) e plasat la piciorul vasului. Amforele acestea sînt datate între anii 350 şi 270 î.e.n. : p. 37–38.

[11] *Ibidem*, în tabelul de la p. 182 Απολλώνιος apare ca producător, între anii 270 şi 220.

ΑΣΤΥΝΟΜ[ΟΥ]
ΜΝΕΑΚΛΕ[ΟΣ] sic.
ΑΤΤΑΛΟΥ[12]
Pastă ca mai sus (inv. 11 463).

IV. HERACLEEA PONTICA

13. Dreptunghiulară, 3×1,3 cm. Partea dreaptă slab aplicată.
ΕΠ[Ι ΔΙΟ]
ΝΥCΙ[Ο]Υ[13]
(Inv. 11 458)

14. Dreptunghiulară. Lipsă jumătatea dreaptă.
ΕΠΙ [ΔΙΟ]
ΝΥ[CΙΟΥ]
(inv. 11 459). (fig. 1/10).

V. *COS*

15. Ştampilă englifică pe toartă dublă.
MIN[14]
(inv. 11 456) (fig. 1/11).

Deşi nu sînt datate cu precizie, aceste toarte de amforă aparţin sfîrşitului secolului al III-lea şi primei jumătăţi a secolului al II-lea î.e.n., adică epocii în care începe să crească însemnătatea comercială a Tomisului. Amforele, conţinînd produsele tot mai cerute de populaţia locală, circulă acum de-a lungul văii Cara-su, probabil pînă la Dunăre.

Deşi numărul ştampilelor descoperite ni se pare prea mic pentru a trage o concluzie, faptul că mai mult de jumătate din ele provin de la Rodos, în timp ce restul provin în mod egal din alte centre, nu este cu totul lipsit de semnificaţie.

QUELQUES TIMBRES AMPHORIQUES DÉCOUVERTS À MEDGIDIA

RÉSUMÉ

L'auteur publie quinze timbres amphoriques, récupérés en 1960, du terrain d'une briqueterie, tout près de Medgidia (Dobroudja).

Bien que ne pouvant pas déterminer, dans tous les cas, leur date avec la précision voulue, l'auteur les situe vers la fin du IIIe et la première moitié du IIe siècle avant notre ère, c'est-à-dire à une époque à laquelle l'importance commerciale de la ville de Tomis se trouve être accrue.

---

[12] V. Canarache, *op. cit.*, p. 136, nr. 315, însă cu forma ΜΝ[Η]ΣΙΚΛΕΟΥC care e cea corectă. Aceste amfore sînt datate între anii 220 şi 183 î.e.n. (vezi p. 183).

[13] *Ibidem*, p. 197, nr. 464, fără prepoziţia ΕΠΙ. Atribuirea pentru Heracleea se face pe baza compoziţiei pastei.

[14] Probabil Μιννίων, *ibidem*, p. 280, nr. 717. Ştampila englifică nu este obişnuită pentru Cos; nu este exlusă şi o altă provenienţă.

N. A. Ţinem să mulţumim Victoriei Eftimie Andronescu, care a avut amabilitatea să revadă manuscrisul, dîndu-ne şi unele preţioase îndrumări.

TIPAR PENTRU BIJUTERII DIN SECOLUL AL VI-lea e.n., DESCOPERIT LA OLTENI (r. Videle, reg. București)

DE

CONSTANTIN PREDA

În primăvara anului 1960 s-au executat cîteva sondaje de verificare în necropola de tip Sîntana-Cerneahov de la Olteni. După cum se știe, această necropolă se află în partea de sud a satului Dobrogostea, imediat la est de șoseaua Alexandria—Pitești. Pentru a se verifica dacă necropola amintită se întinde și la vest de șosea, s-a săpat un mic șanț între marginea șoselei și malul stîng al apei Teleormănel. În cuprinsul sondajului efectuat, destul de redus însă ca proporții, nu s-a dat peste nici un fel de mormînt. În schimb a apărut o serie de fragmente ceramice din prima epocă a fierului și din epoca feudală timpurie, cele mai tipice fiind din secolele al IV-lea și IX—X.

Printre descoperirile făcute cu prilejul acestei săpături se enumeră și un tipar fragmentar pentru turnarea de bijuterii. Dat fiind caracterul foarte redus al sondajului și răvășirea terenului, ca urmare a săpării unor gropi de bordeie din epoca prefeudală, condițiile stratigrafice de găsire au rămas cu totul neclare. Deci o încercare de datare pe această linie nu era posibilă și pentru publicarea lui era nevoie de analogii, de care nu dispuneam însă la acea dată.

Tiparul la care ne referim este lucrat dintr-o gresie fină de culoare maroniu-deschis. Este rupt încă din vechime, la unul din capete, dar partea cea mai importantă cu lăcașul obiectelor săpate pe tipar se păstrează aproape în întregime. Dimensiunile sînt: lungimea 0,048 m, lățimea 0,045 m și grosimea de 0,031 m. Piesa a fost săpată pe ambele fețe. Pe una din părți apare forma unui cercel, alcătuit din două inele, cu o mică adîncitură între ele și un grup de șase mici scobituri conice, care deveneau după turnare tot atîtea granule înmănunchiate. La unul din capete se vede un șănțuleț orizontal și un altul vertical, acesta din urmă fiind lărgit la capătul exterior, avînd o formă de pîlnie. Pe aici se turna desigur metalul. Rostul șănțulețului orizontal pare să fi fost unul singur, și anume acela de a fi permis să se rezerve perforația prin care se introducea inelul cercelului. În cîmpul din stînga al tiparului, nu departe

SCIV, tomul 18, nr. 3, București, 1967, p. 513—520

de unul din cerculețe, izolat de cercel, se află o adîncitură conică, care a servit desigur la fixarea valvei exterioare. Alte două foarte mici adîncituri, legate între ele printr-un mic canal, se găsesc în cîmpul din dreapta. Ele au servit, probabil, la turnarea de granule separate (fig. 1/1, 3).

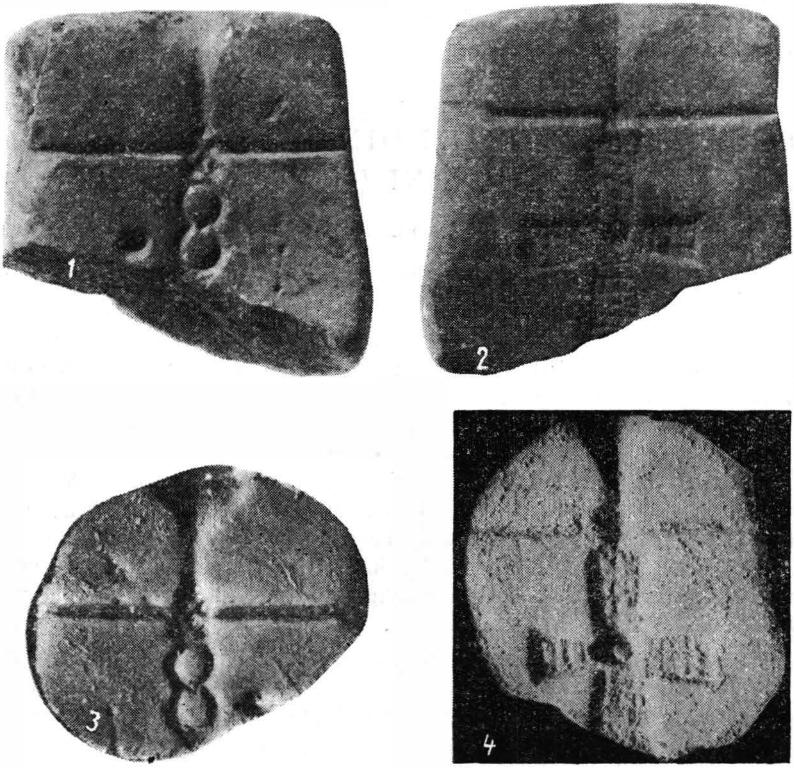

Fig. 1. — Tipar de piatră din secolul al VI-lea e.n. descoperit la Olteni. *1*, *2*, tiparul văzut pe ambele fețe; *3*, *4*, copii în ghips după tipar.

Pe cealaltă față a tiparului apare săpată o cruce cu brațele de pe verticală puțin mai lungi decît cele de pe orizontală. Întreaga suprafață a crucii este ornamentată cu cîte două sau trei șiruri de pătrate ușor reliefate, despărțite între ele prin liniuțe subțiri. Brațele crucii sînt mai late la capete și se subțiază către centru. Brațul superior este mai subțire decît opusul lui din partea inferioară. În mijloc se află o adîncitură conică, ce devenea ulterior turnării o proeminență în care se fixa, probabil, o piatră prețioasă sau o pastă sticloasă colorată. Tot la acest capăt se repetă, ceea ce am întîlnit pe fața cealaltă, un canal-șănțuleț vertical, pe toată lățimea tiparului, și un altul vertical, între capătul superior al crucii și marginea gresiei. Acesta din urmă se lățește sus ca o pîlnie, fiind canalul pentru turnarea metalului lichid. Celălalt șănțuleț orizontal avea funcția la care ne-am referit mai sus, atunci cînd am vorbit de cel de pe partea opusă, adică aceea de rezervare a găurii pentru introducerea inelului de

care se agăţa apoi cruciuliţa. În această privinţă este semnificativ faptul că acest şănţuleţ coincide exact cu locul de perforaţie al agăţătoarei, ceea ce dă un plus de siguranţă interpretării noastre de mai sus. Capătul braţului de jos lipseşte, fiind afectat de spărtura pietrei (fig. 1/2,4).

Pînă nu de mult, asemenea descoperiri nu se cunoşteau pe teritoriul ţării noastre. Recent, în cuprinsul aşezării de la Străuleşti—Bucureşti, aparţinînd complexului cultural Ciurel—Ipoteşti—Cîndeşti, s-a găsit un tipar de piatră pe care este săpată o cruce foarte asemănătoare ca formă cu cea de pe tiparul de la Olteni [1]. În plus, se constată că şi pe tiparul de la Străuleşti—Lunca apare acel şănţuleţ orizontal, căruia i se acordă însă o altă funcţie, iar cel vertical, destinat turnării metalului, era lărgit la capătul superior ca o pîlnie. Şi aici, în centrul crucii este săpată o adîncitură conică. Deosebirea constă doar în faptul că suprafaţa crucii de pe tiparul de la Străuleşti este netedă, în timp ce crucea de pe cel de la Olteni este cu întreaga suprafaţă ornamentată.

După unele informaţii, tot recent, s-au mai descoperit două asemenea tipare, unul în aşezarea din Bucureşti, str. Soldat Ghivan nr. 2, şi altul în aşezarea de la Cîndeşti [2]. Tiparele respective fiind încă inedite, nu cunoaştem amănunte în legătură cu tipul şi forma crucilor săpate aici şi nici alte eventuale asemănări sau deosebiri faţă de cele de la Olteni şi Străuleşti—Lunca.

Menţionam ceva mai sus că sondajul de la Olteni, prin proporţiile sale foarte reduse, nu ne-a dat posibilitatea să legăm tiparul descoperit în timpul săpăturilor de un anumit complex arheologic şi astfel să avem posibilitatea să-l fixăm cît mai precis în timp. Descoperirea la Străuleşti—Lunca a unui tipar asemănător într-o aşezare de tip Ciurel—Ipoteşti—Cîndeşti, în condiţii stratigrafice bine stabilite, a permis datarea acestuia în cursul secolului al VI-lea e.n. În sprijinul aceleiaşi datări vin şi informaţiile privind descoperirea, în cuprinsul unor aşezări de acelaşi tip, a tiparelor de la Cîndeşti şi din str. Soldat Ghivan din Bucureşti. Dacă ţinem seama de faptul că tiparul de la Olteni are aceleaşi caracteristici cu cel de la Străuleşti, crucea fiind aproape identică pe ambele tipare, avem motive să credem că şi descoperirea de la Olteni aparţine tot secolului al VI-lea e.n. şi că în locul unde s-a găsit trebuie să existe o aşezare de tip Ciurel—Ipoteşti—Cîndeşti.

În favoarea unei astfel de încadrări cronologice putem aduce şi alte dovezi, nu mai puţin demne de luat în consideraţie. Ne referim mai întîi la tezaurul cu obiecte de aur descoperit la Histria în 1963, în stratul ultim de locuire din epoca romano-bizantină [3]. Datat în cursul secolului al VI-lea e.n., tezaurul cuprinde, printre altele, şi două cruciuliţe cu braţele relativ egale şi cu extremităţile mai late. În mijloc ele au cîte o proeminenţă, în care sînt fixate pietre semipreţioase, iar suprafaţa lor este decorată cu liniuţe fine oblice. Forma lor, maniera de a reda agăţătoarea sînt foarte apropiate de cele de pe tiparele de la Olteni şi Străuleşti.

---

[1] Margareta Constantiniu, *Elemente romano-bizantine în cultura materială a populaţiei autohtone din partea centrală a Munteniei în secolele VI—VII e.n.*, în *SCIV*, 17, 1966, 4, p. 673—675; atragem atenţia că autoarea afirmă la p. 673 că tiparul este de lut, iar din cele arătate la pagina următoare, 674, reiese că tiparul este de piatră.

[2] *Ibidem*, p. 673, note, după informaţiile primite de la Gh. Cazimir şi V. Teodorescu.

[3] *Şantierul arheologic Histria*, în *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 85—86.

În al doilea rînd pot fi amintite aici numeroasele cruci descoperite în stațiunea romano-bizantină de la Pîrjoaia. De aici provin o serie de cruci ale căror forme și ornamente sînt ceva mai deosebite. În general însă, multe din ele păstrează, totuși, o formă asemănătoare celei descrise mai sus. Important este și în acest caz faptul că descoperirile de la Pîrjoaia se datează de asemenea în cursul secolului al VI-lea e.n. [4].

Cruci oarecum asemănătoare și din aceeași vreme sînt relativ numeroase și ele pot fi urmărite și la sud de Dunăre [5] sau în regiuni mai îndepărtate [6], dar o înșirare a lor aici nu ni se pare necesară.

Nu posedăm încă analogii pentru tipul de cercel prezent pe tiparul de la Olteni. Altfel am fi avut un argument în plus privind încadrarea cronologică făcută tiparului la care ne referim. Oricum, din cîte cunoaștem, el nu poate fi apropiat ca tip și deci nici ca epocă de cercei caracteristici secolelor VIII—IX, care au forme și elemente componente cu totul deosebite.

Descoperirea tiparului de la Olteni și datarea lui în cursul secolului al VI-lea e.n., precum și încadrarea lui în grupa celor deja semnalate pe teritoriul orașului București și la Cîndești, ridică unele probleme deosebit de importante pentru istoria epocii feudale timpurii a țării noastre.

Vorbind de mediul arheologic în care s-au descoperit tiparele pomenite de noi aici, am arătat că toate au fost găsite în așezări aparținînd culturii de tip Ciurel—Ipotești—Cîndești [7]. Dacă ținem seama că cercetările și descoperirile privind această cultură sînt încă într-un stadiu incipient, numărul tiparelor găsite în așezări ne poate apărea într-o proporție de loc neglijabilă în raport cu alte descoperiri din aceeași vreme. După cum se poate vedea, tiparele cu cruce încep să devină aproape o caracteristică pentru așezările de tip Ciurel—Ipotești, prin frecvența lor, mai ales dacă avem în vedere împrejurarea că, în general, obiectele găsite în cuprinsul locuințelor, în afara ceramicii, sînt destul de sporadice sau lipsesc aproape cu desăvîrșire.

Prezența tiparelor pentru turnat cruci de metal în complexe arheologice de tipul celor menționate presupune de la sine existența, în sînul populației din nordul Dunării, a unor elemente creștine. Dacă ar fi să judecăm situația în funcție de frecvența unor atare descoperiri și că nu este vorba doar de ceva cu totul întîmplător, ar urma să admitem că în secolul al VI-lea e.n. religia creștină ajunsese să cîștige printre locuitorii din stînga Dunării un număr destul de însemnat de adepți, constituiți poate chiar și în comunități. Asemenea tipare, cu care se puteau turna cruci în serie, nu și-ar găsi justificare decît acceptînd ideea existenței în sînul populației din nordul Dunării a unui număr însemnat de

---

[4] V. C. Culică, *Croix romano-byzantines découvertes à Pîrjoaia (région Dobrogea)*, în *Dacia*, IX, 1965, p. 419—425.

[5] Iv. Velkov, *Eine Gotenfestung bei Sadowetz (Nordbulgarien)*, în *Germania*, 19, 1935, p. 149—158; D. Dimitrov, în *Археология*, V, 2, 1963, p. 35—40.

[6] Marvin Ross, *Catalogue of the Byzantine and early medieval antiquities in the Dumbarton oaks*, II, 1965, p. 21, pl. XXIII/16. Mulțumim lui I. Barnea și cu acest prilej pentru unele indicații bibliografice.

[7] S. Morintz, *Săpăturile de pe Dealul Ciurel*, în *Materiale*, VII, p. 661—662; S. Morintz și P. Roman, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 761—767; *Istoria României*, I, București, Edit. Academiei 1960, p. 738; Victor Teodorescu, *Despre cultura Ipotești-Cîndești în lumina cercetărilor arheologice din nord-estul Munteniei*, în SCIV, 15, 1964, 4, p. 485—499; M. Constantiniu, în *Cercetări arheologice în București*, II, 1965, p. 77—98 și p. 174 și urm.

indivizi care doreau să-şi procure simbolul principal şi caracteristic al religiei de curînd îmbrăţişate. Este foarte probabil ca acest nou reviriment creştin din stînga Dunării să fie legat de rolul important pe care l-a jucat cultura şi propaganda religioasă bizantină din vremea lui Justinian. Prezenţa, de pildă, a unei episcopii menţionate în această perioadă la Transmarisca este semnificativă din acest punct de vedere [8].

Date deosebit de importante în legătură cu politica religioasă bizantină şi cu răspîndirea creştinismului pe întreg teritoriul fostei Dacii în secolul al VI-lea e.n. ni le furnizează o serie de descoperiri arheologice de mare însemnătate. În rîndul acestora se înscriu, în primul rînd, descoperirile de la Sucidava (Celei), printre care se remarcă prezenţa unei cruci de bronz, a unor opaiţe, catarame de bronz, amfore, un bloc de piatră, toate ornamentate cu cîte o cruce. Pe deasupra, în această cetate s-a descoperit o bazilică creştină din secolul al VI-lea e.n., cel mai vechi monument de acest gen cunoscut pînă acum în stînga Dunării [9]. Deci la Sucidava se poate vorbi de existenţa, la data amintită, a unui centru religios, care trebuie să fi jucat un rol cu totul deosebit în răspîndirea creştinismului la populaţia daco-romană.

Din aceeaşi regiune se mai cunosc şi alte descoperiri cu caracter creştin, cum ar fi cele semnalate la Drobeta [10] şi la Romula. În această ultimă localitate s-au găsit : o cruciuliţă de bronz, un opaiţ şi o cărămidă ornamentate cu cruci [11]. În partea de est a Munteniei, la Luciu (r. Feteşti), este semnalată de asemenea descoperirea unei lămpi de bronz cu mînerul în formă de cruce [12].

Antichităţi creştine valoroase din aceeaşi vreme se cunosc şi în zona intracarpatică. În rîndul acestora se înscrie, pe de o parte, *donarium* cu cruce şi inscripţie de la Biertan [13] (r. Mediaş), iar pe de altă parte o lampă de bronz, găsită prin împrejurimile Dejului [14], pe spatele căreia este fixată o cruce înscrisă într-un romb.

Toate aceste ultime descoperiri, de provenienţă romano-bizantină, aparţin aproape în exclusivitate teritoriului fostei Dacii romane. Împreună cu celelalte dovezi din teritoriul situat în afara provinciei Dacia, ele sînt în măsură să pună problema existenţei în nordul Dunării, în cursul secolului al VI-lea e.n., a unei populaţii intens creştinate.

Dovezile privind extinderea religiei creştine la nordul Dunării în secolul al VI-lea e.n. au o deosebită valoare istorică prin aceea că ele ne pot da unele indicaţii preţioase asupra originii etnice a celor creştinaţi şi astfel ni se oferă o posibilitate în plus pentru cunoaşterea într-o

---

[8] Procopius, *De Aedificiis* ; cf. G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, XV, 1939, p. 29—30.

[9] D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1958, p. 370—373 ; cf. idem, *Prima basilică creştină descoperită în Dacia Traiană*, Iaşi, 1948.

[10] V. Pârvan, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman*, 1911, p. 190—193.

[11] D. Tudor, *Oltenia romană*, p. 370.

[12] V. Pârvan, *Ştiri noi despre Dacia Malvensis*, în *ARMSI*, 2, 1913, p. 67—68, pl. IX/2.

[13] K. Horedt, în *AISC*, IV, 1941—1943, p. 10—16 ; I. Barnea, în *RIR*, XIII, fasc. III, 1943, p. 32—36 ; D. M. Pippidi, în *Contribuţii la istoria veche a României*, Bucureşti, 1958, p. 234—247.

[14] M. Macrea, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 295 şi urm., fig. 4 ; I. I. Russu, în *Studii teologice*, X, 1958, II, 5—6, p. 311—340.

mai mare măsură a caracterului etnic al purtătorilor culturii de tip Ciurel—Ipoteşti—Cîndeşti.

Se ştie că încă din secolul al IV-lea e.n. creştinismul pătrunsese în regiunea dintre Dunăre şi Carpaţi[15]. Din rîndul celor care au adoptat religia creştină au făcut desigur parte şi unele elemente ale populaţiei băştinaşe, rămase pe loc după trecerea neamurilor germanice în imperiu. Nu avem motive să ne îndoim că aceşti primi creştini au transmis urmaşilor lor imediaţi noua concepţie religioasă. Numai aşa ne putem explica de ce în secolul al VI-lea propaganda creştină bizantină reuşeşte să găsească un teren aşa de propice în nordul Dunării. Altfel va fi greu de crezut că, fără existenţa unui fond creştin deja existent, păstrat prin tradiţie, creştinismul ar fi putut să recruteze pe calea paşnică a simplei propagande un număr relativ mare de adepţi în epoca despre care vorbim. Prin urmare, această continuitate creştină trebuie considerată şi o continuitate etnică şi să avem astfel un răspuns la întrebarea cine erau creştinii din aşezările în care s-au găsit tiparele amintite.

Interpretate în sensul celor de mai sus, tiparele de la Olteni, Bucureşti—Străuleşti şi Cîndeşti pot constitui o dovadă în stabilirea mai exactă a caracterului etnic al purtătorilor culturii Ciurel—Ipoteşti—Cîndeşti. Considerînd că la această dată, aproximativ în cursul perioadei de domnie a lui Justinian, creştini în nordul Dunării puteau să fie mai ales urmaşii populaţiei mai vechi carpo—daco—romane, sîntem îndreptăţiţi să credem că locuitorii aşezărilor în care s-au găsit tiparele aflate în discuţie sînt în principal autohtoni, dintr-un fond etnic comun cu acei „romani-romei" pomeniţi de izvoarele aceleiaşi vremi. Privit deci sub aspectul valorii sale documentar-istorice, tiparul de la Olteni, se poate înscrie printre documentele importante, care să dovedească încă o dată în plus că, între populaţia carpo-daco-romană din secolele III—IV şi făuritorii principali ai culturii de tip Ciurel—Ipoteşti—Cîndeşti este o legătură etnică directă şi o continuitate de viaţă, pe care le putem urmări şi pe această cale în cuprinsul teritoriului situat la nord de Dunăre.

O altă problemă pe care o ridică aceeaşi descoperire, se leagă de cea de-a doua faţă a tiparului cu negativul cercelului. Prezenţa deci a unui astfel de tipar în nordul Dunării presupune că posesorul lui, probabil şi meşter în acelaşi timp, pe lîngă cruci, turna şi cercei. Prin urmare, este de aşteptat ca cercei de acest tip să poată fi găsiţi pe viitor, în aşezările de tip Ciurel—Ipoteşti—Cîndeşti, fiind vorba de o podoabă utilizată de purtătorii acestei culturi. Ceea ce apare însă ca deosebit de important din această remarcă este faptul că avem acum dovada făcută că cercei de acest tip se lucrau şi la nord de Dunăre şi, ca atare, ei nu

---

[15] Vezi datele însemnate din *Pătimirea sfîntului Sava*; cf. H. Delehaye, *Saints de Thrace et de Mésie*, în *Annalecta Bollandiana*, XXXI, 1912; Ludwig Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme, Die Ostgermanen*, ed. a 2-a, München, 1934; cf. şi P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească din Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1964, Edit. Academiei, p. 22—23. Pentru dovezile privind creştinismul nord-dunărean anterior secolului al VI-lea, vezi V. Pârvan, *op. cit.*; C. Daicoviciu, în *AISC*, II, 1933—1935, p. 192—209; idem, în *AISC* III, 1936—1940, p. 234—240; B. Mitrea, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 507—511; D. M. Pippidi, *op. cit.* şi *loc. cit.*; B. Mitrea şi C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1966, p. 160; Pseudo Maurikios, *Strategiconul*, cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 24—27; cf. şi L. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, Budapesta, 1942, p. 250—253; I. I. Russu, *op. cit.*

reprezintă obiecte de import din Imperiul bizantin. Aceştia ar urma să fie consideraţi ca o producţie locală, chiar dacă s-ar ajunge să se demonstreze că tiparul este adus din imperiu.

Admiţînd că cerceii erau turnaţi, şi numai aşa considerăm că se poate pune problema, şi în zona nord-dunăreană, ne îndeamnă să credem că acelaşi fenomen s-a putut petrece şi cu alte tipuri de obiecte, nu numai din această perioadă, ci şi din secolele IV—V şi VIII—X. Se ştie că, în general, cercetătorii acestei perioade au căutat să explice adesea prezenţa diferitelor obiecte de podoabă descoperite în complexe arheologice din secolele IV—X, ca fiind de altă provenienţă decît locală. Pornind de la exemplul de faţă, se poate face presupunerea că şi în cazul altor obiecte din perioada amintită situaţia nu diferă şi că pe viitor în astfel de produse trebuie văzută, cel puţin în parte, o producţie locală.

Reiese de aici că ceea ce circulă mai mult şi pot avea centre comune de lucru nu sînt obiectele, ci tiparele. Este limpede că operaţia săpării unui tipar în piatră presupune o cunoaştere a meşteşugului respectiv, pricepere şi îndemînare, condiţii pe care nu le putea îndeplini oricine şi oriunde. Cît priveşte însă turnarea obiectelor în tipare, ea constituie o operaţie care, fără să fie simplă, nu comportă implicaţiile celei dintîi.

Desigur că cele expuse în aceste ultime paragrafe nu constituie decît presupuneri bazate pe unele indicaţii oferite de descoperirea de la Olteni, de aceea schiţarea lor are ca scop să atragă atenţia existenţei unei noi căi, spre care pot fi îndreptate cercetările viitoare din acest domeniu. Interpretarea, în sensul celor formulate de noi mai sus, a obiectelor descoperite în complexele arheologice din secolele IV—X ar putea ajuta la lămurirea unor probleme obscure şi controversate ale epocii feudale timpurii.

UN MOULE À BIJOUX DU VIe SIÈCLE DE N. È. DÉCOUVERT À OLTENI (région de Bucarest)

RÉSUMÉ

A l'occasion d'un sondage archéologique effectué au printemps de l'année 1960 à Olteni (district de Videle, région de Bucarest), un moule à bijoux confectionné dans une pierre à aiguiser de fine texture et d'une nuance brune fut découvert sur le territoire de la commune. L'une des faces est creuse selon la forme d'une boucle d'oreille composée de deux petits anneaux et d'un groupe de six petites alvéoles coniques. Dans sa partie supérieure, la pierre offre deux petits sillons, dont l'un était destiné à l'écoulement du métal liquide et l'autre — horizontal — à l'aménagement du trou par lequel devait glisser l'anneau auquel était suspendue la boucle d'oreille (fig. 1/1,3).

Une autre face de la pierre montre, en négatif, une petite croix à bras à peu près égaux et à la surface ornée. Ici, également, l'on peut remarquer dans la partie supérieure les deux petits sillons décrits ci-dessus (fig. 1/2,4).

L'examen du moule atteste qu'il s'agit d'un produit du VIe siècle de n.è. provenant d'un établissement de type Ciurel—Ipotești—Cîndești. Du même coup, il résulte de l'argumentation développée par l'auteur que ce moule, ainsi que deux autres du même genre, sont la preuve de la présence de quelques communautés chrétiennes, établies au nord du Danube au VIe siècle. C'est également un argument en faveur de la continuité de vie de la population carpo-daco-romaine dans la région susmentionnée.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Moule à bijoux en pierre du VIe siècle de n.è. découvert à Olteni. 1, 2, le moule, vu des deux côtés ; 3, 4, des copies en plâtre tirées de ce moule.

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA ÎN ANUL 1966

DE

DORIN POPESCU

Continuăm, ca în fiecare an, publicarea foarte sumară a rezultatelor săpăturilor arheologice din anul precedent, în ordine cronologică, pe localități. În cazurile în care în același loc au fost descoperite resturi din epoci diferite, localitatea va fi menționată la problema pentru care au fost inițial întreprinse cercetările. Acolo unde nu se menționează instituția care a făcut cercetările, acestea au fost executate de Institutul de arheologie al Academiei Republicii Socialiste România, precizîndu-se însă, atunci cînd este cazul, dacă lucrările au fost executate în colaborare cu altă instituție. Pentru mai multă precizie, notele au fost întocmite de responsabilii săpăturilor sau de un membru al colectivului. Fiecare cercetare este trecută și pe harta alăturată, cu numărul de ordine din această dare de seamă.

I. *Studierea vieții omului pe teritoriul Republicii Socialiste România înainte de epoca dacică*

1. *Bugiulești* (r. Oltețu, reg. Oltenia). Au continuat săpăturile, descoperindu-se noi dovezi de muncă intenționată și resturile fosile de la încă două maimuțe cinomorfe. (În colaborare cu Centrul de cercetări antropologice al Academiei și cu Muzeul regional al Olteniei.)

2. *Tincova* (com. Sacu, r. Caransebeș, reg. Banat). Au continuat săpăturile pe terasa „Seliște“, în așezarea paleolitică din aurignacianul superior. S-au precizat două niveluri de locuire. S-au descoperit mai multe lame mărunte, retușate, aparținînd probabil tipului numit „lamele Dufour”. (În colaborare cu Muzeul raional Lugoj.)

3. *Călinești* (r. Oaș, reg. Maramureș). S-au efectuat săpături în punctele: *Călinești I*. În această așezare paleolitică, descoperită în 1964, cu două niveluri de locuire (aurignacian și gravetian), s-au efectuat săpături de lichidare, obținîndu-se materiale suplimentare pentru încadrarea culturală a așezării. *Călinești II*. Săpături de încheiere, suprafața așezării fiind supusă eroziunii. S-a descoperit o vatră de foc și alte materiale suplimentare pentru datare. Așezarea din acest punct se poate atribui culturii aurignaciene, faza mijlocie de dezvoltare. *Călinești III*. În partea de apus a comunei, pe locul numit „Lichihorb", s-au descoperit la suprafață urme din cultura gravetiană. (În colaborare cu Muzeul regional din Baia Mare.)

4. *Bicaz-Chei* (or. Bicaz, r. Piatra-Neamț, reg. Bacău). Sondaj la punctul *Bardoș II*, pentru identificarea unei noi așezări paleolitice (swiderian ?).

SCIV, tomul 18, nr. 3, București, 1967, p. 521—538.

10 — c. 5551

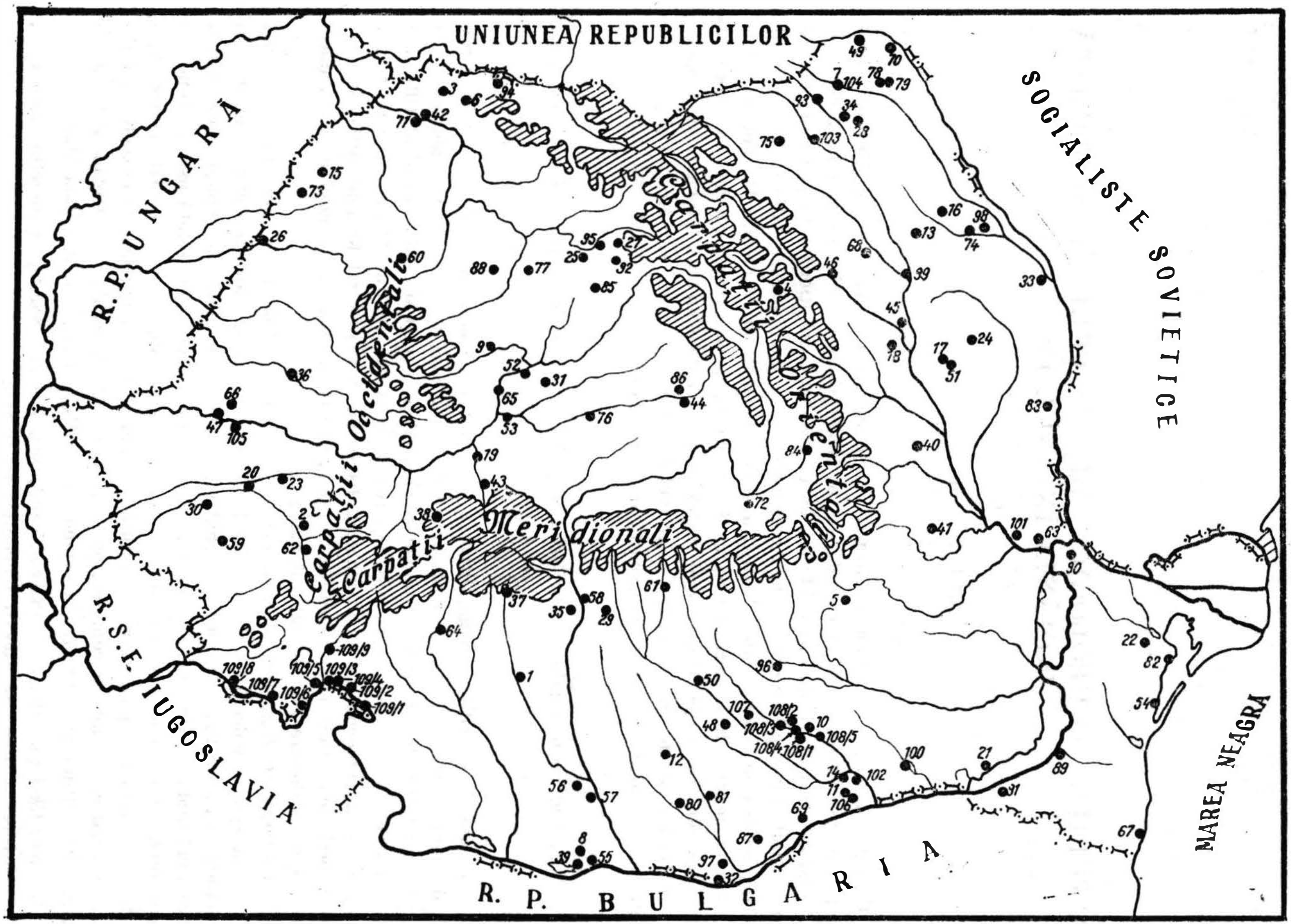

Fig. 1. — Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România în anul 1966.

5. *Lapoş* (r. Mizil, reg. Ploieşti). Au fost reluate săpăturile în „Poiana Roman", descoperindu-se noi dovezi care atestă prezenţa aurignacianului întîrziat, campignianului şi tardenoasianului.

6. *Turulung-Vii* (r. Oaş, reg. Maramureş). Pe „Dealul pustiu" aşezare paleolitică, descoperită în 1966. S-au făcut sondaje preliminare. Aşezarea poate fi atribuită gravetianului. (În colaborare cu Muzeul din Satu-Mare.)

7. *Dorohoi-Strachina* (or. Dorohoi, reg. Suceava). A fost descoperit un singur strat de cultură aparţinînd gravetianului final. S-au găsit numeroase unelte lucrate dintr-un silex de bună calitate (de Prut), în general de mărime mijlocie şi mare. Întregul inventar litic se leagă de cel descoperit în aşezările gravetiene de pe Nistrul mijlociu, cum este cel de la Chişla Nedgimova etc.

8. *Vădastra* (r. Corabia, reg. Oltenia). Săpăturile efectuate au urmărit: 1) determinarea unei stratigrafii amănunţite, la vest de „Măgura Fetelor" şi 2) cercetarea complexelor arheologice aflate aici.

La baza straturilor de cultură e stratul paleolitic (aurignacianul mijlociu-prelungit), peste care se suprapune un strat intermediar (lipsit de resturi arheologice), urmat de straturile neolitice Vădastra I, Vădastra II, Sălcuţa. În partea de est a săpăturilor s-a descoperit temelia peretelui de nord al unei locuinţe din faza Vădastra II şi trei gropi de bordeie din secolele XVII—XVIII datate prin monede. (În colaborare cu Muzeul raional din Caracal.)

9. *Cheile Turzii* (r. Turda, reg. Cluj). S-au făcut săpături în trei peşteri, dintre care două n-au mai fost cercetate niciodată. Datele stratigrafice obţinute arată continuitatea de locuire a peşterilor din paleolitic pînă în plină epocă feudală (musterian, faciesul „Lumea Nouă", cultura Petreşti, un facies cultural post-Petreşti, Coţofeni, Wietenberg, Hallstatt, dacic, roman, secolele IX—XI, XV—XVII). (Muzeul de istorie şi arheologie Cluj, în colaborare cu Muzeul raional Turda.)

10. *Cernica* (or. Bucureşti, r. 23 August). S-au efectuat lucrări în două puncte principale de pe teritoriul comunei Cernica:

a) Pe teritoriul satului Căldăraru al acestei comune, şi anume pe promontoriul situat lîngă malul de vest al lacului Cernica, în necropola neolitică, s-au descoperit încă 35 de morminte, dintre care unele însoţite de ofrande, astfel totalul mormintelor din această necropolă se ridică la 320;

— numeroase gropi, vetre, cuptoare, precum şi ceramică din epoca bronzului mijlociu şi tîrziu, aparţinînd în special culturii Tei;

— alte 33 de morminte feudale aparţinînd cimitirului format în jurul mănăstirii Iezerul, apoi bordeie, gropi de bucate, gropi menajere, precum şi numeroase fragmente ceramice, obiecte de metal, monede, aparţinînd complexului medieval al satului Mărăcineni, acum dispărut.

b) În biserica Sf. Nicolae a mănăstirii Cernica, au fost începute cercetări arheologice în interiorul şi exteriorul construcţiei. S-a putut constata că biserica cuprinde fundaţiile şi partea inferioară a zidurilor ridicate de ctitorul lor, Marele Vornic Cernica, la sfîrşitul secolului al XVI-lea sau în primii ani din secolul al XVII-lea. S-a stabilit periodizarea acestei biserici. S-a constatat în plus existenţa unui nivel feudal mai vechi, care cuprinde morminte aparţinînd unei alte biserici, situată în apropiere şi pînă acum necunoscută. Cercetările viitoare vor lămuri această problemă.

11. *Căscioarele* (r. Olteniţa, reg. Bucureşti). Prin continuarea săpăturilor din Ostrovelul-tell s-au urmărit în 1966 două obiective: prin cel dintîi, de natură stratigrafică, s-a terminat sondajul stratigrafic prin mijlocul aşezării (peste 100 m lungime), atingîndu-se peste tot nivelul apei (la aprox. 5 m adîncime) în cuprinsul unui strat Boian din faza tîrzie, fără să se ajungă însă la baza straturilor de cultură din pricina apei, dar precizîndu-se întreaga succesiune de straturi şi niveluri pînă la această adîncime. Al doilea obiectiv a constat din degajarea unui mare complex de locuire dintr-unul dintre nivelurile fazei Gumelniţa A, obţinîndu-se impor-

tante rezultate privind sistemul de construcţie şi un bogat material arheologic, din care nu lipsesc piese unice, cu adevărat excepţionale. (În colaborare cu Muzeul raional Olteniţa.)

12. *Ciolăneştii din Deal* (r. Roşiorii de Vede, reg. Bucureşti). „Măgura Ţuiului", aşezată în marginea de NE a satului, reprezintă o aşezare gumelniţeană de tip *tell*, care cuprinde patru niveluri de locuire datînd din perioada Gumelniţa A_2. În nivelul superior III s-a descoperit un topor de aramă cu 2 tăişuri în cruce. (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi şi Muzeul de istorie Alexandria.)

13. *Cucuteni-Băiceni* (com. Băiceni, r. Paşcani, reg. Iaşi). S-au continuat cercetările în cele patru sectoare ale acestui şantier. Pe „Cetăţuia" au continuat săpăturile în stratul cu resturi de locuire encolitică din faza Cucuteni A_3, iar în aşezarea din vale de la „Dîmbul Morii" s-a cercetat o locuinţă cu platformă din faza Cucuteni $A-B_1$. În punctul „Mlada" s-au dezvelit mai multe locuinţe geto-dacice din La Tène II, dintre care unele mai vechi (secolul al III-lea), în formă de bordei, şi altele mai noi în formă de colibă, de la sfîrşitul secolului al III-lea e.n., în cuprinsul cărora s-au identificat şi resturi ceramice de tip bastarnic. În fine, în punctul „Silişte" s-au cercetat cîteva locuinţe şi gropi din secolele III—IV e.n., cu un bogat material autohton geto-dacic. (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi.)

14. *Crivăţ* (r. Olteniţa, reg. Bucureşti). Au fost continuate săpăturile din 1965 efectuate în aşezarea fortificată cu şanţuri de apărare din prima epocă a bronzului, aparţinînd culturii Glina, cu puternice elemente de caracter Cernavoda.

15. *Sălacea* (r. Marghita, reg. Crişana). Pe „Dealul Vida" s-au continuat săpăturile începute în 1965, în aşezarea aparţinînd epocii bronzului — cultura Otomani, faza I şi II. S-au dezvelit mai multe locuinţe cu un inventar ceramic deosebit de bogat. S-a descoperit, de asemenea, un mormînt cu schelet chircit, avînd ca inventar mai multe vase aparţinînd începutului fazei Otomani II şi un inel de tîmplă din aur.

Cu prilejul demontării locuinţelor, s-au descoperit şi 16 morminte de inhumaţie, care se datează în secolul al IX-lea — începutul secolului al X-lea. (Muzeul regional Oradea.)

16. *Erbiceni* (r. Hîrlău, reg. Iaşi). Pe teritoriul satului Erbiceni s-a efectuat un sondaj într-o aşezare de tip Horodiştea-Folteşti, unde au fost identificate mai multe locuinţe, dintre care unele în formă de colibă şi altele în formă de bordei cu mai multe etape de refacere. Tot aici s-a mai descoperit şi un mormînt de inhumaţie, cu ocru, dintr-o etapă ulterioară aşezării propriu-zise. (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi.)

17. *Năstăseni* (com. Parincea, r. Bacău, reg. Bacău). Ca urmare a identificării, prin cercetările de suprafaţă efectuate de Muzeul regional Bacău, a numeroase aşezări aparţinînd culturii Monteoru în zona dintre Siret şi rîul Bîrlad, s-a început un sondaj de recunoaştere la Năstăseni. Săpăturile, care s-au făcut pe locul „Botezata" din satul Năstăseni, au avut ca rezultat semnalarea unor bogate aşezări aparţinînd culturii Monteoru, cu grupe de locuinţe de suprafaţă, gropi mici cu resturi menajere şi numeroase materiale ceramice. Avîndu-se în vedere zona geografică în care se plasează această aşezare, vor trebui continuate cercetările începute în acest an la Năstăseni. (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi.)

18. *Luizi-Călugăra* (r. Bacău, reg. Bacău). În vederea completării datelor referitoare la epoca bronzului în regiunile centrale ale Moldovei, s-a început un sondaj la Luizi, într-o aşezare aparţinînd culturii Monteoru. Rezultatele, deşi nu sînt bogate în ceea ce priveşte materialul arheologic, totuşi, prin identificarea a trei niveluri de locuire şi a resturilor de locuinţe impun continuarea pe viitor a cercetărilor. (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi.)

19. *Sebeş* (r. Sebeş, reg. Hunedoara). Pe malul drept al pîrîului Secaş, lîngă „Podul Pripocului", a fost cercetată o aşezare de lungă durată, conţinînd urme ale culturii Petreşti, Wietenberg, Noua, Basarabi şi din perioada La Tène-ului mijlociu şi tîrziu, precum şi din secolele al IV-lea, al IX-lea şi al X-lea. Precizări cronologice s-au putut face pentru faza a II-a a culturii Wietenberg, care începe încă din Bronz A_2, şi pentru cultura Noua, care formează

aici o fază tîrzie, Noua-Teiuş, stînd deja sub influenţa ceramicii de factură hallstattiană. (Institutul de istorie şi arheologie din Cluj, în colaborare cu Muzeul din Sebeş).

20. *Budinț* (com. Ictar, r. Lugoj, reg. Banat). Sondaj pe izlazul de pe terasa de la marginea de nord a satului, descoperindu-se fragmente ceramice care atestă urmele unei aşezări din epoca bronzului, faza tîrzie, şi din prima epocă a fierului. (Muzeul raional Lugoj.)

21. *Grădiştea Coşlogeni* (com. Dichiseni, r. Călăraşi, reg. Bucureşti). În octombrie 1960 s-a efectuat un sondaj într-una din movilele situate pe Grădiştea Coşlogeni („la Clinci"), unde se identificaseră mai înainte urmele unei aşezări de la sfîrşitul epocii bronzului. Cercetările au precizat existenţa unui strat de cultură din epoca bronzului, gros de circa 1 m, conţinînd materiale care definesc pentru prima dată cultura perioadei tîrzii a epocii bronzului din sud-estul Munteniei.

Stratul de cultură din epoca bronzului suprapune un strat de cultură cu materiale aparţinînd unei faze timpurii a culturii Hamangia. (În colaborare cu Muzeul regional Călăraşi.)

22. *Babadag* (r. Istria, reg. Dobrogea). Au fost continuate săpăturile în cetatea hallstattiană de la Babadag. S-au făcut noi precizări stratigrafice şi s-au obţinut numeroase materiale, în special ceramică, care contribuie la o mai bună înţelegere a Hallstattului timpuriu din regiunea Dunării de jos.

23. *Susani* (com. Sudriaş, r. Făget, reg. Banat). S-au executat săpături de salvare în necropola tumulară de la punctul „Grămuradă", unde s-a descoperit un mormînt de înhumaţie, datînd din perioada hallstattiană timpurie. Inventarul e format din patru urne bitronconice din pastă fină neagră şi brună-roşcată, umplute cu fragmente de vase mici, ceşti, căniţe, din pastă fină cenuşiu-închis. (Muzeul raional Lugoj.)

24. *Rădeni* (r. şi reg. Bacău). S-au executat săpături de salvare într-o necropolă hallstattiană distrusă în cea mai mare parte. S-au recuperat materiale dintr-un mormînt de înhumaţie : obiecte de metal, ceramică.

S-au făcut săpături de salvare în necropola de incineraţie din secolele III—IV e.n. (Muzeul regional Bacău.)

25. *Sărăţel* (com. Şieu-Măgheruş, r. Bistriţa, reg. Cluj). În continuarea săpăturilor din 1959 şi 1962 s-au trasat mai multe secţiuni peste elementele de fortificaţie hallstattiene şi dacice, s-a dezvelit un turn rotund cu zidăria legată cu mortar şi a fost secţionat un altul, probabil patrulater. (Muzeul de istorie Cluj, în colaborare cu Muzeul raional Bistriţa.)

26. *Girişu de Criş* (r. Oradea, reg. Crişana). În apropierea satului, pe malul drept al Crişului, la punctul „Rituri", s-a descoperit o aşezare din prima epocă a fierului. Pe lîngă un material ceramic foarte bogat din faza Hallstatt C, a apărut un celt de fier şi două fragmente ceramice aparţinînd culturii Basarabi. S-au dezvelit mai multe locuinţe de tip bordei. Sub nivelul hallstattian s-au descoperit niveluri aparţinînd culturii Baden-Coţofeni. (Muzeul regional Oradea.)

27. *Dumitriţa* (r. Bistriţa, reg. Cluj). Deasupra satului se ridică un platou întins „Cetatea", care însă nu este fortificat ; prelungirea lui spre sud este însă apărată cu un val şi şanţ îndreptat spre nord. Platoul a fost locuit într-o fază tîrzie a perioadei Hallstatt şi în La Tène-ul mijlociu. (Institutul de istorie şi arheologie din Cluj, în colaborare cu Muzeul raional Bistriţa).

28. *Stînceşti* (r. Botoşani, reg. Suceava). S-au continuat săpăturile în cele două cetăţi hallstattiene tîrzii, confirmîndu-se datarea construirii cetăţii I în secolele VI—V î.e.n. S-a determinat, în cetatea I, existenţa a patru niveluri de locuire, succesive, de la sfîrşitul secolului al VI-lea î.e.n. pînă în secolul al III-lea î.e.n.inclusiv. (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi şi Muzeul raional Botoşani.)

29. *Tigveni* (r. Curtea de Argeş, reg. Argeş). S-au continuat săpăturile în necropola tumulară hallstattiană de tip Ferigile. S-au săpat doi tumuli, unul conţinînd 20 de morminte de incineraţie.

30. *Sacoşu-Mare* (r. Lugoj, reg. Banat). S-au executat săpături de salvare la punctul „Codru — ogaşul Pascului", în aşezarea hallstattiană tîrzie şi de la începutul epocii geto-dace. S-au descoperit fragmente ceramice de culoare brună-roşcată, din pastă grosolană, lucrată cu mîna, precum şi fragmente din pastă cenuşie, buze puternic evazate, lucrate la roată şi fără roată. (În colaborare cu Muzeul raional Lugoj.)

31. *Ozd* (com. Bichiş, r. Luduş, reg. Mureş-Autonomă Maghiară). Au continuat, pentru o scurtă perioadă, săpăturile începute în 1965 în cimitirul scitic de pe „Piscul Deagului", descoperindu-se încă patru morminte de înhumaţie, care se adaugă la cele patru descoperite anterior. (Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj, în colaborare cu Muzeul regional Tg.-Mureş.)

II. *Cultura geto-dacă*

32. *Zimnicea* (r. Zimnicea, reg. Bucureşti). S-au efectuat săpături de salvare la cetatea getică care fusese afectată de lucrările unui şantier. În cele trei secţiuni din zona sudică s-a găsit un bogat material ceramic din secolele IV—III î.e.n. Principalul rezultat a fost obţinut prin secţiunea din partea de nord-est a cetăţii, unde s-a descoperit primul val de apărare al acesteia.

În marginea drumului de la est de cetate s-au săpat mai multe bordeie din secolul al XIV-lea, distruse în bună parte de unele lucrări de pămînt. Bordeiele au avut un inventar bogat, constînd mai ales din ceramică şi diferite obiecte de fier. (În colaborare cu Muzeul de istorie Giurgiu.)

33. *Moşna* (r. Huşi, reg. Iaşi). S-a executat un sondaj de recunoaştere într-o cetate de pămînt traco-getică cu val şi şanţ, de formă pentagonală, cu o suprafaţă de circa 8 ha, datînd dintr-o perioadă anterioară sfîrşitului secolului al III-lea î.e.n. (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi şi Muzeul raional Huşi.)

34. *Cucorăni* (r. Botoşani, reg. Suceava). S-au continuat săpăturile în aşezarea geto-dacică din secolele III—II î.e.n., reuşindu-se să se dezvelească două bordeie şi două locuinţe de suprafaţă. S-au obţinut informaţii suplimentare în legătură cu existenţa a două faze de locuire, una datînd din secolul al III-lea î.e.n., reprezentată prin bordeie, şi una datînd din prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n., reprezentată prin locuinţe de suprafaţă. De asemenea s-a mai descoperit un bordei din secolele II—III e.n. şi unul din secolele VI—VII. (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi şi Muzeul raional Botoşani.)

35. *Ocniţa* (com. Ocnele Mari, r. Rm.-Vîlcea, reg. Argeş). Au fost reluate săpăturile efectuate aici în alte două campanii anterioare. S-a săpat de data aceasta în aşezarea civilă dacică din apropierea cetăţilor de pe vîrf de munte. Au fost făcute interesante observaţii privind stratigrafia, conţinutul şi cronologia culturii La Tène dacice din secolele III—I î.e.n. şi secolul I e.n. (În colaborare cu Muzeul raional din Rm.-Vîlcea.)

36. *Berindia* (com. Buteni, r. Gurahonţ, reg. Crişana). În apropierea satului, în punctul numit „Dealul Şindrioara", s-au întreprins sondaje în aşezarea dacică aparţinînd secolelor II—I î.e.n. S-au descoperit urmele cîtorva locuinţe de suprafaţă şi un material ceramic relativ bogat, între care „căţui" şi „fructiere" (Muzeul regional Oradea.)

37. *Polovragi* (r. Gilort, reg. Oltenia). S-au continuat săpăturile începute în 1964 în cetatea dacică din secolele II—I î.e.n. S-a săpat în special în aşezarea nefortificată de la poalele muntelui Padeş, unde s-au identificat mai multe bordeie. (În colaborare cu Muzeul regional Oltenia.)

38. *Grădiştea Muncelului* (com. Orăştioara de Sus, r. Orăştie, reg. Hunedoara). Pe Dealul Grădiştii s-a terminat degajarea şi restaurarea zidului cetăţii Sarmizegetusa. Au continuat şi lucrările din incinta sacră, pe terasele a X-a şi a XI-a, precizîndu-se mai bine înfăţi-

şarca acestora în antichitate. Efectuîndu-se degajarea completă a turnului pentagonal de sub terasa a XI-a, s-a văzut că zidul de pe două din laturile lui se prelungea pentru a forma un zid de susţinere a terasei de deasupra.

Pe înălţimea „Feţele Albe" s-a urmărit în continuare complexul de ziduri descoperit în 1965. În faţa unuia dintre ele (zidul A) s-a găsit un sanctuar rotund cu stîlpi înguşti şi laţi de calcar. S-a constatat, în sfîrşit, că peste zidul B se suprapune o locuinţă dacică foarte bogată în ceramică lucrată la roată, inclusiv ceramică pictată (Institutul de istorie şi arheologie din Cluj în colaborare cu Muzeul de istorie Cluj.)

39. *Orlea* (r. Corabia, reg. Oltenia). Săpături de salvare efectuate pe grindul „Iancu Muşat". Pe panta de sud, în nisip, s-au găsit numeroase piese de silex. Stratul subţire de nisip suprapune un strat arheologic cu materiale de tip Celei, altele din prima şi a doua epocă a fierului. S-au mai descoperit două gropi funerare cu jertfe omeneşti din secolele II—I î.e.n. (În colaborare cu Muzeul din Orlea.)

40. *Fitioneşti* (r. Panciu, reg. Galaţi). S-au continuat cercetările pe „Cetăţuia" din satul Mînăstioara începute în 1963. Săpăturile efectuate în acest an au avut ca rezultat identificarea unei aşezări geto-dacice, al cărei strat de cultură nu depăşeşte 20 cm. Urmează apoi bogate resturi de locuire aparţinînd epocii bronzului (cultura Monteoru) cu trei niveluri de locuire. Semnalăm astfel urmele locuinţelor de suprafaţă, anexe, vetre construite pe piatră şi fragmente ceramice, gropi cu resturi menajere. S-au remarcat şi resturile de locuire neolitică cu bogate locuinţe şi gropi cu resturi menajere care conţin un material arheologic numeros, îndeosebi vase întregi şi întregibile. (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi şi Muzeul de istorie Focşani.)

41. *Cîndeşti* (r. Focşani, reg. Galaţi). S-au continuat cercetările începute în 1962. În mod deosebit menţionăm că în acest an s-a reuşit pentru prima dată să se identifice cîteva complexe de locuire *in situ* aparţinînd aşezării geto-dacice al cărei strat de locuire este puternic răvăşit. De asemenea, printre rezultatele importante menţionăm şi un nivel de locuire aparţinînd etapei tîrzii a culturii Monteoru, completîndu-se datele cu privire la evoluţia şi intensitatea urmelor de locuire din epoca bronzului de pe „Cetăţuie". Amintim că pînă în prezent cercetările din diferitele sectoare ale acestei aşezări au avut ca rezultat identificarea a patru niveluri de locuire aparţinînd culturii Monteoru, la care se adaugă şi nivelul de locuire sesizat recent. (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi şi Muzeul de istorie Focşani.)

42. *Medieşu Aurit* (r. Satu-Mare, reg. Maramureş). S-au efectuat săpături în continuare în aşezarea dacică de pe locul „Suculău". S-au făcut trei secţiuni între drumul Medieşu Aurit-Dumbravă şi Drumul Roşului, care duce în direcţia comunei Odoreu. S-a descoperit ceramică dacică, un cuptor de ars oale etc., precum şi ceramică din epoca bronzului, de tip Sucii de Sus. (Muzeul raional Satu-Mare.)

43. *Căpîlna* (com. Săsciori, r. Sebeş, reg. Hunedoara). S-a putut demonstra că zidul de incintă înconjura complet platoul şi terasele superioare ale dealului pe care se ridica cetatea. Secţiunile executate pe cîteva terase au scos la iveală urme de locuire. O mare cantitate de ceramică şi de oase a fost descoperită într-un punct de pe terasa E, unde se văd şi resturi de zidărie dacică. (Institutul de istorie şi arheologie din Cluj, în colaborare cu Muzeul raional din Sebeş.)

44. *Porumbenii Mari* (com. Porumbeni, r. Odorhei, reg. Mureş-Autonomă Maghiară). Cu ocazia săpăturilor executate în aşezarea de mare întindere, fortificată, situată la circa 2 km NV de comună, au fost secţionate elementele de apărare (cinci şanţuri şi şase valuri paralele) de pe latura de E. Peste tot s-a constatat o singură fază de construcţie. Pe baza ceramicii şi a obiectelor de metal, cetatea datează din secolele I î.e.n. — I e.n., urmele încetînd o dată cu înaintarea romană. (Muzeul de istorie Cluj şi Muzeul raional Odorhei.)

45. *Brad* (com. Negri, r. Bacău, reg. Bacău). S-au continuat săpăturile în aşezarea dacică (secolele I î.e.n. — I e.n.), cercetîndu-se în special valul de apărare. (În colaborare cu Muzeul raional Roman.)

46. *Piatra-Neamț* (reg. Bacău). Pe înălțimea Bîtca Doamnei s-a continuat dezvelirea zidului de piatră de pe latura de vest a cetății dacice. Se pare că la capătul de nord al zidului ar fi fost un turn, tot cu ziduri de piatră. În interiorul cetății s-a continuat dezvelirea unei mari locuințe, cu temelie de piatră și pereți de chirpici. (Institutul de istorie și arheologie Iași și Muzeul regional Piatra Neamț.)

47. *Cicir* (com. Mîndruloc, r. Arad, reg. Banat). S-au continuat săpăturile în așezarea dacică, dezvelindu-se zece bordeie. Din inventarul descoperit menționăm ceramica dacică lucrată cu mîna, printre care cești, apoi ceramică romană fină (*terra sigillata*) și o monedă romană de argint a împăratului Domițian. Așezarea datează din secolele II—III e.n. (Institutul de istorie și arheologie Cluj.).

48. *Udeni* (com. Sîrbeni, r. Titu, reg. București). Au fost efectuate săpături de salvare la vest de satul Udeni, în punctul „la Carieră", unde s-a descoperit o așezare din secolul al III-lea e.n. și urmele unui sat feudal românesc cu cimitirul respectiv. S-au identificat în ambele așezări locuințe și gropi de provizii, iar în cimitirul din secolul al XVII-lea s-au dezvelit 26 de morminte. În săpătură au apărut urme sporadice de tip Glina III, La Tène II și din secolul al XIV-lea.

49. *Horodiștea* (r. Dorohoi, reg. Suceava). Pe valea Isnovățului s-a făcut un mic sondaj într-o așezare distrusă prin arături adînci, dezvelindu-se un rest de semibordeie aparținînd perioadei corespunzătoare provinciei Dacia. La mică distanță de această așezare, pe panta dealului, prin cercetări de suprafață, s-a descoperit un fragment de brățară celtică. În vatra satului, în curtea locuitorului Cheptroșu, s-au săpat cîteva șanțuri, prin care s-au descoperit cinci morminte de incinerație în amfore, conținînd cenușă și resturi de oase de copii, precum și trei urne de tip Poienești cu resturi de cenușă și schelete de maturi. (Muzeul de istorie a Moldovei și Muzeul raional Dorohoi.)

50. *Mătăsaru* (r. Găești, reg. Argeș). Au continuat săpăturile în așezarea din secolul al III-lea e.n., identificîndu-se un bordei și mai multe gropi de provizii. S-a descoperit de asemenea un cuptor de copt pîine, din aceeași vreme, și un bordei feudal din secolele XVII — XVIII.

51. *Bărboasa* (com. Lozinca, r. și reg. Bacău). S-au continuat săpăturile în necropola daco-carpică din secolul al III-lea e.n. (Muzeul regional Bacău.)

52. *Noșlac* (r. Aiud, reg. Cluj). S-au efectuat în continuare, și în acest an, săpături arheologice în așezarea daco-romană de pe terenul numit „Șumughi". Cu acest prilej, pe lîngă foarte mult material ceramic dacic și roman, s-au descoperit și urmele unui semibordei, două gropi de provizii și două vetre de foc. (Muzeul de istorie Cluj.)

53. *Obreja* (com. Mihalț, r. Alba, reg. Hunedoara). În continuarea săpăturilor din anii trecuți (1961—1965), în așezarea daco-romană de la „Cînepi" s-au descoperit alte 10 gropi de provizii, trei bordeie, două locuințe de suprafață, un cuptor de copt pîine, cu calotă semisferică de lut și un depozit de unelte, toate din vremea stăpînirii romane în Dacia. (Institutul de istorie și arheologie Cluj.)

III. *Epoca greco-romană*

54. *Histria* (r. Istria, reg. Dobrogea): 1. *Sectorul X*. S-au reluat săpăturile întrerupte din 1960 în acest sector, avînd ca obiectiv cercetarea pe un spațiu mai larg, a așezării în acest punct al platoului. S-a trasat o secțiune de 25 m lungime, orientată N—S și care va fi prelungită în anii viitori pînă la marginea de sud a platoului. Rezultatele acestei campanii verifică și confirmă rezultatele campaniilor anterioare. Săpăturile din acest an au dus la descoperirea pentru prima oară, în zona *extra muros*, a stratului de cultură din secolul al V-lea î. e. n. 2. „*Zona sacră*". S-au reluat săpăturile la templul elenistic, descoperit parțial (*cella*) în

1963. S-a degajat parte din pronaos, pardosit cu pseudomozaic şi s-a pus în lumină un important material votiv, care a permis identificarea divinităţii (Afrodita) căreia îi era dedicat templul. 3. *Sectorul Z*. În acest an s-au continuat săpăturile în punctul început în campania din 1965, lărgindu-se secţiunea 7, cu scopul de a se dezveli un edificiu din secolul al III-lea e. n. Deasupra acestui edificiu s-a mai recuperat un nivel de locuire din secolul al IV-lea e. n. şi o serie de morminte dintr-o epocă ulterioară locuirii de aici. 4. *Sectorul ER*. Lucrările au continuat prin executarea unei noi secţiuni în marele edificiu de epocă romană timpurie. Au fost descoperite noi încăperi cu hipocaust, precum şi o serie de elemente din partea superioară a clădirii, prăbuşite. Nivelul de locuire, imediat posterior dezafectării marelui edificiu, a fost identificat printr-o podea groasă de lut. Din necropolă s-au mai descoperit trei morminte cu importante elemente de datare pentru sfirşitul locuirii în această zonă şi începutul înmormîntărilor. Prin dezvelirea unei suprafeţe la sud de edificiu, s-au mai găsit încă trei-patru locuinţe din nivelul secolului al VI-lea e. n. care suprapun necropola.

55. *Sucidava* (com. Celei, r. Corabia, reg. Oltenia). S-au continuat săpăturile în patru sectoare. În cetatea romano-bizantină s-a redezvelit zidul de est (pentru a fi consolidat) şi cu această ocazie s-a aflat un cimitir roman de incineraţie (secolul al II-lea e. n.). În curtea şcolii elementare s-a restaurat puţul roman din secolul al II-lea e. n. şi s-a trasat o secţiune în care s-au găsit urmele drumului roman şi morminte din secolul al IV-lea e. n. Pe latura de apus a oraşului roman s-au precizat o serie de elemente defensive. La nord de oraş s-a trecut la dezvelirea cimitirului roman de înhumaţie (secolele II—III), găsindu-se numeroase morminte. (În colaborare cu Muzeul raional Corabia.)

56. *Romula* (Reşca, com. Dobrosloveni, r. Caracal, reg. Oltenia). Lucrările s-au axat pe trei sectoare. În centrul aşezării s-a identificat o a doua incintă civilă, fortificată cu un zid puternic de cărămidă, la finele secolului al II-lea e. n. şi ridicată peste urme dacice şi romane mai vechi. La poarta lui „Filip Arabul", pe latura de nord a celei de-a doua incinte de apărare, au apărut niveluri de construcţii şi locuiri dacice şi romane mai vechi. În sectorul cimitirului roman de incineraţie (secolele II—III) s-au dezvelit 103 morminte cu un bogat material funerar. (În colaborare cu Muzeul raional din Caracal.)

57. *Slăveni* (com. Gostavăţ, r. Caracal, reg. Oltenia). În sectorul castrului roman s-a dezvelit total turnul de nord-vest. Pe marginea nordică a drumului pretorian (*via praetoria*) s-au descoperit trei barăci militare, în care s-au aflat două brăţări din aur şi o statuetă a zeiţei Fortuna. Săpăturile din sectorul aşezării civile au precizat definitiv planul termelor castrului şi au identificat temeliile unui mare edificiu. (În colaborare cu Muzeul regional al Olteniei.)

58. *Castra Traiana* (Sîmbotin, com. Dăeşti, r. Rm.-Vîlcea, reg. Argeş).Prima campanie de săpături (de salvare) a reuşit să identifice traseul laturii de răsărit a castrului roman, grav avariată de aluviunile pîrîului Trantul. Castrul era din piatră şi s-a construit la începutul secolului al II-lea, peste urme dacice şi romane mai vechi. În interiorul lui s-au identificat urme de clădiri militare. (În colaborare cu Muzeul raional Rm.-Vîlcea.)

59. *Berzovia* (or. Reşiţa, reg. Banat). În continuarea săpăturilor din anul precedent, la castrul legiunii IV Flavia Felix s-au săpat în acest an alte două secţiuni. În secţiunea din interiorul castrului s-a descoperit o porţiune de zid de la o clădire mare de piatră, acoperită cu ţigle, iar în cealaltă, trasată pe latura de răsărit a lagărului, s-au identificat deosebit de clar valul şi şanţul de apărare a castrului. Şi pe latura de est se verifică faptul că lagărul legiunii IV Flavia Felix de la Berzovia şi-a încheiat existenţa în faza lui de pămînt, fără să fi fost reconstruit din piatră. (Institutul de istorie şi arheologie Cluj.)

60. *Buciumi* (r. Zălau, reg. Cluj). S-au continuat cercetările în castrul roman, dezvelindu-se porţile *praetoria, decumana* şi *principalis dextra*. Dintre acestea, *porta praetoria* are bastioane de o formă deosebită. În *praetentura* s-au dezvelit în continuare barăcile soldaţilor, iar pe *latera praetorii* o construcţie cu mai multe încăperi cu hipocaust. Pe latura

de sud a incintei castrului, pe fiecare jumătate de curtină dintre poartă şi colţuri, se găseşte cîte un turn intermediar. (Muzeul de istorie Cluj în colaborare cu Muzeul raional Zălau.)

61. *Jidava* (or. Cîmpulung-Muscel, reg. Argeş). S-a continuat cercetarea locuinţei aflate între *horreum* şi zidul de vest al incintei, urmărindu-se în chip special stabilirea stratigrafiei din castru. S-au dobîndit date preţioase asupra stratigrafiei, precum şi un bogat material ceramic. De asemenea s-a continuat dezvelirea interiorului *horreum*-ului, cu care ocazie au fost descoperite două inscripţii zgiriate pe ţigle. (În colaborare cu Muzeul raional Cîmpulung-Muscel.)

62. *Jupa-Tibiscum* (com. Zăgujeni, r. Caransebeş, reg. Banat). Săpăturile executate atît în aşezarea civilă, cît şi în castru au urmărit verificarea nivelurilor sesizate în 1965. Rezultatele obţinute confirmă constatările anterioare. În castru, sub ultimul nivel, a fost dezvelit un cuptor de olar cu platformă de uscare şi bazin pentru macerarea lutului. În aşezarea civilă au fost dezvelite patru construcţii şi parţial o stradă. Nivelurile existente sînt marcate de cele patru rînduri de construcţii suprapuse. Materialul ceramic arată continuitatea de locuire pînă în secolul al VI-lea e. n. (Muzeul regional Timişoara.)

63. *Barboşi* (or. Galaţi, reg. Galaţi). Pe înălţimea Tirighina s-a continuat cercetarea castelului roman. S-a putut stabili încă o dată că acest *castellum* a avut trei faze: prima de la Traian pînă în secolul al III-lea (după Sever Alexandru); a doua din secolul al III-lea (Gordian III sau Filip Arabul) pînă la Aurelian; a treia din timpul lui Constantin cel Mare şi a urmaşilor săi. Cel de-al treilea nivel este asigurat acum prin două monede, una de la Constantin cel Mare şi cealaltă de la un fiu al acestuia. Sub nivelul I roman apar două niveluri dacice, dintre care în cel mai vechi s-a găsit un bordei cu material dacic şi amfore romane din secolele I î. e. n. — I e. n. S-a cercetat şi latura de vest a castrului, unde s-a stabilit că sub nivelul *agger*-ului, al zidului şi al bermei a existat o necropolă romană cu morminte de incineraţie şi înhumaţie. Se pare că necropola a încetat de a mai fi folosită în timpul lui Marcus Aurelius (?), cînd pe o parte din locul ei s-a construit un mare castru de piatră, cu două şanţuri de apărare. (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi şi Muzeul regional Galaţi.)

64. *Tîrgu-Jiu* (r. Gorj, reg. Oltenia). La sud-est de oraş, pe malul stîng al noii albii a Amaradiei, s-au descoperit temelii de piatră fără mortar, ale unor locuinţe cu cîteva încăperi, cu vetre din cărămizi mari şi cu pavaj din piese ceramice cruciforme. Fragmentele de vase ceramice sînt foarte puţine, dar caracteristice pentru secolul al III-lea e.n., indicînd o aşezare provincial-romană necunoscută pînă acum. (În colaborare cu Muzeul raional din Tg.-Jiu.)

65. *Aiud* (reg. Cluj). Pe teritoriul oraşului, în locul numit „Valea Groapelor", situat la circa 1 200 m vest de Aiud, a fost descoperită o construcţie din epoca romană, de dimensiuni apreciabile, din care s-a dezvelit numai o parte, probabil o *villa rustica*. (Institutul de istorie din Cluj în colaborare cu Muzeul raional Aiud.)

66. *Covăsinţ* (r. Arad, reg. Banat). „La Desan" s-a secţionat linia a doua a marilor valuri de pămînt din Banat, care se prelungeşte în nordul Mureşului de-a lungul hotarului comunelor Sîmbăteni, Cuvin şi Covăsinţ. Sistemul de fortificaţie are lăţimea de 52 m şi este compus din patru valuri şi cinci şanţuri consecutive, cel exterior avînd pe fund un rînd de pari. Sub valul interior s-a descoperit un complex de ceramică dacică indicînd *terminus post quem* al construcţiei, iar în şanţuri s-a găsit ceramică de factură romană. (Institutul de istorie şi arheologie din Cluj în colaborare cu Muzeul regional Arad.)

67. *Mangalia* (or. Constanţa, reg. Dobrogea). S-au continuat săpăturile în necropola romană tîrzie a oraşului Callatis. Au mai fost dezvelite încă 52 de morminte de înhumaţie. S-au descoperit şi în această campanie morminte de piatră tip cistă şi în groapă simplă, acoperite cu dale de piatră sau ţigle. În interiorul lor s-au găsit vase de lut şi de sticlă, obiecte de podoabă din metal şi sticlă, cîteva monede şi trei inscripţii greceşti folosite ca pietre de morminte.

IV. *Epoca feudală timpurie şi dezvoltată*

68. *Văleni* (r. Roman, reg. Bacău). S-au continuat săpăturile din marele cimitir carpic de la Văleni, descoperindu-se 45 de morminte din secolele II—III e.n. (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi şi Muzeul de istorie Roman).

69. *Oinac* (or. Giurgiu, reg. Bucureşti). Au fost reluate săpăturile din necropola din secolul al IV-lea e.n., descoperindu-se încă 14 morminte, dintre care şapte de înhumaţie şi şapte de incineraţie. (În colaborare cu Muzeul raional Giurgiu.)

70. *Miorcani* (r. Săveni, reg. Suceava). Pe teritoriul comunei s-au efectuat săpături arheologice într-un cimitir de tip Sîntana de Mureş, datînd din a doua jumătate a secolului al IV-lea e.n. Cu acest prilej au fost descoperite 41 de morminte de înhumaţie cu un foarte bogat inventar, din care menţionăm numeroase vase de lut, fibule, catarame, mărgele şi pandantive. (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi.)

71. *Culciu Mare* (com. Culciu, r. Satu-Mare, reg. Maramureş). S-a descoperit un mormînt de incineraţie cu urnă, datînd din prima epocă a fierului (Ha. B), şi trei semibordeie cu ceramică din secolul al IV-lea e.n. (Institutul de istorie şi arheologie Cluj, în colaborare cu Muzeul regional Baia-Mare.)

72. *Hărman* (r. Sf. Gheorghe, reg. Braşov). Săpături în continuare la punctul „Groapa Banului", urmărindu-se, prin mai multe secţiuni, întinderea spre vest a aşezării din secolul al IV-lea. S-a săpat un bordei dincolo de care, spre vest, urmele se răresc. În general materiale relativ bogate. Semnalăm două fibule de bronz aflate în bordeiul amintit. În acest sector s-au găsit şi fragmente ceramice hallstattiene. S-au săpat de asemenea mai multe secţiuni în livada C.A.P. Hărman, descoperindu-se materiale din secolul al IV-lea. S-a dezvelit şi un bordei. Într-una din secţiuni a ieşit la iveală şi un bordei din secolele VIII—IX. În toate secţiunile din livadă s-au găsit şi urme neolitice ale culturilor Criş şi cu ceramică liniară. (În colaborare cu Muzeul regional Braşov.)

73. *Săcueni* (r. Marghita, reg. Crişana). La punctul numit „Horo", din apropierea comunei, s-au făcut săpături de salvare la cariera de nisip. S-au descoperit aşezări datînd din neolitic (cultura Tisa), perioada trecerii spre feudalism (secolele IV şi VI—VII) şi din secolele IX—X. Din aceste perioade datează şi mormintele găsite în nivelurile respective. S-a descoperit, de asemenea, un mormînt sarmatic din secolele II—III e.n. (Muzeul regional Oradea.)

74. *Leţcani* (r. şi reg. Iaşi). S-a executat un sondaj, cu prilejul căruia s-au dezvelit două morminte de incineraţie în urnă şi două de înhumaţie din secolele IV—V e.n. (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi.)

75. *Botoşana* (r. Gura Humorului, reg. Suceava). S-au continuat săpăturile în aşezarea geto-dacică din secolele III—II î.e.n., descoperindu-se două semibordeie cu un bogat material ceramic. S-au întreprins în continuare cercetări în aşezarea locală din secolele V—VI, dezvelindu-se două semibordeie, dintre care unul conţinea şi ceramică locală la roată. S-au putut face observaţii noi în legătură cu caracteristicile culturii materiale locale din secolele V—VI e.n. (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi şi Muzeul regional Suceava.)

76. *Bratei* (r. Mediaş, reg. Braşov). S-au continuat săpăturile în trei puncte :

1) *Cimitirul nr. 1*, situat la punctul „Zăvoi". Cimitir de incineraţie în gropi arse. S-au descoperit 90 de morminte şi un bordei. După rit, ritual şi întreg inventarul mormintelor, mai ales ceramica, cimitirul aparţine populaţiei băştinaşe din secolele IV—V. Pînă în prezent s-au lucrat 209 morminte.

2) *Cimitirul nr. 2*, situat la punctul „Rădaie" (Rogoaze). Cimitir biritual, cu morminte de incineraţie în urnă şi în groapă şi morminte de înhumaţie. Aparţine cronologic secolelor VII—VIII, iar cultural constituie cel mai vechi nivel al culturii Dridu. Cimitirul aparţine populaţiei autohtone din perioada tîrzie avarică. S-au săpat pînă acum 187 de morminte.

3). *Cimitirul nr. 3*, situat la punctul „Rădale". Cimitir de înhumaţie gepidic din secolele VI—VII. S-au săpat în total 73 de morminte. În apropierea cimitirului nr. 3 de la Bratei, dintr-o depunere de pămînt decapitată pentru exploatarea nisipului s-au descoperit fragmente ceramice care aparţin culturilor Criş, liniară, Tisa, Coţofeni, Wietenberg, Hallstatt tîrziu, La Tène şi secolele VI—VII.

77. *Ţaga* (r. Gherla, reg. Cluj). Pe „Valea Tistaşului", în punctul numit „Hrube", în continuarea sondajelor din 1965 s-au făcut săpături extinse în aşezarea prefeudală, cu bordeie databile în secolele IV—V şi secolele VII—VIII. În acest an s-au descoperit cinci bordeie din secolele IV—V şi 10 bordeie din secolele VII—VIII, precum şi cinci gropi de provizii.

Bordeiele din secolele IV—V conţin ceramică de pregnantă tradiţie romană provincială şi sînt lipsite de vatră sau cuptor de foc în interior. În acest tip de bordeie, de formă rectangulară, s-au găsit piepteni de os cu două rînduri de dinţi, prevăzuţi cu plăsele prinse laolaltă cu nituri de fier, precum şi o monedă de bronz a împăratului Constans I (337 — 350).

Bordeiele din secolele VI—VIII au în interior cîte un cuptor mare de piatră în formă de potcoavă aşezat pe colţ; s-au aflat cioburi de vase lucrate la roată cu învîrtire rapidă, împodobite cu linii ondulate şi drepte sau cu benzi de linii vălurite, încadrate uneori de portative. Într-un astfel de bordei s-a descoperit şi un cercel de argint, care sprijină datarea bordeielor în secolele VII—VIII (Institutul de istoric şi arheologic Cluj şi Muzeul raional Gherla.)

78. *Petricani* (r. Săveni, reg. Suceava). În vatra satului s-au dezvelit cîteva morminte de înhumaţie aparţinînd perioadei hunice. Descoperirea a ieşit la iveală prin distrugerea unui mare tumul care a existat pe acel loc. (Muzeul de istoric a Moldovei şi Muzeul raional Săveni.)

79. *Săveni* (reg. Suceava). În punctul „Valea Boului" s-au săpat şapte tranşee în cuprinsul unui cenuşar de mari proporţii, din care s-au adunat numeroase obiecte aparţinînd culturii Noua de la sfîrşitul epocii bronzului; s-au mai dezvelit şi cîteva morminte care, după inventarul ceramic şi ritualul înmormîntării, fac parte din perioada hunică. (Muzeul de istorie a Moldovei şi Muzeul raional Săveni.)

80. *Dulceanca* (com. Albeşti, r. Roşiorii de Vede, reg. Bucureşti). Săpăturile efectuate în aşezare au scos la iveală încă cinci complexe din secolul al VI-lea e. n., aparţinînd culturii Ipoteşti-Ciurel-Cîndeşti şi bordeie de dimensiuni mari din secolul al III-lea e.n. (cultura Chilia). S-au putut face observaţii noi datorită descoperirii într-o locuinţă din secolul al VI-lea e.n. a unui cuptor, special amenajat, conţinînd 10 vase întregi (dovadă a practicării meşteşugului olăriei în cadrul aşezării respective), iar într-un bordei din nivelul dacic s-a descoperit o monedă de la Gordian III, element de datare sigură.

81. *Olteni* (r. Videle, reg. Bucureşti). În urma săpăturilor de salvare efectuate, au fost recuperate complexele din secolul al VI-lea e. n., parţial distruse în urma lucrărilor ocazionale; s-a mai trasat şi o secţiune pentru a completa observaţiile stratigrafice şi a recupera noi complexe. În bordeie au fost găsite cuptoare scobite în calupuri de lut cruţate, un material ceramic caracteristic culturii Ipoteşti-Ciurel-Cîndeşti şi fragmente de amfore bizantine. De asemenea a fost precizată succesiunea nivelurilor din aşezare.

82. *Jurilovca—Argamum* (r. Istria, reg. Dobrogea). Au continuat săpăturile la punctul „Capul Dolojman", prin lărgirea secţiunii începute în campania din 1965. S-au degajat, în continuare, ruinele unor locuinţe construite din piatră de calcar legată cu pămînt. Ruinele se plasează pe faleza de nord-vest, alături de bazilica mare, cunoscută din săpăturile vechi. Nivelul descoperit de noi apare stratigrafic posterior bazilicii, iar după monede şi ceramică nu depăşeşte secolul al VI-lea e. n. (În colaborare cu Muzeul raional Tulcea.)

83. *Murgeni* (r. Bîrlad, reg. Iaşi). S-a executat un sondaj în aşezarea prefeudală, dezvelindu-se o locuinţă autohtonă de suprafaţă din secolele VI—VII şi două bordeie aparţinînd culturii Dridu, secolul al X-lea (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi şi Muzeul de istorie Bîrlad.)

84. *Poian* (r. Tg.-Secuiesc, reg. Braşov). S-au continuat săpăturile pe locul numit „Panta de piatră", confirmîndu-se constatările din anii precedenţi. S-au descoperit bordeie din faza tîrzie a culturii Noua, material ceramic dacic de tip La Tène II şi nouă bordeie prefeudale de formă dreptunghiulară, avînd un cuptor-pietrar într-un colţ. Două bordeie aparţin secolelor VI—VII, un bordei datează de la sfîrşitul secolului al VIII-lea, celelalte se încadrează în secolele VII—VIII e. n. (Muzeul regional Sf.-Gheorghe.)

85. *Archiud* (r. Bistriţa, reg. Cluj). În locul numit „Fundătura", situat la marginea de sud-est a comunei, unde s-au efectuat săpături şi în anii precedenţi (1961 şi 1963—1965), s-au descoperit două semibordeie romane tîrzii (secolul al III-lea), un bordei şi două cuptoare de copt pîine (secolele VII—VIII) şi şapte gropi de bucate. (Institutul de istorie şi arheologie Cluj şi Muzeul raional Bistriţa.)

86. *Şimoneşti* (r. Odorhei, reg. Mureş-Autonomă Maghiară). S-au continuat săpăturile începute în 1965 pe locul numit „Panta de stejar". S-au descoperit resturi aparţinînd culturilor Noua, Wietenberg, din epoca romană, fragmente ceramice de tip Sîntana de Mureş şi trei bordeie cu „pietrar" datînd din secolul al VIII-lea e. n. (Muzeul raional Cristurul Secuiesc şi Muzeul regional Sf.-Gheorghe.)

87. *Izvorul* (r. Giurgiu, reg. Bucureşti). Au continuat săpăturile în necropola feudală timpurie din această localitate. Au fost descoperite 33 de morminte, toate de înhumaţie, orientate în marea lor majoritate cu capul la vest, picioarele la est. Cele mai multe au avut ca inventar : oală de lut, aşezată în dreptul picioarelor, cuţit de fier, tub de os, fusaiole, iar ca obiecte de podoabă cercei de argint sau bronz, mărgele din pastă sticloasă. Ca ofrande, s-au aflat în morminte oase de păsări de curte, bovidee, ovicaprine şi ouă. Necropola se datează în secolul al VIII-lea e. n. (În colaborare cu Muzeul de istorie din Giurgiu.)

88. *Dăbîca* (r. Gherla, reg. Cluj). La incinta I a continuat dezvelirea *Wehrgang*-ului primei fortificaţii din secolele IX—X, precum şi a palisadei incendiate din secolele X—XI. De asemenea a fost dezvelită platforma de piatră a unui turn de lemn, datat cu o monedă de la sfîrşitul secolului al XIII-lea. La donjonul cu ziduri din piatră fasonată s-a constatat că peste dărîmăturile unui zid se suprapune un strat feudal cu ceramică din secolele XIII—XIV. La incinta a III-a, pe lîngă lămurirea sistemului de fortificare, s-au înregistrat două niveluri de locuire. În primul nivel, aparţinînd secolelor IX—X, a apărut un atelier de fierărie, iar în al doilea nivel (secolele XI—XII) o locuinţă de suprafaţă de dimensiuni neobişnuit de mari. Între incinta a III-a şi a IV-a s-au dezvelit în întregime bordeiul şi locuinţa de suprafaţă din secolele IX—X, înregistrate în 1965. În grădina lui Tămaş Al. s-a descoperit al treilea cimitir (37 de morminte), la care cele mai recente monede sînt din secolul al XII-lea. S-a constatat că zidurile unui altar patrulater (3,20 × 3 m) se suprapun peste morminte mai vechi (probabil din secolul al X-lea). Au mai fost înregistrate zidurile scoase ale unei alte biserici, care se suprapun peste prima, iar alături temelia de piatră şi pavajul unei eventuale biserici din lemn. Tot aici au fost dezvelite două bordeie şi un cuptor din secolul IX—X. La biserica din „Boldîgă" s-a dezvelit în întregime nava pavată cu lespezi de piatră, înregistrîndu-se şi cele trei altare patrulatere suprapuse. În mortarul zidului celui de-al doilea altar s-a găsit o monedă bizantină schifată din secolul al XI-lea, iar în molozul navei s-au aflat piese arhitectonice aparţinînd stilului romanic şi gotic. (Muzeul de istorie şi Institutul de istorie şi arheologie Cluj.)

89. *Cochirleni* (r. Medgidia, reg. Dobrogea). Săpăturile arheologice efectuate în valul mare de pămînt, pe teritoriul com. Cochirleni de pe malul drept al Dunării, au dovedit că acest val datează din secolele IX—X. Din umplutura valului au fost scoase fragmente ceramice din epoca feudală timpurie.

90. *Garvăn* (com. Văcăreni, r. Măcin, reg. Dobrogea). Săpăturile efectuate în interiorul cetăţii *Dinogetia*, către latura de est a acesteia (sectorul D), au avut ca rezultat dezvelirea în cea mai mare parte a ruinelor unei case romane tîrzii (secolul al IV-lea), deasupra

cărora se aflau resturile cîtorva bordeie din epoca feudală timpurie (secolele X—XII). Într-un bordei incendiat pe la mijlocul secolului al XI-lea s-au găsit scheletele a şapte persoane surprinse de catastrofa care a distrus aşezarea. În altul, incendiat mai tîrziu, s-a găsit pe locul lui întregul inventar (vase de lut ars, unelte agricole, pietre de rîşniţă etc.).

91. *Galiţa* (com. Gîrliţa, r. Adamclisi, reg. Dobrogea). Pe insula Păcuiul lui Soare au continuat săpăturile în sectorul „Poartă", dezvelindu-se patru locuinţe din perioada feudală timpurie şi trei morminte de epocă feudală. În sectorul „Port" s-a degajat porţiunea din zidul de incintă corespunzînd jumătăţii din dreapta a debarcaderului, ca şi o treime din suprafaţa turnului din dreapta.

În aşezarea fortificată de pe dealul Dervent, s-a practicat o nouă secţiune perpendiculară pe zidul de incintă, în scopul verificării stratigrafiei (S. XIX) şi s-a extins săpătura din S. VIII, S. IX şi S. XI, dezvelindu-se un număr de şapte bordeie şi locuinţe de suprafaţă datînd de la sfîrşitul secolului al X-lea şi începutul secolului al XI-lea e. n. (În colaborare cu Muzeul regional din Călăraşi.)

92. *Ardan* (com. Şieu, r. Bistriţa, reg. Cluj). Lîngă sat s-a descoperit şi s-a sondat o cetate feudală, lungă de 150 m şi lată de 75 m, avînd o cisternă şi fiind înconjurată de un şanţ. Lipseşte o incintă formată dintr-un zid de mortar. Cetatea, după forma şi perioada ei, aparţine cetăţilor de frontieră ridicate la poalele interioare ale Carpaţilor după invazia tătarilor, la sfîrşitul secolului al XIII-lea şi începutul secolului al XIV-lea. Platoul cetăţii a fost locuit şi de purtătorii culturii Coţofeni şi în perioada Latène-ului mijlociu. (Institutul de istorie şi arheologie din Cluj în colaborare cu Muzeul raional Bistriţa.)

93. *Lunca* (com. Vîrful Cîmpului, r. Dorohoi, reg. Suceava). În aşezarea feudală din secolele XIII—XV de la punctul „Silişte", s-au continuat cercetările începute în 1965, descoperindu-se, pe lîngă materiale ceramice şi obiecte de fier, o mare cantitate de zgură de fier provenind de la reducerea, în acest loc, a minereului de fier. (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi.)

94. *Sărăsău* (r. Sighet, reg. Maramureş). Cercetările arheologice începute în acest an la Sărăsău, pe valea Tisei, au avut ca rezultat identificarea vetrei vechi, azi părăsite, a satului, precum şi a unei mici fortificaţii cu val de pămînt şi şanţ de apărare, situată la circa 500 m de vatra veche a satului. Au fost cercetate patru locuinţe şi, parţial, un atelier de fierărie din secolul al XIII-lea, reprezentînd o fază anterioară celei descoperite şi cercetate în 1964—1965 la Cuhea. (În colaborare cu Muzeul regional Baia Mare şi Muzeul raional Sighet.)

95. *Salu-Nou* (r. Bistriţa, reg. Cluj). Spre est de comună, lîngă drumul spre Cuşma, s-a sondat pe un bot de deal o mică fortificaţie feudală de mărimea 45 × 45 m, închisă de val şi şanţ, care a servit satelor din jur ca post de observaţie şi semnalizare. (Institutul de istorie şi arheologie din Cluj în colaborare cu Muzeul raional Bistriţa.)

96. *Tîrgşor* (r. şi reg. Ploieşti). Lucrările arheologice s-au desfăşurat în două sectoare, şi anume : pe partea dreaptă a pîrîului Leaota, unde au fost dezvelite complexe din comuna primitivă, un bordei aparţinînd culturii Ipoteşti-Cîndeşti şi cîteva locuinţe din feudalismul dezvoltat.

Pe partea stîngă a pîrîului a fost cercetat în continuare complexul roman din secolele I—II e. n. Cu acelaşi prilej a fost stabilită o fază de reconstrucţie a bisericii de la şosea. (În colaborare cu Muzeul de istorie din Ploieşti.)

97. *Frumoasa* (r. Zimnicea, reg. Bucureşti). Săpăturile au continuat atît în colţul de SE al cetăţii de pămînt din secolul al XIV-lea cît şi pe latura de vest a aceleiaşi fortificaţii. Au fost găsite şi urmele aşezării săteşti contemporane, la circa 300 m sud de cetate. (În colaborare cu Muzeul raional Alexandria.)

98. *Iaşi, Curtea domnească.* În incinta bisericii Sf. Neculai Domnesc şi la Casa Dosoftei s-au efectuat sondaje, identificîndu-se două faze de construcţie, atît la zidul de incintă, cît şi la casă. (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi.)

99. *Roman-Cetatea Nouă* (r. Roman, reg. Bacău). Cercetările arheologice de la Cetatea Nouă au avut ca obiectiv începerea dezvelirii complexului. A fost degajat molozul de pe un sfert din suprafaţa fortului iniţial, obţinîndu-se o serie de date importante cu privire la tehnica de construcţie şi la planul cetăţii. Prin modul de realizare a zidului de incintă, prin folosirea substrucţiilor de lemn, prin turnurile circulare şi prin alte elemente componente, Cetatea Nouă se dovedeşte a fi una din construcţiile militare ale Moldovei medievale, de caracter bizantin.

Paralel cu dezvelirea unui sector al fortului iniţial, s-a executat şi o casetă în colţul de sud-est al curtinei exterioare, care a dovedit că cele două colţuri ale curtinei erau străjuite de turnuri circulare. (Muzeul militar central în colaborare cu Muzeul de istorie Roman.)

100. *Coconi* (r. Olteniţa, reg. Bucureşti). Cercetările au cuprins zona cimitirului nr. 3 din aşezarea medievală de la *Căldarea,* dar alte morminte — în afară de cele găsite în 1963 — nu au ieşit la iveală. În schimb, observaţii stratigrafice şi descoperirea unei monede de la Mircea cel Bătrîn asigură datarea acestui cimitir în deceniul al 2-lea al secolului al XV-lea. (În colaborare cu Muzeul raional Olteniţa.)

101. *Independenţa* (r. şi reg. Galaţi). În urma unei periegheze efectuate în regiunea Galaţi în vederea identificării cetăţii Crăciuna, s-au făcut o serie de sondaje arheologice pe malul stîng al Siretului, la circa 1,5 km est de confluenţa acestuia cu Buzăul şi la aproximativ 6 km sud de comuna Independenţa, la locul numit „Cetăţuia". Sondajele au dus la descoperirea unei fortificaţii, lucrate din pămînt şi lemn după principiul palisadelor din secolul al XV-lea. Coroborarea datelor istorice cu observaţiile arheologice duce la identificarea acestei fortificaţii cu cetatea Crăciuna. (Muzeul militar central.)

102. *Radovanu* (r. Olteniţa, reg. Bucureşti). În punctul „Pe Neguleasă" s-au cercetat o casă, patru bordeie şi o groapă de provizii din epoca feudalismului dezvoltat (secolele XV—XVII). Din acelaşi punct au mai fost scoase la iveală încă 15 morminte aparţinînd secolelor XV—XVI, sub care se aflau complexe din epoca feudalismului timpuriu. Dintre acestea din urmă, o menţiune specială merită două cuptoare de ars oale.

Un alt sondaj s-a făcut în punctul „Gura Luicii", unde au fost cercetate încă 14 morminte din epoca feudalismului dezvoltat. (În colaborare cu Muzeul raional din Olteniţa.)

103. *Suceava* (r. şi reg. Suceava). S-au efectuat cercetări în trei sectoare : „Cetatea de scaun", „Şanţul de apărare al oraşului din secolele XV—XVII" şi „Cîmpul şanţurilor". În primul sector s-a degajat în continuare şanţul de apărare, pentru a se stabili diverse niveluri (secolul al XV-lea şi secolul al XVII-lea), obţinîndu-se şi unele indicii în legătură cu fundaţia pînzei a doua de ziduri, construită în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Demn de semnalat este faptul că chiar pe axul intrării s-au mai descoperit alte trei fragmente ale inscripţiei descoperite parţial în 1953 ; ele vin să completeze textul inscripţiei şi al stemei. De asemenea, tot la „Cetatea de scaun" s-a stabilit situaţia stratigrafică din curtea exterioară a cetăţii.

În sectorul „Şanţul de apărare al oraşului din secolele XV—XVII" s-a continuat cercetarea prin S. VIII, S. IX şi S. X. Au fost delimitate laturile de vest şi nord ale traseului fortificaţiei de pămînt şi lemn. Cercetarea pe teren în acest sector poate fi considerată încheiată.

În sectorul „Cîmpul şanţurilor", scopul principal a fost stabilirea unor raporturi stratigrafice pe panta nordică a acestui platou situat în faţa Cetăţii de scaun. (În colaborare cu Muzeul regional Suceava.)

104. *Dorohoi* (reg. Suceava). La punctul „Pîrîul Întors", s-a efectuat o mică săpătură într-o necropolă de înhumaţie, din care s-au dezvelit un număr de 35 de morminte apar-

ținînd perioadei feudalismului dezvoltat (secolele XV—XVI). Pe „Șesul pîrîului" s-a precizat o așezare dacică din La Tène II de tip Lunca Ciurei (fără ceramică bastarnică), zăcînd la o adîncime de 3,50—4 m sub nivelul șesului actual, așezare care a dăinuit înaintea fenomenului de captare pe care l-a suferit pîrîul. Din așezare s-a dezvelit o singură locuință distrusă pe jumătate de către rîpa pîrîului, precum și o vatră exterioară, din care s-au scos diferite materiale caracteristice culturii La Tène II. (Muzeul de istorie a Moldovei și Muzeul raional Dorohoi.)

105. *Cetatea Șoimoș* (or. Lipova, reg. Banat). În vederea executării lucrărilor de conservare la Cetatea Șoimoș au fost făcute două secțiuni : una în curtea interioară, alta în sala cavalerilor. Cercetările au dezvelit nivelul parterului, care este cu 2 m mai jos decît cel actual, iar în sala cavalerilor s-au distins trei niveluri, al doilea aparținînd secolelor XVI—XVII. (Muzeul regional Timișoara.)

106. *Cătălui* (com. Căscioarele, r. Oltenița, reg. București). Săpăturile efectuate în continuare au descoperit, pe lîngă biserica Cătălui, o mare locuință feudală construită din bolovani și cărămizi, stabilindu-se periodizarea întregului complex medieval. Locuința construită din bolovani este cea mai vastă de acest fel cunoscută pînă acum în Țara Românească. Înăuntrul ei și în apropiere s-au găsit obiecte de metal, ceramică, monede, cahle, fragmente de sticlărie și lulele.

Important e faptul constatării unor urme feudale anterioare bisericii și locuinței amintite și care ar indica existența în apropiere a unui alt complex medieval vechi, problemă ce urmează a fi urmărită prin cercetările viitoare.

107. *Potlogi* (r. Titu, reg. București). Săpăturile arheologice au dus la descoperirea fundațiilor și părții de jos a zidurilor unor construcții situate în curtea Palatului Brîncovenesc zidit în 1698. Totodată a fost cercetată o casă veche, anterioară acestui palat, care a aparținut lui Constantin Brîncoveanu și în care acesta a locuit înainte de construirea palatului domnesc. S-a putut stabili o periodizare a întregului complex medieval de la Potlogi, constatîndu-se că construcțiile cele mai vechi aparțin casei amintite, apoi urmează în a doua fază biserica zidită de Constantin Brîncoveanu în 1683, în sfîrșit, în a treia fază, a fost ridicat Palatul Brîncovenesc terminat în 1698. Descoperirile de la Potlogi aduc o contribuție importantă la cunoașterea genezei și dezvoltării artei epocii brîncovenești.

108. *București*. Săpături efectuate de Muzeul de istorie a orașului București.

1) *Popești-Leordeni* (r. N. Bălcescu). Săpătură de salvare, cu ocazia căreia s-a precizat existența unei noi așezări din epoca bronzului (cultura Tei), precum și a unor locuințe din a II-a epocă a fierului.

2) *Otopeni* (r. 30 Decembrie). Pe un teritoriu aflat în nord-est de comună s-au cercetat resturile unor așezări din epoca bronzului (cultura Tei, fazele a III-a și a V-a), Hallstatt, secolul al X-lea e. n. și secolele XVIII—XIX.

3) *Străulești-Măicănești* (r. 30 Decembrie). Au fost continuate cercetările în așezările prefeudale și feudale. S-au descoperit noi complexe aparținînd așezării dacilor liberi din secolul al III-lea e. n., locuințe din secolele VI—VII, precum și vestigii din secolele X—XI. Concomitent s-au cercetat noi sectoare din necropola din secolele XIV—XV, precum și locuințe și gropi de provizii medievale.

4) *Sf. Gheorghe Nou* (r. T. Vladimirescu). Lucrările executate în vederea restaurării ctitoriei brîncovenești au permis descoperirea fundațiilor unei biserici, a necropolei de la mijlocul secolului al XV-lea, precum și temeliile bisericii atribuite lui Dobruș Banul, din prima jumătate a secolului al XVI-lea.

5) *Tînganu* (r. 23 August). Reluarea săpăturilor de la Tînganu a avut ca rezultat descoperirea temeliilor palatului egumenesc din secolele XVII—XVIII, precum și a unor bordeie La Tène (geto-dace) din secolele II—I î.e.n.

109. *Porțile de Fier.*

1) *Șimian* (r. Tr. Severin, reg. Oltenia). Pe Ostrovul Șimian, unde se vor muta parte din monumentele istorice din Cazane, săpăturile arheologice au dezvelit o așezare dacică și un cimitir din aceeași epocă (secolele IV—I î.e.n.).

2) *Gura Văii* (or. Turnu-Severin, reg. Oltenia). Datorită activității intense a șantierului de construcție a barajului Porțile de Fier, a fost necesară extinderea săpăturilor arheologice pe Ostrovul Golu = Insula Banului, unde s-au identificat mai multe niveluri de locuire. Cea mai veche locuire o documentează așezarea epipaleolitică cu trei niveluri, de la care ne-a rămas prima locuință aziliană săpată în pămînt și cu vatră la mijloc. S-au aflat unelte de os și corn, dintre care unele indică un început de agricultură. Tot pe acest ostrov s-a aflat și o întinsă așezare neolitică cu un bogat material ceramic din etapa de început a culturii Vinča. Un alt strat, superior, cuprinde bordeie din prima epocă a fierului, cu bogat material ceramic contemporan și înrudit cu cultura Babadag din Dobrogea. Acest strat a fost deranjat de gropile unor morminte de înhumație atribuite epocii romane (secolele IV—VI).

3) *Ada Kaleh* (or. Turnu-Severin, reg. Oltenia). Cercetările arheologice au permis observații asupra solului de fundare, iar o inscripție descoperită acum pune în lumină rolul jucat de Eugeniu de Savoya în ridicarea fortificației de pe insulă.

4) *Vîrciorova* (or. Turnu-Severin, reg. Oltenia). În zona Bahna — Ilovița s-a urmărit problema satului medieval, identificîndu-se „Seliștea Bahnei" pe dealurile Bechet și Duhovna la nord de Vîrciorova și „Seliștea Țarovăț" la vest de satul Ilovița, ambele datînd din secolul al XV-lea.

5) Orșova (r. Orșova, reg. Banat). Au fost dezvelite trei morminte de incinerație din epoca romană a cetății Dierna. Unul, care era intact, atît prin construcție, cît și prin inventar (vase ceramice, podoabe de bronz, o broșă de aur cu reprezentarea divinității Thanatos, șapte monede), aduce noi date în legătură cu ritul și ritualul funerar folosite în a doua jumătate a secolului al II-lea. Cercetările arheologice au întîlnit la adîncimea de 5 m resturile de temelii și canalizare de la vechea cetate feudală Rușava. Fragmentele ceramice cele mai vechi sînt din secolul al XIV-lea, iar cele mai noi din secolul al XVIII-lea.

6) *Dubova* (com. Ogradena, r. Orșova, reg. Banat). S-au continuat cercetările în adăpostul sub stîncă Cuina Turcului, unde au fost identificate mai multe niveluri de locuire pînă la adîncimea de 5 m. De o deosebită importanță este locuirea epipaleolitică cu două niveluri, care — pe lîngă vetre de foc, piese microlitice de silex și obsidiană, unelte de os — a oferit și două obiecte de artă lucrate în os, care reprezintă figurine antropomorfe într-o realizare stilizată. Stratul epipaleolitic este suprapus de un strat gros, neolitic, cu mai multe niveluri de locuire cu vetre, ceramică și unelte litice, caracteristice culturii Criș-Starčevo. Straturile de deasupra documentează locuiri din eneolitic, începutul epocii bronzului, prima epocă a fierului, prefeudal, feudal timpuriu și dezvoltat.

Tot pe teritoriul acestui sat s-au continuat cercetările arheologice și în Peștera lui Maovăț = Peștera Veterani, unde, la adîncimea de 7 m, cel mai vechi nivel de locuire este din neolitic, cultura Criș, suprapus de locuiri din eneolitic, epocă romană, prefeudală, feudală.

7) *Liubcova* (r. Moldova Nouă, reg. Banat). Continuarea cercetărilor arheologice din așezarea neolitică cu patru niveluri de locuire a dat noi documentări de vase ceramice, unelte de silex, obsidiană, os, corn, capace și figurine antropomorfe caracteristice culturii Vinča.

8) *Moldova Veche* (r. Moldova Nouă, reg. Banat). A fost recuperat un tezaur monetar de bronz din epoca constantiniană, descoperit pe malul Dunării.

• 9) *Băile Herculane* (r. Orşova, reg. Banat). Cercetările arheologice efectuate în Peştera Hoţilor s-au concentrat asupra locuirii postpaleolitice, cercetîndu-se stratul neolitic în care se observă evoluţia culturii Tisa tîrzie, pe care s-a grefat influenţa culturii Sălcuţa. Locuirea neolitică este suprapusă de locuirea Coţofeni-Kostolač, precum şi de resturi sporadice din vremea culturilor Vučedol, Verbicioara din epoca bronzului, apoi din prima epocă a fierului, ca şi din feudalismul timpuriu. (Lucrările de la Porţile de Fier s-au efectuat de către Grupul de cercetări complexe Porţile de Fier al Academiei, în colaborare cu C. S. C. A., Ministerul Învăţămîntului şi Ministerul Energiei Electrice.)

HISTRIA, vol. II. Sub îngrijirea acad. Em. Condurachi. Institutul de Arheologie al Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, Editura Academiei, 1966, 559 p.

Apariţia celui de-al doilea volum din seria monografică dedicată cetăţii greceşti din preajma gurilor Dunării constituie, de bună seamă, un eveniment important pentru studiile asupra antichităţii clasice din România. *Histria*, vol. I (1954) a trebuit să fie, înainte de toate, o reelaborare cuprinzătoare şi sintetică a rezultatelor cercetărilor anterioare, completate şi uneori reconsiderate în lumina primelor campanii de săpături următoare redeschiderii, în 1949, a şantierului de la cetate, oferind de asemenea un program de orientare investigaţiilor din ce în ce mai largi ce au urmat. Cîştigurile definitive asupra istoriei Histriei, înregistrate pînă în momentul apariţiei celui de-al doilea volum, care are loc la puţin după împlinirea unei jumătăţi de secol de cînd Vasile Pârvan inaugura acest şantier, sînt subliniate de către acad. Em. Condurachi în paginile care deschid cartea, constituind, de fapt, un cuvînt înainte pentru o întreagă serie de continuări ale monografiei, a căror apariţie e apropiată; căci progresele în cunoaşterea existenţei milenare a oraşului, obţinute în cei doisprezece ani ce despart cele două părţi ale monografiei, nu-şi mai pot găsi locul în limitele unui singur volum. Deasemenea în *Histria*, vol. II fiecare capitol are greutatea unei monografii în sine, ceea ce face ca prezentarea de faţă să fie, de fapt, o suită de dări de seamă asupra fiecărei secţiuni monografice în parte.

Prima parte a volumului, *Cartierul de locuinţe din zona de vest a cetăţii în epoca arhaică. Săpături 1955—1960*, datorată cercetătoarei S. Dimitriu, comunică importantele date privind istoria unui cartier periferic al oraşului în primul secol după întemeiere, date care îmbogăţesc cu elemente ferme cadrul istoriei arhaice a Histriei în genere. Însemnătatea lor e sporită de împrejurarea că, pînă în momentul de faţă, suburbia de pe platou e singurul loc unde depunerile arhaice au putut fi cercetate prin săpături sistematice pe suprafeţe apreciabile, rezultatele beneficiind de avantajele unor riguroase observaţii stratigrafice, în vreme ce cunoştinţele anterioare privind această epocă se întemeiau pe o serie de documente, fie ceramice, fie arhitecturale sau sculpturale asupra cărora nu s-a putut opera decît cu procedeele metodei tipologice.

Cercetările au restituit o imagine sugestivă a evoluţiei acestui cartier locuit fără întrerupere din ultimul sfert al secolului al VII-lea î.e.n. pînă către ultimul deceniu al veacului următor, arheologic distingîndu-se trei niveluri — primul şi ultimul cu mai multe faze —, ce au putut fi datate cu destulă precizie. Reconstituirea planimetrică a fiecărui orizont cronologic în parte a degajat evidenţa unei intensificări accentuate a populării cartierului şi a făcut posibilă, dacă nu sesizarea unor principii urbanistice, de altfel nu încă foarte clare pentru epocă, ce

puţin stabilirea densităţii de locuire a suprafeţelor cercetate şi constatarea că punctele de aglomerare rămîn în timp aceleaşi, determinate de raţiuni constructive. Lipsa de fermitate a uscatului, geologiceşte tînăr, a dus la adaptarea unor sisteme de consolidare a terenului, ce aveau să fie aplicate în această zonă pînă în epoca elenistică şi cărora autoarea le-a consacrat anterior un larg studiu special[1]. Observaţiile făcute la graniţa între stratigrafia arheologică şi cea geologică asupra celor mai profunde straturi, în care cele mai vechi locuinţe se aşază uneori direct pe nisipul de plajă al lagunei, împreună cu observaţii similare la cercetarea necropolei tumulare contribuie la clarificarea tot mai avansată a configuraţiei antice a uscatului, mult deosebită de cea de azi. Degajarea parţială a unei construcţii defensive cu substrucţie de piatră şi suprastructură de chirpici, însoţită de o adîncă depresiune, ambele aparţinînd ultimilor ani ai locuirii arhaice, adaugă încă un element istoriei şi aşa complexe a fortificaţiilor Histriei. Cercetarea tehnicii de construcţie a celor 54 de locuinţe dezgropate relevă un nivel de trai modest al locuitorilor acestui cartier şi duce la concluzia apartenenţei lor la categoria socială căreia în Milet îi corespundeau acei χειρομάχα, despre al căror nume şi a căror situaţie ne informează Herodot. Cartierul arhaic şi-a încetat în chip violent existenţa spre sfîrşitul secolului al VI-lea î.e.n., ultimele locuinţe şi zidul de incintă fiind devastate de incendiu.

Studiul ceramicii ocupă în mod necesar locul cel mai important în această parte a lucrării, această categorie de material arheologic fiind adusă să furnizeze toate informaţiile istorice pe care e aptă a le oferi şi, în primul rînd, precizările cronologice pentru fiecare nivel în parte şi pentru datele limită ale locuirii arhaice de pe platou. În acest sens, una din concluziile importante e aceea a începutului locuirii acestui cartier în ultimul pătrar al veacului al VII-lea, încheiere privind direct problema datei de întemeiere a coloniei în întregul ei şi care constituie un element nou în disputa asupra acestei probleme cu autorul celei de-a doua părţi a volumului, partizan al cronologiei mai ridicate eusebiene; fără a renunţa la tradiţia oferită de Pseudo-Skymnos, autoarea îşi modifică, în urma noilor cercetări, poziţia anterioară (fondarea Histriei nu mai devreme de 600 î.e.n.), reducînd astfel cu două decenii intervalul ce separă cele două teze.

S-a putut recompune, de asemenea, un amplu şi, sub aspect cronologic, nuanţat tablou al relaţiilor comerciale ale Histriei în această epocă, cu precizarea ponderii diferitelor centre ale lumii greceşti la acest comerţ, în care predominanţa a aparţinut ceramicii ariei orientale, importul rodian avînd în mod particular o lungă şi prosperă carieră la Histria, ca şi în alte colonii pontice. Pentru problema relaţiilor cu lumea băştinaşă s-a putut stabili că ele au existat din primul moment şi s-au amplificat cu vremea tot mai mult, aşa cum o arată proporţia crescîndă a ceramicii autohtone în straturile de pe platou şi a celei greceşti în aşezările indigene din χώρα; în cadrul ceramicii locale a fost deosebită, pentru prima dată, o componentă nord-pontică.

Tipologia ceramicii de la Histria a fost larg completată prin noile loturi furnizate de săpăturile de pe platou şi trebuie menţionate în chip aparte lămuririle ce s-au putut obţine asupra conţinutului şi cronologiei importului atic şi adăugarea de elemente noi stilisticii Fikellura cunoscute pînă acum. Făcînd mai întîi observaţia că autoarea reexaminează şi revalorifică în permanenţă seriile arhaice de pe acropole, recoltate şi parţial publicate de M. Lambrino, ale cărei concluzii sînt mereu completate, uneori corectate, şi adăugînd-o apoi şi pe aceea că voluminosul catalog ceramic tipologic, cu care se încheie acest capitol al lucrării, cuprinde şi piesele arhaice provenind din săpături recente din cetate, lucrarea de faţă se relevă a fi un studiu complet al ceramicii arhaice descoperite pînă în prezent la Histria.

Secţiunea a doua a volumului, semnată de P. Alexandrescu, prezintă o sinteză a cercetărilor în necropola tumulară a Histriei

[1] *Despre „temeliile olbiene" de la Histria*, în *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 473.

efectuate între 1955 şi 1961. Date fiind proporţiile foarte mari ale obiectivului (întindere: 5 km², circa 1 000 de tumuli detectaţi la suprafaţă) cercetat acum pentru prima dată, această primă perioadă a săpăturilor a trebuit să aibă un caracter pregătitor, să furnizeze o sumă de cunoştinţe privind problemele mari de cronologie, topografie, rituri funerare, sisteme constructive, pe care să se poată întemeia orientarea unui program ulterior de explorare exhaustivă a necropolei. Maniera de atacare a obiectivului a fost concepută în consecinţă, distribuirea rarefiată a săpăturilor urmărind să sondeze întreaga suprafaţă a cimitirului prin alegerea tipurilor celor mai diverse de tumuli.

Un prim capitol al lucrării e dedicat prezentării tumulilor săpaţi, a mormintelor secundare din tumuli, a mormintelor fără movilă şi a altor vestigii arheologice degajate pe teritoriul necropolei. Prezentaţi într-o ordine cronologică — ce are pentru anumite porţiuni valoarea unei ipoteze în privinţa cronologiei lor relative, neavînd suficiente indicii de datare —, cei 34 de tumuli cercetaţi acoperă o perioadă ce se întinde de la mijlocul secolului al VI-lea î.e.n. pînă către sfîrşitul secolului al II-lea e.n., continuitatea folosirii necropolei între cele două date apărînd ca incontestabilă, deşi hazardul alegerii movilelor a determinat cîteva lacune mai mari în acest lanţ cronologic: 1) prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n.; 2) secolul al III-lea î.e.n.; 3) de la mijlocul secolului al II-lea î.e.n. pînă la mijlocul secolului I e.n. În succesiunea prezentării sînt individualizate trei serii, corespunzînd, în mare, în funcţie de lacunele amintite, epocilor arhaică şi clasică, elenistică şi romană, ceea ce îi îngăduie autorului să pună în valoare o serie de observaţii asupra topografiei necropolei în fiecare epocă în parte, ca şi asupra evoluţiei sale în spaţiu de-a lungul celor opt secole de existenţă. A putut fi localizat nucleul primar; se poate şti că formarea necropolei de vest în imediata proximitate a cetăţii, subsecventă restrîngerii locuirii şi retragerii incintei, începuse deja pe la anul 300 î.e.n. şi s-au fixat unele repere în problema topografiei drumurilor care traversau necropola spre a ajunge în cetate.

Bogatul material expus în această primă parte cu caracter descriptiv, în care nu sînt atinse decît aspectele de cronologie şi de topografie, devine în capitolele următoare obiectul unui studiu care se aplică rînd pe rînd problemelor structurii tumulilor, fie ele de ordin pur constructiv, fie de ordin ritual — infrastructură: şanţ periferic, platformă funerară, centură de pietre sau cele patru tipuri de manta —, problemelor diverselor tipuri ale complexelor funerare propriu-zise sau problemelor diferitelor categorii de ofrande. În orînduirea internă a lucrării, autorul e consecvent principiului metodologic pe care şi-l impune de a separa comentariile de prezentarea obiectivă a faptelor arheologice care precedă întotdeauna. Pentru fiecare din problemele abia enumerate, o dată conturate şi definite prin analiza realităţilor de la Histria, se întreprinde apoi o anchetă completă asupra monumentelor similare din epoci şi arii istorice contigue, prezentîndu-se cititorului un tablou al analogiilor posibile, ţelul de căpetenie fiind mereu acela de a se discerne relaţiile şi influenţele existente între necropola histriană şi restul lumii greceşti — pontice sau egeene — sau lumea înconjurătoare traco-getică. Nu numai una din aceste incursiuni are valoarea unui studiu aparte, dar ne mărginim la a aminti, de pildă, pe aceea privind tumulii cu manta de straturi alternate. Cercetările au putut distinge o puternică componentă de tradiţie indigenă în ritualul funerar şi în aspectele constructive, nuanţînd şi pe planul religios problema importantă a relaţiilor comunităţii greceşti de la Histria cu lumea autohtonă; cei mai vechi tumuli din necropolă, cu jertfe de oameni şi animale, aparţin unor elemente negreceşti puternic elenizate, diferite aspecte de tradiţie negrecească, fie de provenienţă sud-tracică, fie nord-pontică, continuînd să existe de-a lungul întregii istorii a necropolei. Problema implica şi o revizuire a înfăţişării etnice a Dobrogii preromane şi, după o analiză a informaţiilor oferite de tradiţia literară şi de cercetările arheologice, atrăgînd atenţia asupra unui pasaj din Tucidide

(II, 96, 1) şi asupra unor descoperiri de caracter scitic, autorul conchide: „Dobrogea trebuie considerată, încă din secolul al VI-lea î.e.n., ca o ţară de interferenţe, unde civilizaţia geţilor, ca o prelungire a aceleia sud-tracice, a întîlnit, asimilînd-o parţial, pe cea nord-pontică a sciţilor" (p. 277); pentru epoca romană e semnalată prezenţa în tumuli a unor elemente de factură sarmatică. Precise sînt şi cunoştinţele obţinute despre ritualul funerar propriu-zis în evoluţia şi continuitatea sa în timp, reconstituit pentru fiecare epocă, uneori în cele mai mici amănunte. Constatarea caracterului precar al înmormîntărilor epocii elenistice, contrastant cu cele cunoscute despre tumulii din aceeaşi vreme din celelalte colonii pontice, absenţa, mai ales, a construcţiilor interioare de piatră, îl duce pe autor la considerarea situaţiei Histriei în cadrul istoric al Dobrogii elenistice, în a cărui retrasare cîteva accente reprezintă puncte de vedere noi.

În încheierea lucrării, autorul evaluează comparativ diferitele rezultate ale acestei sinteze, parţiale din punctul de vedere al totalităţii necropolei, în măsura în care se întemeiază pe cercetarea a aproximativ 5% din numărul tumulilor; încă de acum destule dintre cunoştinţe au în sine o valoare definitivă, după cum unele concluzii generale îşi vor păstra importanţa chiar după epuizarea cercetării necropolei tumulare şi a celei plane încă nedescoperite. Lucrarea ilustrează din plin, fapt ce se cuvine îndeosebi subliniat, măsura în care arheologia poate contribui la îmbogăţirea informaţiei asupra unui domeniu de viaţă spirituală, asupra a ceea ce vor fi fost gîndurile despre viaţă şi moarte ale locuitorilor din Pontul Stîng.

Ultimul studiu al volumului: *Zidul de apărare din epoca elenistică*, aparţinînd arheologului C. Preda şi arhitectului A. Doicescu, face cunoscute rezultatele săpăturilor — întreprinse în 1950—1954 — care au dus la dezvelirea importantului monument. Cercetările s-au izbit de o dublă dificultate: întîi, împrejurarea că aproape pe întreg parcursul degajat incinta a fost demantelată pînă la primele rînduri de blocuri sau pînă la fundaţii, uneori complet, prin amenajarea în epoca romano-bizantină a şanţului din faţa valului al III-lea, răpindu-se totodată şi stratigrafia superioară monumentului; în al doilea rînd, ceea ce s-a păstrat se află în prezent, în parte, sub nivelul apei. Deosebit de complex, obiectivul prezintă de-a lungul celor 150 m cercetaţi şase segmente diferite între ele şi a căror legătură nu a putut fi întotdeauna clarificată în bune condiţii.

Constrînşi, din motivele amintite, să-şi întemeieze studiul în chip exclusiv pe o analiză comparativă a tehnicii de construcţie a diferitelor porţiuni ale zidului, autorii au ajuns la încheierea că cea mai veche parte a incintei este cea nordică şi că acesteia i s-au adăugat succesiv alte tronsoane spre sud, pe măsură ce istmul legînd cetatea de platou s-a lărgit în aceeaşi direcţie în cursul a cîtorva secole. Încercările de datare — a momentului iniţial şi a celui final, sau a fiecărei faze în parte, la care nu contribuie decît puţine elemente — sînt făcute cu un necesar grad de aproximaţie: construcţia incintei le apare autorilor a nu fi început mai înainte de sfîrşitul secolului al IV-lea î.e.n. şi se avansează ipoteza că ar fi putut funcţiona tîrziu în epoca romană şi că ar fi putut fi distrusă în cursul marelui atac gotic de la jumătatea secolului al III-lea e.n. Se ia de asemenea în consideraţie posibilitatea ca fragmentul de zid de apărare descoperit în zona de sud-vest a cetăţii să se fi integrat ultimei faze, romane, a incintei elenistice, după care se examinează locul acesteia din urmă în succesiunea construcţiilor defensive ale Histriei. Ultimele două capitole sînt destinate prezentării aparte a două interesante complexe de canalizare din zona porţii şi a depunerilor şi construcţiilor din epoca romano-bizantină ce suprapun incinta. Alături de cercetările în curs de desfăşurare la celelalte ziduri de apărare, acest studiu contribuie la apropierea datei cînd problema de mare însemnătate a istoriei fortificaţiilor Histriei — imagine atît de sugestivă şi sintetică a istoriei frămîntate a oraşului — va căpăta o lămurire deplină.

Partea de anexe a volumului cuprinde o serie de contribuţii nearheologice la istoria cetăţii, datorate unor specialişti din alte

domenii, cei mai mulţi deja vechi colaboratori ai colectivului şantierului: prof. Petre Coteţ, *Ţărmul Mării Negre şi evoluţia lui în timpurile istorice (cu privire specială asupra regiunii Histria)*; acad. Tudor Ionescu, *Încercări de determinare a conţinutului din două fragmente de amfore cu argilă arsă, descoperite la Histria*; dr. Dardu Nicolăescu-Plopşor, *Studiu antropologic al osemintelor umane descoperite la Histria în necropola tumulară*; dr. Cantemir Rişcuţia şi dr. Dardu Nicolăescu-Plopşor, *Tipuri de oameni din tumulii XII şi XIX de la Histria necropola tumulară. Studiu pe baza reconstituirilor grafice după metoda lui M.M. Gherasimov*; Alexandra Bolomey, *Equideele din tumulul XII în necropola tumulară de la Histria.*

Fără a mai fi necesar, credem, a stărui încă în a sublinia calităţile şi însemnătatea acestui al doilea volum al monografiei *Histria*, pentru care vorbesc singure bogatele rezultate — privind în egală măsură capitolele de istorie generală antică şi de istorie a ţării noastre — pe care prezentarea de faţă s-a străduit să le comunice cît mai complet, se cer relevate acele însuşiri care fac lucrarea un instrument de lucru util şi-i înlesnesc abordarea: o completă bibliografie histriană 1953—1965, peste 130 de planşe, hărţi, relevee, profiluri, un cuprinzător rezumat în limba franceză, tabele de cuprins analitice şi o punere în pagină evidenţiind articularea unităţilor textului, convenabilă unei lucrări de caracter tehnic; de reproşat e însă calitatea scăzută a ilustraţiilor fotografice.

Al. — S. Ştefan

LISTA PRESCURTĂRILOR

AEM	— Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich, 1877—1897.
AISC	— Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj, I—V, 1928—1948.
AR	— Archeologické Rozhledy.
ArchHung	— Archaeologia Hungarica. A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Kiadványai. Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici.
ARMSI	— Academia Română. Memoriile secţiei istorice, seria II, 1886/1887—1916/1919, seria III, 1922/1923—1944/1945.
AUB	— Analele Universităţii Bucureşti.
BCMI	— Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, I, XXXVIII, Bucureşti, 1908—1945.
BCH	— Bulletin de correspondance hellénique.
BÉ	— Bulletin épigraphique.
CIG	— Corpus inscriptionum graecarum.
CIL	— Corpus inscriptionum latinarum.
Dacia	— Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Bucureşti, I—XII, 1924—1947; N. S., I, 1957; II, 1958; III, 1959; IV, 1960; V, 1961; VI, 1962; VII, 1963; VIII, 1964; IX, 1965; X, 1966.
DIR	— Documente privind istoria României, Bucureşti.
DolgCluj	— Dolgozatok-Travaux de la section numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie, Cluj, I—X, 1910—1919.
Ebert, RL	— M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte.
ED	— Ephemeris Dacoromana, Bucureşti-Roma, I—X, 1923—1945.
Histria	— Histria. Monografie arheologică, Bucureşti, vol. I, 1954; vol. II, 1966.
IGB	— Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae, edidit G. Mihailov, Sofia, 1956.
IGR	— Inscriptiones graecae ad res romanas pertinentes.
ILS	— Dessau, Inscriptiones latinae selectae.
IOSPE	— Latischew, Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini.
Izvestiia-Institut	— Izvestiia-Bulletin de l'Institut archéologique Bulgare.
Izvestiia-Société	— Izvestiia-Bulletin de la Société archéologique Bulgare.
JOAI	— Jahreshefte des Oesterreichischen Archäologischen Instituts in Wien.
Materiale	— Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R., vol. I (1953); Materiale şi cercetări arheologice, vol. II (1956), vol. III (1957), vol. IV (1957), vol. V (1959), vol. VI (1959), vol. VII (1960), vol. VIII (1962).
OGI	— Dittenberger, Orientis graeci inscriptiones selectae.
PA	— Památky Archeologické.
PrzegArch	— Przeglad Archeologiczny.
PZ	— Prähistorische Zeitschrift.

RA	—	Revue Archéologique.
Raport MNA	—	Raport asupra activității Muzeului național de antichități în cursul anului 1915, București, I, 1916; II, 1943–1944.
RE	—	Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.
RÉG	—	Revue des études grecques.
RÉSEE	—	Revue des études sud-est-européennes.
RevPhil	—	Revue de philologie, de littérature et d'histoire ancienne.
RIR	—	Revista istorică română, București, I–XVII, 1931–1947.
SA	—	Советская археология.
SBWien	—	Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe.
SCIV	—	Studii și cercetări de istorie veche, București.
SCȘCluj	—	Studii și cercetări științifice, Cluj.
SGDI	—	Sammlung der griechischen Dialekt-Inschriften hrsg. von H. Collitz und F. Bechtel.
Syll	—	W. Dittenberger, Syllogae inscriptionum graecarum.
WPZ	—	Wiener Prähistorische Zeitschrift.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII — REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE — CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE — IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI

— SERIA ARTĂ PLASTICĂ
— SERIA TEATRU — MUZICĂ — CINEMATOGRAFIE

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

În țară abonamentele se fac prin oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din întreprinderi și instituții.

Orice comandă din străinătate (numere izolate sau abonamente) se face prin : CARTIMEX, Căsuța poștală 134—135, București, Republica Socialistă România sau prin reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență, se vor trimite Comitetului de redacție, pe adresa : str. I. C. Frimu, nr. 11, București.

APARE DE 4 ORI PE AN

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALITSE ROMÂNIA

* * * **Istoria României** vol. I, 1960, 891 p. + 190 fig. + 16 pl., 45 de lei; vol. II, 1962, 1 159 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1 259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 864 p. + 16 pl., 45 lei.

* * * **Din istoria Transilvaniei**, ed. a 3-a, 1963, vol. I, 336 p. + 15 pl., ed. a 2-a, vol. II, 552 p. + 1 pl., vol. I şi II, 65,60 lei.

D. M. PIPPIDI şi D. BERCIU, **Din istoria Dobrogei**, vol. I, **Geţi şi greci la Dunărea de Jos din cele mai vechi timpuri pînă la cucerirea romană**, „Bibliotheca Historica Romaniae II", 1965, 344 p., 13 pl. 28 lei.

C. DAICOVICIU, E. PETROVICI şi GH. ŞTEFAN, **La formation du peuple roumain et de sa langue**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 1, 1963, 67 p. + 1 pl., 3,25 lei (a apărut şi în limba germană).

EMIL CONDURACHI, **L'archéologie roumaine au XXe siècle**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 3, 1963, 104 p. + 18 pl., 7,25 lei (a apărut şi în limba engleză).

V. CURTICĂPEANU, **Die rumänische Kulturbewegung in der österreichisch-ungarischen Monarchie**, colecţia „Bibliotheca Historica Romaniae", 10, 1966, 21, 50×15,25, 151 p., broşat, 5,75 lei.

N. ADĂNILOAIE şi DAN BERINDEI, **La réforme agraire de 1864 en Roumanie et son application**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 11, 1966, 21,50×15,25, 128 p., broşat, 4,25 lei.

D. PROTASE, **Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii**, 1966, 251 p., 31 lei.

* * * **Corpus Vasorum Antiquorum**, îngrijit de Suzana Dimitriu şi Petre Alexandrescu, cu colaborarea lui Vladimir Dumitrescu. Prefaţă de acad. Em. Condurachi, 1965, 56 p., 43 pl., 44 lei.

D. TUDOR, **Tabula Imperii Romani, Drobeta — Romula — Sucidava**, 1965, 25 p., 1 hartă, 2,50 lei.

GH. DIACONU, **Tîrgşor, Necropola din secolele III—IV e. n.**, 1965, 332 p., 2 pl., 40 lei.

* * * **Arheologia Moldovei**, vol. II—III, 1964, 530 p., 65 lei.

D. BERCIU, **Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina ultimelor cercetări**, 1961, 569 p., 80 lei.

VLADIMIR DUMITRESCU, **Necropola de incineraţie din epoca bronzului de la Cîrna**, 1961, 386 p. + CLXIII pl., 89 lei.

D. BERCIU, **Cultura Hamangia**, Noi contribuţii, vol. I, 1966, 25×17,50, 323 p., 4 pl., legat, anvelopă, 23,50 lei.

* * * **Histria**, vol. II, sub îngrijirea acad. Em. Condurachi, 1966, 30,50×21,50, 541 p., 11 pl., legat, anvelopă, 58 lei.

BUCUR MITREA, CONSTANTIN PREDA, **Necropole din secolul al IV-lea în Muntenia**, 1966, 403 p., 40 lei.

* * * **Arheologia Moldovei**, vol. IV, 1966, 369 p., 39 lei.

ALEXANDRU VULPE, **Necropola hallstattiană de la Ferigile**, monografie arheologică, „Biblioteca de arheologie", XI, 1967, 208 p., 44 pl., 27 lei.

S C I V, Tomul 18, nr, 3, Bucureşti, 1967, p. 377—546

43 428

I. P. I. — c. 5551

Lei 15.—